

• ULUSLARARASI •
ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ
SOSYAL BİLİMLER
YAZILARI

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ SOSYAL BİLİMLER YAZILARI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

T.C. BAŞBAKANLIK
YURTDIŞI TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

• ULUSLARARASI •
ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ
SOSYAL BİLİMLER
YAZILARI

sosyoloji

sanat

hukuk

siyaset

kültür

www.ibav.org

• ULUSLARARASI •
ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ
SOSYAL BİLİMLER
YAZILARI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

Kitabın Adı:
**Uluslararası Öğrenciler Akademisi
SOSYAL BİLİMLER YAZILARI**

Editör
Turgay ANAR

Hazırlanmasında Emeği Geçen
Ebubekir Muhammed DENİZ

Basım Tarihi
Aralık 2016

Basım Yeri:
Azra Ambalaj Kağıt ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litrosyolu Sok. 2. Matbaacılar Sitesi
No: 2/4 1BE11 Zeytinburnu / İstanbul Tel: 0212 674 10 51
(Sertifika no: 27857)

ISBN: 978-605-65779-1-8

Yayıncı:
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Mizanpaj: **DBY Ajans**
Kapak: **Sercan Arslan**

© Copriyght 2016

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayınlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

Bu yayının içeriğinden sadece yazarları sorumludur. Bu yazılar hiçbir surette İBAV ve T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının görüşlerini yansıtmaz.

İSTANBUL BİLİMLER AKADEMİSİ VAKFI
Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sok. Ahmet Esin İşhanı No:4, Kat:4
Mecidiyeköy, Şişli, İstanbul. +90 (212) 211 66 56. bilgi@ibav.org

• ULUSLARARASI •

ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

SOSYAL BİLİMLER

YAZILARI

Editör
Turgay ANAR

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

T.C. BAŞBAKANLIK
YURTDIŞI TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

İçindekiler

- Takdim 7

TÜRK EDEBİYATI/ TÜRKÇE

- Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Mahur Beste" Romanında Arzu Üçgenleri...9
Ramil AHMEDOV
- Halide Edip ve Hindistan 31
Md Mubassir ANJUM
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İçerik Temelli Öğretim
Yöntemi ve Web 2.0 Aracı Olarak Glogster Kullanımı 37
Anna GOLYNSKAIA
- Irak Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin Fonetik Özellikleri. 55
Murtaza NECMETTİN

SİYASET/SOSYOLOJİ/HUKUK/TARİH

- Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye Afrika İlişkileri
(2002-2015) 63
Mayada Kamal ELDEEN
- İstanbul'da Yükseköğrenim Gören Öğrenciler Örneğinde Sosyal
Sermaye – Siyasal Katılım İlişkisi 89
Hamid EBRAHİMİ

- Hazar Denizi'nin Kıyı Ülkeler Arasındaki Paylaşım Sorunu ve Kıyı Ülke Tezleri 103
Meryem ÖZGÜR
- Rusya'nın Filistin Bölgesindeki Ortodoks Faaliyetleri (1856-1914) 115
Alagöz Uulu AZAMAT

SANAT/EDEBİYAT

- Mısırlı Hikâyeci Yûsuf İdrîs'in Hayatı ve "Bir Bakış" İsimli Hikâyesi... 131
Sayed HASSAN
- "Çocuklara Arkadaş" Dergisinin Grafik Tasarım Açısından İncelenmesi 133
Ghonche GHOJOGHI
- Boyaların Su Üstündeki Dansı: Ebru 145
Ekatarina VLASOVA

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ'NİN DERS VE FAALİYETLERİNDEN FOTOĞRAFLAR

Takdim

Türkiye'nin, bölgemizin ve dünyanın bilimsel ve kültürel birikimine katkı sağlamayı amaçlayan ve bunu yaparken evrensel standartların yanı sıra Türkiye'nin kendi tarihi ve toplumsal dokusu, medeniyet ve kültür birikimi, bilgi ve düşünce ikliminden beslenen bir sivil toplum kuruluşu olan İstanbul Bilimler Akademisi (İBA), yurt içindeki öğrenciler ile yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere yönelik projeler yürütmektedir.

İBA'nın Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile müşterek olarak yürüttüğü *Uluslararası Öğrenci Akademisi*, bu projelerden en çok dikkat çekenidir.

Bahar ve güz olmak üzere iki dönemden oluşan *Uluslararası Öğrenci Akademisi*, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Orta Asya'dan Afrika'ya uzanan geniş coğrafyada pek çok ülkeden yüzlerce öğrenciye kapılarını açmaktadır.

İBA, program çerçevesinde hazırladığı özgün bir içerikle, yurt dışından gelen uluslararası öğrencilerin ülkemizin sosyal hayatına adapte olmalarını sağlamak; akademik, sosyal ve kültürel donanımlarını güçlendirmek ve ülkemizi, tarihimizi, kültürümüzü ve dünyaya bakışımızı doğru tanıtmak üzere etkin, çok yönlü bir eğitim programı gerçekleştirmektedir. Yurtdışından gelen öğrencilere kültürel, sanatsal, bilimsel, akademik düzeyde sahanın uzmanı öğretim üyelerinin verdiği akademik derslerle önemli bir destek sağlamak ve bu alandaki boşluğu bilimsel yaklaşımlarla dolduracak bir eğitim faaliyeti icra etmektedir.

Akademide eğitim programı "Birinci Kademe", "İkinci Kademe", "İhtisas Programı", "Akademik Yazım ve Araştırma" programları olmak üzere

dört farklı düzeyde gerçekleştirilmektedir. İki dönem, dört farklı düzey etrafında gerçekleştirilen Akademi faaliyetleri, edebiyattan tarihe, siyasetten ekonomiye, hukuktan sinemaya, sanattan topluma geniş bir düşünce yelpazesine uzanmaktadır. Akademide seminerler, atölye çalışmaları ve okuma gruplarından oluşan çok renkli, yoğun ve zengin bir eğitim imkânı sunulmaktadır. Akademi programlarına Türkiye'nin farklı üniversitelerinden alanında uzman pek çok akademisyen destek vermektedir.

Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında öğrenciler, bir taraftan ülkemizin kadim tarihini, kültürünü, sanatını, edebiyatını, gelenek ve göreneklerini, düşünce zenginliğini, kısacası ülkemizi bugüne taşıyan temel nitelikleri yakından tanıma fırsatı bulmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin alanında uzman öğretim üyeleri ile tanışıp onların bilgi - birikimlerinden istifade etme ve ileride ihtiyaç duyacakları bilgi ağına kolayca ulaşma imkânı bulmaktadır. Ayrıca program kapsamında yerli ve yabancı öğrencilerin birbirleri ile tanışmalarına, bu sayede karşılıklı olarak doğru ve etkili iletişim kanallarının açılmasına imkân sunulmaktadır.

Uluslararası öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel donanımlarını güçlendirmeye büyük bir önem veren İBA, proje kapsamında öğrencilerin akademik yazım ve araştırma düzeyinde yetkinlik kazanmalarına dönük faaliyetler de yürütmektedir. İşte elinizdeki bu kitap, uluslararası öğrencilerin akademik yazım ve araştırma konusunda yaptıkları çalışmaların bir derlemesinden oluşmaktadır. Derleme bu haliyle dünyanın farklı noktalarından başlayıp Türkiye'ye uzanan ilmi yolculuğun zihinsel ve kültürel bir ürünü olarak önemli bir değer taşımakta. Derlemeyi, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Orta Asya'dan Afrika'ya oralardan Türkiye'ye uzanan geniş coğrafyada harmanlanan zihinsel serüvenin, kültürel safahatın küçük ama anlamlı bir fotoğrafı olarak kültür dünyamıza sunuyoruz.

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “Mahur Beste” Romanında Arzu Üçgenleri

Ramil AHMEDOV

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

Giriş

Belki de, aynı şehirde birbirimizin *arzusu* olduğumuzun farkına varmadan yaşıyıp gidiyoruz. Her gün şehrin en gözde yerlerinde karşımıza çıkan reklam panolarında, televizyonda, sosyal medyada gördüklerimizi almak, onlara sahip olmak isteriz. Bu nesnelere sahip olanları gizli gizli kıskanır, onları elde edersek, hayatımızın daha renkli olacağını düşünür, elimizde olmadığı için de mutsuzluğumuzun gerekçesi gibi gösteririz. Aynı ürünleri kullanarak gittikçe birbirimize benzediğimizi, birbirimizin çoğaltılmış kopyalarına dönüştüğümüzü, bilerek ya da bilmeyerek birbirimizi taklit ettiğimizi bir başkasına söylemesek de, içimizde bunu kabul ederiz. Ne var ki birisi çıkıp bize arzularımızın özgün olmadığını, kendi arzumuz olarak gördüklerimizin başkasının arzusunu kopyası olduğunu söylerse, bu kolay kolay kabul edilecek bir şey değildir.

René Girard'ın 1961 yılında yayımlanan *Romantik Yalan ve Romansal Hakkat* kitabı büyük bir tepkiyle karşılaşır. Girard bu eseriyle roman karakterlerinin arzuları üzerine yoğunlaşır ve *üçgen arzu* kavramını ortaya koyar. Girard'ın arzularla ilgili ileri sürdüğü temel “fikir öznenin arzusunun özgün olmadığı”,

“bir başkasının arzusunun kopyası” olduğunu söylemesidir. Özne bir nesneyi ister; çünkü o nesne başkası tarafından arzulanıyordur. Üçgenin bir tarafını “özne”, bir tarafını “dolayımlayıcı” ve diğer tarafını da “nesne” oluşturur. Dolayımlayıcı, öznenin örnek aldığı kişidir. Özne, dolayımlayıcı sayesinde bir nesneyi arzular. Yani özne bir nesneye sahip olmak ister; çünkü dolayımlayıcısı o nesneyi ister. Girard, buna “ötekine göre arzu”, “mimetik arzu” veya “metafizik arzu” ismini verir.

Girard, mimetik arzuyu anlatmak için *Don Kişot, Kayıp Zamanın İzinde, Madam Bovary, Kırmızı ve Siyah, Ecinniler, Ebedi Koca* gibi romanlardan örnekler verir. Kitabın adından da görüldüğü gibi Girard romanları “romantik” ve “romansal” diye iki gruba ayırıyor. O, dolayımlayıcının varlığını açığa çıkarmayan romanlara “romantik”, dolayımlayıcının varlığını belli eden romanlara ise “romansal” ismini verir. Çalışması da esasen romansal metinlere dayanıyor.

Makalemde Girard’ın kuramından yola çıkarak Tanpınar’ın *Mahur Beste* romanını ele aldım. Bu kuramda karşımıza çıkan birçok tanımlar, kavramlar var. Bu çalışmanın amacı *üçgen arzunun* bütün detaylarını yorumlamak, aktarmak değil Girard’ın verdiği örneklerden yola çıkarak *Mahur Beste* romanında karakterlerin arzularını, arzu üçgenlerini açıklamak, onlar üzerine düşündürmektir.

1. Oğulun Babayı Taklit Etmesi

Edebiyatta baba-oğul ilişkisi üzerine yorumlar psikoloji, sosyoloji ve felsefeden de önce ortaya çıkmıştır. Bu alanların baba-oğul konusunda araştırmaların çoğunun istinat noktası edebi metinlerdir. Mitleri bir yana bırakırsak, Homeros’un *Odysssea*’sı, Sofokles’in *Kral Ödip*’i, Firdevs’in *Şehname*’sinden başlayarak bu örnekleri günümüze kadar çoğalta biliriz. İlk bakışta baba-oğul ilişkisiyle baba-kız ilişkisinin aynı cins, dolayısıyla daha yakın olması düşünülebilir. Ama aksine, bu hikâyelerin çoğunda baba-oğul arasındaki çatışmalar anlatılır. Babalar ve oğullar ifadesi çoğu zaman eski ve yeni sözlerin yerine kullanılır. Babalar eski kuşağı, oğullar ise yeni kuşağı temsil eder ve bu iki kuşak arasında çoğu zaman kopukluk ve çatışmalar görülür. Bu hikâyelerde inkârcı, sert tavır alanlar bazen babalar bazen de oğullardır. *Mahur Beste* romanında, babanın oğlunu kendisine benzemediği için suçladığını, onu hiçbir zaman sevmeyeceğini, buna karşı ise oğlun babasını kendine put seçtiğini, onu yücelttiğini, ona benzemeye çalıştığını göreceğiz.

René Girard’a göre iki tür dolayım vardır: içsel ve dışsal. Eğer dolayımlayıcı (médiateur) yakındaysa içsel, uzaktaysa dışsal dolayımdır. Girard dışsal dolayıma Don Kişot ve Emma Bovary’i örnek verir. Don Kişot kendisine

örnek aldığı Amadis ondan çok uzaktadır, onlar arasında hiçbir ilişki mümkün değildir. Aynı şey Emma Bovary için de geçerlidir. Emma Bovary taşrada yaşar, dolayımlayıcısı ise başkentte. O, dolayımlayıcısından gazetelerdeki haberlerden ile oraya gidenlerin anlattıklarından haber alır.

İçsel ve dışsal dolayımında dolayımlayıcı ile özne arasındaki mesafe önemlidir. Lakin içsel ve dışsal dolayım her zaman mesafe veya mekânla ölçülmez. Unutmamak gerekir ki *"Coğrafi uzaklığın bir etken olabilmesine karşın ikisi arasındaki (özne ve dolayımlayıcı – R.A) mesafe her şeyden önce ruhsaldır"*.¹

R. Girard buna örnek olarak da Don Kişot'la Sanço'yu gösteriyor. Sanço her zaman Don Kişot'un yanındadır, her maceraya beraber atılırlar; ama "onları ayıran sosyal ve zihinsel mesafe aşılamaz olarak kalacaktır". Bu ilişkide biri efendi, diğeri köledir. Dolayısıyla onlar arasında herhangi bir yakınlıktan bahsetmek mümkün değildir.

Muhtemelen baba-oğul ilişkisinden bahsederken içsel dolayımından konuşmamız gerektiği düşünülebilir. Çünkü aynı evde oldukları için baba ve oğul arasında mesafe uzaklığı, aynı soydan oldukları için sosyal farklar yoktur. Bunun tam tersi durum, İsmail Molla ile oğlu Behçet arasındaki münasebette görülür, bu ilişki dışsal dolayımdır. İsmail Molla'ya Mekke kadılığı verilmesi ve onun oğlunu İstanbul'da bırakması, öznenin (oğul) dolayımlayıcıdan (baba) uzaklaşmasından dolayı bir mesafe uzaklığı vardır. Ama baba-oğul arasındaki ilişkiye dışsal dolayım dememin sebebi onlar arasındaki coğrafi uzaklıktan değil, fiziksel farklar ve birbirine ters mizaçlardan ileri gelir. Diğer yandan içsel ve dışsal dolayımında en önemli meselelerden biri şudur ki içsel dolayımında özne zamanla dolayımlayıcısından nefret eder ve kibirli bir kişiye dönüşür. Ancak dışsal dolayımında böyle bir şey söz konusu değildir. Girard'a göre içsel dolayımındaki yakınlıktan dolayı bir süre sonra özne dolayımlayıcısını kendine rakip görecektir; ama dışsal dolayımında dolayımlayıcı her zaman "yüce"dir ve hiçbir zaman öznesine mani olmaz, onlar arasında herhangi bir kibir ve düşmanlıktan bahsedilemez. Dışsal dolayımında dolayımlayıcı bir mukaddes gibi kutsal, yani dokunulmazdır. O, bir puttur. Ötekini arzulayan, onun gibi olmak isteyen "ben", daima bu puta tapar. Özne daima dolayımlayıcıya doğru yol alır. Bütün adımlarının amacı hep ona yaklaşımdır. Bunun içindir ki İsmail Molla Mekke Kadısı tayin edildiği gün Behçet bir çöküş yaşar. Yalnızca mesafe açısından bakmadığımız için bu uzaklığın Behçet'i değiştireceği fikrine kapılmamak gerekir. Babasının uzakta olması bile onun çekiciliğinden

¹ René Girard, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Metis Yayınları, 2. bsk., İstanbul, 2013, s. 29.

kurtulmasına sebep olmaz, aylarca ümitsizliğin derinliklerinde yaşaması, alt üst olması da bundandır. Az önce put ve kutsal kelimelerini kullanmam tesadüf değildir. Bu sözler hem Girard'ın kitabı, hem de *Mahur Beste*'yle bağdaşüyor. Özellikle şu cümle ne demek istediğimi açığa çıkarıyor: “*Behçet Bey, baba sevgisini bir nevi din gibi alanlardandı*”.²

Behçet Bey, annesinin ve dadısının yanında büyüyerek onların görüşlerini benimser ve sanır ki yaptığı şey babasının hoşuna gidiyor. Babasının hoşuna gidecek işler yapmak isterken de onun hoşuna gitmeyeceği şeyler yapar. Babasına olan sevgisi hakikati görmeye mani olur. Babasını çok sever; ama hiç mi hiç onu tanımaz. Tanımaya gayret etmez, bir kere bile olsun babasının *garip ve ahenkli hodbinliğini* ölçmeye kalkmaz. Onu kendi belleğine Tanrı gibi kazımıştır. Yukarıdaki alıntıya uygun şekilde söylersem, Tanrı hiçbir zaman hiçbir yerde görünmese bile her zaman her yerdedir. İsmail Molla da ne kadar uzağa giderse gitsin Behçet onu hep yakın bilecek, zihninde canlı tutacak, gün gelip öldüğünde rüyasında görmeye başlayacak ve kendisini “Fatih Cami’de birden bire kaybettiği merhum babasını bir cuma kalabalığı arasında ararken” bulacaktır.

Tanpınar, bunu romanda şöyle vurgulayarak belirginleştirir: “...bir nevi yarım tanrı gibi baktığı bu güzel, cömert, zeki ve zaafsız babanın karşısında şahsiyetini bir çırpıda silivermişti”.³ Bu yarım cümledeki “tanrı”, “zaafsız”, “şahsiyetini silmek” gibi kelime ve ibarelerden de açıkça anlaşılacağı gibi baba son derece önemli bir figür olarak okura sunulur.

* * *

Girard dışsal dolayımında öznenin dolayımlayıcısının farkında olduğunu, onunla övünmekten çekinmediğini yazar. Hemen de bize Don Kişot’un dolayımlayıcısı Amadis’e olan hayranlığını yüksek sesle ifade etmesini hatırlatır. Behçet ise babasına olan hayranlığını yüksek sesle söyleyemez. Dolayımlayıcısını açıkça ilan etmemesinin sebebi, onun çekingenliğinden ileri gelir. O, Don Kişot gibi kafasına berber tası geçirip kendini şövalye ilan edecek kadar ‘cesur’ değildir, kendisini yayı yerinden oynamış dünyanı düzeltecek güçte bir kişi olduğunu da asla düşünmez. Duygularını dışarı vuramamasının, düşüncelerini sözle ifade edememesinin babasının ona karşı sert tavırlarının, kendisinin zayıf, onun ise güçlü kişiliğinin etkisi vardır. Çok güzel sesi olan babasının sesini işittiği zaman tamburunu alıp yan odadan ona yavaştan eşlik eder, ama bunu babasına belli etmez:

² Tanpınar, *Mahur Beste*, Dergâh Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2016, s. 28.

³ Tanpınar, a.y.

"Tıpkı bir aslan izinde yürüyormuş gibi, sıtmalı bir helecan içinde başı küçük kollarının bir türlü tam kavrayamadığı tamburuna eğilmiş, olduğu yerden bu sesin gece içindeki macerasını düşünüür, onun Boğaz tepelerinde renkli bir uçurtma gibi süzülüşlerini takip eder, sonra da eritilmiş altın gibi, bir tarafta, durgun suda külçelendiğini zannederdi".⁴

Babasını çok sevmesine rağmen ondan her zaman çekinecektir. Ona doğru ne kadar yürürse yürüsün aralarındaki mesafe azalmayacaktır. Aralarında bu kadar fark olsa bile Behçet Bey'in babasına olan sevgisi hiçbir zaman nefrete dönüşmeyecektir. Bütün ömrünce babası gibi olmak isteyen oğul, babasının gücü arttıkça ona olan ilgisi azalmayacak, babasının başkaları tarafından beğenilmesini, sevilmesini hiçbir zaman kıskanmayacaktır.

* * *

Üçgen arzusunun bir tarafında özne, bir tarafında dolayımlayıcı, bir tarafında ise nesne duruyor. Ama bütün romanlarda bu türden üçgenler olması zorunlu değildir. Bazen bu ilişkiler üçgen oluşturmaz. Behçet ve İsmail Molla arasındaki ilişkiyi üçgen şeklinde değil de, düz bir çizgiyle gösterebiliriz. Behçet'te İsmail Molla aracılığıyla uyanan arzu onu herhangi bir nesneye itmez. Behçet'in arzusu babası gibi olmaktır.

Behçet'in kitap ciltlemesi, saat tamir etmesi kendisini babasına kanıtlamak, beğendirmek istemesinden kaynaklanır. Özne her ne kadar kendisini dolayımlayıcısından aşağıda görse de, ona kendisinin de önemli olduğunu ispatlama çabasındadır. Yine Behçet'in okuldaki başarısı, çok kısa sürede devlet işlerinde üst kademeye ulaşması kendini ispat etme çabasından doğar. Önemli olan yapılan işin büyüklüğü ya küçüklüğü değildir. Esas olan "hareket halinde olmak", "bir şeyler yapmak"tır. Bu hareket babasının bir kere bakıp köşeye attığı kitapları ciltlemesi de olabilir, iş hayatında hızlı yükselmek de, bir saat tamir etmek de. Peki, dolayımlayıcısı özenin yaptıklarını nasıl karşılar? Behçet elinden gelenlerin en iyisini yapmasıyla babasının sevgisini kazanabiliyor mu?

Bir sanatçı, sanatıyla ömrünü nasıl uzatırsa, sanatçı olmayan kişiler de kendi hayatlarını çocukları üzerinden devam etmesini ister. Sanatçı bu gök kubbenin altında ölümünden sonra onu yaşatamayacağını anladığı veya yaptığı şeyin kendi şahsına uygun olmadığını düşündüğü zaman sanat eserini mahveder, o eserin altından imzasını siler. Kendisine benzemediğini, *onda kendi levent, atılğan, uçan, çapkın ve efendi hayatının hiçbir tarafının devam etmeyeceğini* anladıktan sonra İsmail Molla oğlundan yüz çevirir. Ona göre bir oğul babasına benzemiyorsa, olup olmamasını bir önemi yoktur.

⁴ Tanpınar, "a.g.e.", s. 22.

Baba-oğul farklılığı birçok şey üzerinden açıklanabilir. Tanpınar meseleye daha sanatsal bakarak, birbirine zıt bu iki karakteri, aralarındaki mizaç farkını, onların kitapla ilgili düşüncelerinin üzerinden gösteriyor:

“Molla Bey için kitap da kadın gibi bir şeydi; yani okunduktan sonra başından atılırdı. Yalnız, biri diğeri gibi rahatsız edici olmadığı için - kitap unutulmaya razıdır, fakat kadın razı olmaz – bir köşede kendi kendine durmasında bir mahzur yoktu. Ev genişti; okunmuş kitap bir servetti. Hâlbuki Behçet öyle değildi. Kitabı okumaktan ziyade, onunla meşgul olmasını severdi”.⁵

Kitaba bu iki farklı bakış gibi onların hayata, kadına, işe de bakışları birbirine zıttır. Aynı zamanda burada cinselliğe de gönderme vardır. Behçet’in kitapla meşgul olması yalnız onu ciltlemekten ibarettir. O, kitabın içinde neler olup bittiği ile ilgilenmez, yalnız onun cildi ve kapağı ile ilgilenir. Kadınlarla ilişkisi de aynen böyledir. Elinin kadın işlerine yatkın olması, anne ve dadısına giyininip soyunmakta yardım etmekten hoşlandığını, bir cariyeye ayağının altına gül atması ve Behçet’in o kadına doğru gitmesi gerekirken bir daha ne kadının ne de onun yaşadığı yalının yanına yaklaşır. Yazar bize Behçet’in cinsel zayıflığını, bir kadına sahip olamamasını, çok farklı kelime ve benzetme ile sezdirir.

İsmail Molla oğlunun tavan arasında kurduğu cilt atölyesini gördüğü zaman kalbini büyük bir hüznün kaplar. Ama o günden sonra kalbinde oğluna karşı bir merhamet duygusu başkaldırır. Behçet’i cilt atölyesinde gördüğünde onu insandan çok kendi ördüğü ağa takılmış çırpınan, büyük bir yaralı örümceğe benzettiği an, insanın zaafının da bir güç olduğunu düşünmüş, sabırla, küçük ve devamlı çalışmayla da bir şeyler elde edilebileceğini inanmıştır.

Babasıyla tavan arasında karşılaştıkları zaman anlatıcı bize İsmail Molla’nın oğlunun iri, mavi gözlerine korku çöktüğünü söyler. Burada sorular sormalı, şüphelerimizi açığa çıkarmalıyız. Acaba İsmail Molla oğlunun gözündeki manayı doğru mu anlamıştı? Behçet babasını gördüğünde gözlerinde beliren korku değil de, hayret ifadesi miydi? Bu, oğulun babasının yaptığı şeyleri beğenmeyeceğine dair korku muydu? Yoksa dolayımlayıcı tarafından fark edilen öznenin şaşırması ve donakalması mıydı? Yazar “kendisini görür görmez, oğlunun mavi, iri gözlerine çöken korkuyu yıllarca unutmadı”⁶ diyebilir, ama biz metni dikkatle incelemeli, romanın kendisinden çıkan sonuçları

⁵ Tanpınar, “a.g.e.”, s. 30.

⁶ Tanpınar, “a.g.e.”, s. 31.

görmeliyiz. Aynen René Girard'ın dediği gibi: *"Bırakalım Stendhal istediğini söylesin. Aşkın kokusunu aldık, artık kimse bizi aldatamaz"*.⁷

Gözlerdeki ifadenin korku mu, hayret mi olduğu konusuna dönelim. Bu sahneyi yeniden hatırlayalım: İsmail Molla şarkı söylüyor, Behçet de tamburunu duvardan alıp yan odada "sakitçe" ona eşlik ediyor. Eğer İsmail Molla o an kapıyı açıp içeri girseydi, oğlunun gözünde hangi ifadeyi görürdü? Metin bize yine aynı yanıtı verecek: "korku". Neden bu kadar şüphe ettik? Soru sorduk, ama ne gerek vardı. Başından beri yazarın da açıkça belirttiği gibi cevabın korku olduğunu bilmiyor muyduk? Mesele şu ki, İsmail Mollanın gördüğü, Behçet'in gözlerindeki ve anlatıcının kullandığı korku kelimesine daha ağırbaşlı yanaşmalı ve yavaş yavaş derine inmeliyiz. Önce elimizdeki bir kelimenin üç bakış açısından hangi anlama geldiğini açığa çıkarmalıyız.

A) *"Korku - Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü."*⁸

İsmail Molla oğlunun kendisinden gizlediği bir işi açığa çıkardığı için Behçet'in korktuğunu düşünür. Onun yaptığı iş, yani korkusu babada bir merhamet hissi uyandırıyor, onun haline acıyordu. O, yalnız bundan sonra "oğlunun her yıl küçücük ve dar göğsünü adeta şişiren bir iftiharla, getirip ayaklarının altına dibine koyduğu deste deste "Aferin"leri, "Zikr-i Cemil"leri, cilt-cilt ve üstü tuğralı, yaldızlı mükâfat kitaplarını anlıyordu".⁹

B) *Korku - Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu.*

"...sevdanın ve şövalyeliğin bayrağı altında savaşan bizler onu taklit etmeliyiz. Bu yüzden Sanço, dostum, öyle sanıyorum ki onu en iyi taklit eden gezgin şövalye, mükemmel şövalyeliğe en çok yaklaşan olacaktır".¹⁰ Daha önce de taklit üzerinde durduk. Don Kişot'tan alıntı yaparak tekrarlamak istiyorum ki Behçet, babasını taklit ediyor, yaptığı işlerin onun hoşuna gideceğini düşünüyor. Her zaman gururla, büyük bir şey başarmış edasıyla babasına kitap ciltleyip veren oğul ondan övgüler işitmekte, şimdi ise bir anda İsmail Molla onunla ilgilenmeye başlamış, onun atölyesini, ne yaptığını görmeye gelmişti. İsmail Molla oğlunun ona benzemek istediğini, onu taklit ettiğini görmediği için Behçet'in

⁷ Girard, "a.g.e.", s. 234.

⁸ Korku kelimesinin anlamları Türk Dil Kurumunun sitesinden alınmıştır.

⁹ Mahur Beste, Tanpınar, "a.g.e.", s. 31.

¹⁰ Girard, "a.g.e.", s. 23.

gözlerindeki korkunun onun şahsi kudretine olan korkusu gibi algılamakta. Ama gerçekte özne yaptığı işin dolayımlayıcısı tarafından beğenilmediği korkusunu yaşıyor. Babanın yüz ifadesinin merhametten değişmiş ve yumuşamış gördüğünde cesaretlenir ve onun kucağına atılır. Bu, onların ilk ve son kucaklaşmalarıdır. Yazar bunu iki karakterin kelime sarf etmeden, birbirlerini olduğu gibi kabullenışı olduğunu söylüyor. Doğrudur, Behçet babasını bir Efendi, İsmail Molla da oğlunu yaratılıştan aciz biri gibi kabullenecektir bundan sonra. Diğer yandan sarılmak mesafelerin kısalması, iki insanın birbirine en yakın olduğu andır. Ancak Behçet ve İsmail Molla birbirilerine ne kadar sınıksız sarılsalar da aralarındaki ruhsal uzaklık hiçbir zaman azalmayacaktır.

C) *Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara.*

Kayıp Zamanın İzinde bir romandır ve aynı zamanda o romanın şerhidir der Girard. Burada kastettiği şey roman anlatıcısının olayları yorumladığı, bağlantılar kurduğudur. *Mahur Beste* romanında anlatıcı bu kelimeyi bizim bildiğimiz sözlük anlamında kullansa bile, roman bize kelimeye farklı anlamlar da taşıdığı manasını çıkarabiliriz. Çünkü romansal yapıtlar çok anlamlılığa daim açıktırlar.

* * *

“Hiçbir zaman tek başına mevcut olmayacak, daima ikinci ve orta kalacak, uçmak nasip olmadan sürünecekti. Bununla beraber, onun da bir hayatı, bütün eksiklerinin ve sakatlıklarının farkında olduğu, birtakım küçük hareketler, meraklar ve üstüne düşmelerle kaçtığı, avutmaya çalıştığı bir hayatı vardı. İşte kabul etmeye mecbur kaldığı bu hayat ve onun trajedisi, Molla Beyi oğluna yeni bir gözle bakmaya, ona acımaya zorluyordu.

*...Zavallı Behçet, bütün ömrünce hiçbir efendilik hissini duymayacak, her tanıdığı şey ona sahip olacaktı. Hayır, hiçbir sevdiği ve inandığı şeyi, sırf bu sevginin üstüne çıkabilmek, kendisini bu imtihanda muzaffer görmek, bir bağı daha koparmış görmek için olsun fırlatıp atamayacaktı. O eşyanın ve insanların mutlak bir saltanatı altında, küçük, müstebit bir saklanma, her şeye rağmen saklanma duygusunun büklümleri içinde küçük, çok küçük bir şey olarak yaşayacaktı”.*¹¹

Bu paragrafla anlatıcı bize *Mahur Beste*’nin en başlarında Behçet’in romanın sonuna kadar nasıl olacağını açıklıyor. Demek ki, romanın sonunda Don Kişot gibi şövalye romanlarına beddualar etmeyecek, Raskolnikov gibi manevi

¹¹ Tanpınar, “a.g.e.”, s. 32.

değişim yaşamayacaktır. Alıntıda yazar bize *hiçbir zaman tek başına mevcut olmayacak* diyor. Yani, kendine özgün arzuları olmayacak, daim başkalarının arzusuyla yaşayacaktır. Babası öldükten sonra da rüyasında bile onu arayacaktır. Dikkat edilesi nokta şudur ki, Behçet her gece aynı rüyaları görüyor ve babasını rüyasında gördüğü zaman artık bir çocuk değildir. Babası çoktan ölüp gitmiş, kendisi de artık yaşlanmıştır. Burada üzerinde durmamız gereken bir diğer cümle ise şudur:

"Ondan beri hemen her gece, rüyasında bu Kuran'ın etrafında Behçet Beyefendi'nin babasına karşı ancak uyanarak muzaffer çıktığı bir mücadele olurdu".¹²

Rüyalarında bile baba figüründen kaçamayan oğul babasına karşı yalnız rüyadan uyanmakla *muzaffer çıktığı* bir yanılsamadır. Yatağında eskisi gibi olup olmadığını düşünen Behçet yatağından kaldığı zaman kendisi de farkında olmadan babasını taklit edecek, ona övgüler yağdıracaktır. Örneğin, müzik konusu açıldığında hemen şöyle diyecektir: *"Merhum pederimiz Molla Beyefendi Ferahfeza ile Bayatiye bayırlardı"*.¹³

René Girard "kişilerin birbirlerine olan arzuları kendiliğinden değildir, o arzuları doğuran veya açığa çıkaran bir başka öge vardır" gibi aruzumuzun bile kopya, taklit olması fikri kolaylıkla kabul görecektir. Kabul etmek veya etmemek şahsi meseledir. Romana dönecek olursak, Behçet'in bütün aruzlarının bir başkasından yola çıkarak oluştuğunu göreceğiz. Behçet tahsil hayatında başarı kazanır, ama bu kendisi istediği için değil, sınıf arkadaşlarının, hocalarının dikkatini çekmek, onların hoşuna gitmek içindir. Tabii ki, en derinlerde babasının takdirini kazanmak için yapar her şeyi.

Aklımıza şöyle sorular gelebilir: Acaba Behçet'in abartılı hareketlerini babasına karşı olan bir tavır gibi düşünebilir miyiz? Babaya karşı böyle bir sevginin, bütün varlığıyla ona benzemesi aslında bir nefretten kaynaklana bilir mi? Aslında onun güçlü bir babanın karşısında yapacak bir şeyi olmadığı için kasıtlı olarak ona zıt gittiğini düşünmüyorum. Behçet'in hareketlerini abartması babasını sinirlendirmek, en derinde ona karşı bir tavır olarak yorumlamamız için onun romanın diğer kişilerle farklı bir ilişkide olması gerekir. Ancak romanda görüldüğü üzere Behçet, yalnız babasına karşı böyle değil, Ata Molla'nın da, sultanın da, Atiye'nin yanında da aynı şeyleri yapar.

* * *

¹² Tanpınar, "a.g.e.", s. 8.

¹³ Tanpınar, "a.g.e.", s. 21.

Girard'ın altını çizdiği meselelerden biri de öznenin dolayımlayıcısına yazdığı mektubudur. Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar'ında* yeraltı adamının hakaret etmek için yazdığı; fakat kendini küçük düşüren mektubu, *Madam Bovary* romanında Emma Bovary'nun Rodolphe yazdığı aşk mektuplarında – ki aslında yazarken başka bir adam görmesi, gerçek bir kişiye değil de hayalindeki erkeğe yazması veya *Kayıp Zamanın İzinde* Gilbert Swanın, *Budala'da* Nastasya Filipovna'nın mektubu... Kısacası Girard romansal yapıtlar arasında benzerliklerin çoğaltılabileceğini söyler. *Mahur Beste* romanında da baba ve oğulun birbirlerine gönderdiği mektuplar vardır ve bunlar yukarıda saydığımız örneklerle aynı sırada duruyor.

Behçet her yıl büyümesine, eğitiminin ilerlemesine rağmen babaya hayranlık dolu, çocuksu mektuplar yazar, mektubuna “*Velinimet-i biminnetim, sebeb-i hayatım, candan aziz pederim efendim*”¹⁴ diye başlar ve damın kireminden dadısının romantizmasına kadar olan biten her şey hakkında babasına malumat verir. İsmail Molla oğlunun mektuplarını küçümsemekten cevaplar, bir yandan da hiçbir huyu kendine benzemeyen Behçet'in kazandığı başarılarla rağmen ondan *yuvasında kuzgun bulmuş bir leylek gibi tiksindir*.

Oğul, babasını tüm varlığıyla kabul edip ona bir nevi tapmasına karşı İsmail Molla oğlunu sevecek sebepler arar. Onu kendine benzememekte suçlasa da, bazen de ‘Ya maazallah, benim tabiatımda olsaydı’ diye düşünür, oğlundan kimseye zarar gelmeyeceğini bildiği için sevinir, iş hayatındaki hızlı gelişimden, çalışkanlığından memnun kalır, kendisinin iki yıl beklediği işi Behçet bir gün içinde yaptığında bunu bir mucize gibi değerlendirir. Tavan arasındaki karşılaşmalarından sonra Behçet'e acısa da, ön yargısı, kendine hayranlığı, egosu onu sevmeye mani olur. Sevgisini din haline getiren İsmail Molla, bu kendini beğenmişliği sayesinde devrinin parmakla gösterilen adamı oluverir. Oğulun babasına olan hayranlığını, yani İsmail Molla'nın karakterini iyi anlamak için onun üzerinde durmak gerekli. Girard'ın şu önemli tespiti yolumuzu aydınlatabilir: “*Romansal birliği görmek istiyorsak, kişiyi – “kutsal” bireyi – tümüyle bağımsız bir varlık olarak ele almayı bırakıp bütün karakterler arasındaki ilişkileri yöneten yasaları ortaya çıkarmamız gerekir.*”¹⁵ Buraya kadar İsmail Molla ve Behçet ilişkisi üzerinde durarak daha çok oğlu anlattım. İsmail Molla karakterini ise daha çok dünürü Ata Molla üzerinden anlatacağım.

¹⁴ Tanpınar, “a.g.e.”, s. 33.

¹⁵ Girard, “a.g.e.”, s. 144.

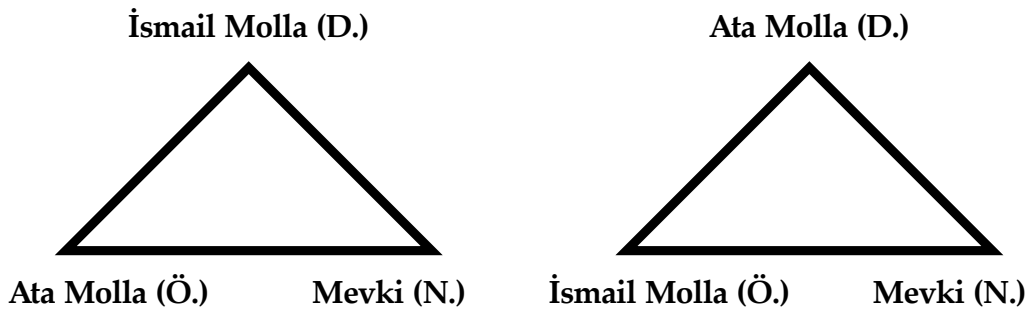
2. Arzunun Dönüşümleri

Karısının ölümünden sonra İsmail Molla İstanbul'a döndüğünde bir sürprizle karşılaşır. Oğlu Ata Molla'nın kızıyla evlenmeye hazırlanıyor, işin şaşırtıcı yanı bu birlikteliğin bizzat hünkârın gösterişiyle olmasıdır. '*Kaderin sillesi altında kendini kaybeden ve bir türlü öfkelenmek kudretini kendinde bulamayan*'¹⁶ İsmail Molla sinirlenerek Behçet'e bu işi doğru düzgün anlatmasını söyler. Bu öfke İsmail Molla'yı yeniden kendine getirir, Behçet de eski güçlü babasının geri dönmesine sevinir. Bundan sonra romanda İsmail Molla ve Behçet'in ilişkileri arka plana geçer, okuyucu Ata Molla karakteri ile tanışır.

Ata Molla da İsmail Molla gibi devrinin önemli kişilerinden biridir. Aynı zamanda bu iki karakterin arkadaşlıkları çok eskiye – okul yıllarına – tesadüf ediyor. İsmail Molla, Ata Molla gibi bir statü sahibiyle dünür olmaktan, çocukluğundan beri tanıdığı Atiye'nin gelini olmasından memnun kalabilirdi, eğer oğlu onun istediği gibi biri olsaydı. Onun kaygılandırıran böyle bir oyuna Behçet Bey gibi zayıf bir kozla girmesi, Ata Mollaya yenik düşme korkusudur:

*"Fakat Behçet... Hayır, otuz seneden beri işte, konuşma da, satrançta, alayda, me-rasimde, her tarafta yendiği Ata Molla bu evlenmede onu yenecekti. Bütün ömrünce onu karşısında kendisini mahcup ve suçlu olmadan kabahatli görecekti".*¹⁷

İsmail Molla Ata Molla'nın, Ata Molla da İsmail Molla'nın *arzusudur*. Her ikisinin karakterleri birbirine ters düşer. Biri diğerinin ters yüzüdür. Her ikisi birbirini taklit eder. Bu iki karakterin nesnesi aynıdır: "makam", "mevki sahibi olmak". Ata Molla İsmail Molla'nın dolayımlayıcısı, İsmail Molla da Ata Molla'nın dolayımlayıcısıdır.

Onlar arasındaki dolayım türü içseldir. Tekrar edersek, özne ve dolayım-layıcı birbirlerine yakın mesafede olursa, aynı zamanda özne dolayım-layıcısını

¹⁶ Tanpınar, "a.g.e.", s. 36-37.

¹⁷ Tanpınar, "a.g.e.", s. 40.

gizlemeye, onu ört bas etmeye çalışıyorsa bu bir içsel dolayımıdır. Onlar arasındaki anlaşmazlık eski yıllardan beri devam eder. Onları birbirinden ayıran temel mizaç İsmail Molla'da her şey büyük ve kuvvetliye doğru gider, Ata Molla'da ise kapalıdan, gizliden, süzünen ve süüründüğü yerden karşısındakini birdenbire ısırandan hoşlanırdı. Peki, bu iki ters mizaçlı karakter neden ara sıra tartışıp birbirlerinden uzak dursalar da tekrar bir araya gelebiliyorlar? Bunun sebebi birbirlerinin dolayımLAYıcısı olmalarıdır. Onlar içsel dolayım gereği birbirlerinden isteseler de ayrılamazlar.

Birinde var olan şey ötekinde eksik olan parçadır. Bunun için her iki ben, tam olmak için *öteki*'ne dönüşmeyi isteyecek, kendisinde olmayanı *öteki*'nden alarak bütünleşecektir.

"Bu mizaçla Ata Molla ektiğini biçebilecek bir yaradılıştta olsaydı o devirde kendisine çok iyi bir mevki yapabilirdi".¹⁸ Ata Molla sinsi sinsi, gizli gizli planlar yapsa da, ani hiddet yüzünden bütün hesap kitabın üstünden bir hat çekerti. O halde biz yukarıdaki cümleyi şöyle de okuyabiliriz: İsmail Molla'da olanlar Ata Molla'da olsaydı, o çok iyi bir mevki sahibi olurdu.

* * *

Kıskançlık kelimesi Ata Molla'nın karakterini tayin eden sözlerden biridir:

"Londra sefirliğine yeni tayin olunan imamdan şekerci Hacıbekir veya terzi Sotiri'ye kadar biraz kazanabilen, biraz tutunan, biraz ad yapan herkesi kıskanırdı. Hiçbir zaman kurtulamadığı bir para ihtiyacı bu kıskançlığı eski dinlerin mukaddes ocağı gibi besler, parlatırdı".¹⁹

Ata Molla'nın Yıldıza çok yakın olduğu zamanlarda herkes onun büyük bir vazife sahibi olacağını düşünüyordu. Saray tarafından iyi karşılanıyor, sultanın yakınında olan az sayılı kişiden biriydi. Hatta o dönem kendine biraz çeki düzen vererek, dedikoduya sebep olacak, saraydakilerin hoşuna gitmeyecek şeylerden uzak durur, yersiz yere araba değiştirmek, yeni köşk almak gibi âdetlerinden vazgeçmiştir. Ancak İsmail Molla'ya karşı kıskançlığı onun elinden her şeyi alacak, bir daha da saraya bu kadar yakın olamayacaktı.

Bir gün sultan ona dostları hakkında fikirlerini sorarken Ata Molla da ihtiyatla, hiciv yapmadan, tarafsız, kimseyi küçümsemeyerek kısa cevaplar verir. Ama Sultan İsmail Molla'yı sorunca, Ata Molla'nın *çocukluktan beri içini kemiren*

¹⁸ Tanpınar, "a.g.e.", s. 41.

¹⁹ Tanpınar, a.y.

kıskançlık birden şahlanır. Ata Molla, İsmail Mollanın hükümdar tarafından sevildiğini bildiği için onun ilmmini uzun uzadıya övdükten sonra onu Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'ye benzettiğini söyler. Bu kısa cevabıyla Ata Molla arkadaşını bir zamanların en iyi alimlerinden birine benzetiyor, aynı zamanda da tehlikeli biri olduğunun altını çizmiş oluyor. Ancak bu adamın adının saray ve onun karşısında ağza alınmasını hükümdar küstahlık sayar ve tek bir cümle bile etmeden, Ata Molla'ya konuşmalarının sonu erdiğini, artık yanından ayrılabilceğini anlattır. O günden sonra bir daha asla saraya çağrılmaz ve her ikisinin ismi devrin şüpheliler defterine yazılır. Aynen Girard'ın söylediği gibi özne ve dolayımlayıcı kadar birbirine engel olan ikinci birisi yoktur:

"İki tarafın da çok somut somut ve benzer olanakları vardır; birbirlerine öyle güzel engel olurlar ki ikisi de artık nesneye yaklaşamaz. Her biri öteki için yolunu kesmek amacıyla aynadan çıkmış kendi imgesidir".²⁰

Ata Mollanın dedeleri uzun yıllardır devlet kademlerinde bulunmuş, devrin önemli kişilerinden kız alıp vermekle iyi bir servet biriktirmişler. Babası zamanının en zengin insanlarından biri sayılıyormuş. Buna karşın o, her zaman ihtiyaç içinde olmuştur:

"Karısının beş on parça malı da rehindeydi. Buna rağmen ne teşebbüslerini bırakmış, ne de babadan gördüğü debdebeli ve zevkli hayatını terk edebilmişti".²¹

Ata Molla'nın bazı hareketlerinde züppelik ortaya çıkar. Konağı dışarıdan neşenin başkenti gibi gözüксе de, içinde durumlar iyi değildir. Her akşam selamlığında ziyafetler verir, şenlik kurar, ama yarın en basit ihtiyaçlarını karşılamak için para hesapları yapar, kaygılanır. Bir yandan birisine seksen lira borcunu nasıl ödeyeceğini düşünür, bir yandan da sesi hoşuna giden bir hafıza yüz lira verir. İhtiyacını karşılamak için dede mülklerinden birini satar, ama ertesi sabah kendisine yeni araba, cins atlar alır. Temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekse de, ya köşkünü ya da arabasını değiştirir durur ve bütün bunlar gösteriş amaçlıdır.

Para, Ata Molla için her şeyden önde gelir. Karısına, damatlarına, kendisine verilen nişanların para değeri olmayınca öfkesinden çıldırır. Böylece, kendi devrine karşı öfke duymaya başlar. Ama bu öfke her zaman aynı ölçüde olmaz. Bu, onun o gün ne kadar kazandığı, ne aldığı, ne kadar borçlandığına bağlı olarak değişen bir öfkedir. Yazarımız tekrardan onun bu muhalif

²⁰ Girard, "a.g.e.", s. 146.

²¹ Tanpınar, "a.g.e.", s. 42.

yönüyle bile ülkenin ön saflarında gelen birisi olabileceğini söyler, ancak yine bir mani vardır: “karakterindeki boşluklar”. Devrine karşı olan düşmanlığı, kızgınlığı onu geçmişe sarılmaya iter. “*Kafası tersine işleyen bir saat gibi, geçmiş zamanı yaşamaya başlar*”.²²

Onun tarihi merakı da buradan kaynaklanır. Yaşadığı devrin eskisine kıyasla hareketsiz, solgun olduğunu düşünür, eski günleri, eski İstanbul’u özler, etrafındaki hiçbir şeyi sevmez:

“Ata Molla Bey, bu yeniçerisiz, sipahisiz, kazansız, ihtilalsiz İstanbul’u beğenmiyor, ‘ulema’ sınıfını fetvahaneye kedisine haline getiren ve sarayında tek başına memleketi idare eden bu hükümdardan hoşlanmıyor, etrafındaki her şeyi küçük, bayağı, manasız görüyordu”.²³

Doğru zamanda yaşamadığını, devrinden daha yüksekte durduğu kanaatine onu iten şey nedir? Bunun arkasında başarılı olamamak durur. Artık yapacağı bir şey olmayan insan yüzünü geçmişe çevirir, yaşanmış ve artık çok uzakta kalmış günlerle teselli bulur, geçmişte olup biten o nice büyük, yiğitçe olayların özlemini duyar. Ata Molla şiddetli arzusuna rağmen kazanamadıkları, elde etmediklerini eski hikâyelerle, tarihle avutur. Zamanın dışında kaldığını düşünmesi, bu devrin ona layık olmadığı düşüncesi Ata Molla’nın elini kolunu bağlar, onu aptalca şeyler yapmaya sevk eder, öfkesinden çıldırır. Bu öfke o kadar büyük ve kapsamlıdır ki, öfkesini devrin en üst kademesinde olan Abdülhamit’ten sosyal bakımdan en altta olan evin hizmetçisine kadar içinde barındırabiliyordu. Ancak bu öfke üçgen arzu bakımından doğal bir şeydir: “*Metafizik arzusunun kurbanları her zaman kendi nefretlerine uyacak siyasal, dinsel ve felsefi düşünceler benimser*”.²⁴

İçinde beslediği nefreti ani bir öfkeyle dışa vurduğu için, onun bu nefretinden, kininden, kıskançlığından kimseye büyük zarar gelmez. Onda çocuksu bir yan vardır ki, bu da ona zalim demememiz için geçerli sebeptir. Onun zalim olması için benliğinin eksik parçalarını tamamlamalı, İsmail Molla’dan bazı şeyleri ödünç alması gerekir. Aynı şeyin tersi de doğrudur. Oğluna karşı sert bir tavır olsa da, kadıyken verdiği kararlar çok kişiyi şaşırtsa da, ona zalim demek doğru olmayacaktır. Bunun için Ata Molla’dan bir şeyler almalıdır.

İsmail Molla ve Ata Molla birbirlerini çok iyi tanurlar. Ata Molla bazen oyuna gelmemek için dişini sıkarsa da, İsmail Molla farklı bir yöntem uygulayarak

²² Tanpınar, “a.g.e.”, s. 43.

²³ Tanpınar, “a.g.e.”, s. 44.

²⁴ Girard, “a.g.e.”, s. 135.

onu konuşturmasını bilir. Öfkesine yenik düştüğü için de Ata Molla sevmediği, kıskandığı kişiler hakkında yalan yanlış bilgiler verir, üç oğlu olan Suphi Beyefendi'nin çocuğu olmadığını söyler ve yanlış düzeltildiği zaman hatasını kabul etmez, "onların hepsi piç..." der ve günlerce ortadan kaybolur.

Onun gözden kaybolmalarının belli bir süresi vardır. Arzu hastalığının ilk semptomları başkaldırdığı zaman yeniden 'doktoruna' gidecektir. Nasıl ki, Yunan mitoloji kahramanı Atlas'ın özgürlüğü sadece dünyayı istediği zaman omuzlarından atabileceğini düşlemekten ibaretse, Ata Molla'da yalnız İsmail Molla'dan uzak durmayı düşleyebilir. Nasılsa, dönüp dolaşıp yine ona gelecektir. Ona giderken haber gönderecek ve daha haberi getiren adam konaktan çıkmadan Ata Molla kapıdan içeri girecektir. Ata Molla neden haberi götüren kişiden İsmail Molla'nın 'evet'ini duymadan gelir? Neden reddedilemeyeceğini düşünür? Ondaki güven misafirin geri çevrilemeyeceği ahlakına mı – yoksa gelenek mi – dayanır? Hayır, bu çok arkalarda gizli bir içgüdüdür. Kendisini bile bunun farkında değildir. Bu içsel dolayımın doğasından gelir. İsmail Molla da her zaman onu bekler, konağın kapısı daima Ata Molla'nın yüzüne açıktır. İkisi de birbirlerine karşı rekabet içinde olduklarını biliyorlar. İkisi de birbirinin başarısını kabullenemeyecektir. İkisini birbirine bağlayan tellerden kıskançlık gider gelir. Aslında, birbirlerinden kaçtıkları zaman birbirlerine en yakın oldukları an olacaktır. Birbirlerine yakın olmalarına kıskançlık, uzak olmalarına ise arzuları engel olacaktır. Her zaman birbirinden kaçacak ve her zaman da birbirilerine doğru koşacaklar. Buluşup konuştuklarında İsmail Molla "Nolur, bir parça muvazeneli olsa, böyle ikide bir çıldırmasa, herkesle didişmese, dostluğuna, düşmanlığına güvenilebilse"²⁵ diye düşünecek içinden, Ata Molla da boş durmayacak "Ah, şu herif ne zaman insan olacak, ne zaman biraz kızacak, ne zaman böyle tahtadan at gibi gezmekten kurtulacak ..." diye kendi içinden şikâyet edecektir.

Şikâyetlerine rağmen her ikisi kendi benliğinin farkına öteki sayesinde varır. Burada *mutсуz bilinç* kavramı ortaya çıkıyor. Bu tanım Hegel'e aittir ve Girard da *üçgen arzu* modelinde bu ifadeyi kullanır. İsmail Molla ve Ata Molla'nın birbirlerini sevmeseler de birbirlerine mecbur olduklarını biliyorlar. Ben'in kendisini tanımlaması için öteki'ine ihtiyacı vardır. Ancak bir süre sonra da öteki'yle arasında çatışmalar başlar, onu kendine benzemediği için sevmez, ama aynı zamanda ötekine mecbur kalması da onu rahatsız eder. Bu yüzden ki, Sartre "başkaları cehennemdir" der. Ben ve öteki kavramları üzerine düşünen diğer bir düşünüre göre de "insanlığın kaynağı belki de Başka'dır"²⁶.

²⁵ Tanpınar, "a.g.e.", s. 48.

²⁶ Emmanuel Levinas, *Sonsuza Tanıklık*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 115.

Kendi bilincine varması için başkasına ihtiyaç duyması, bundan kaçış olmadığına farkına vardığı anda mutsuz bilinç ortaya çıkar. Ben ve öteki birbirlerine *en boyun eğmiş saygı ve en yoğun hınç*'la²⁷ bağlıdırlar.

Behçet'in evlenmesiyle herhangi bir alakası olmasa da, Ata Molla her zaman bu işte İsmail Molla'yı suçlu bulur. Behçet'le konuşmasında da "babanın hatırı için kızımı kurban ettiler" der. Kızını çok sevse de evlilikten sonra ondan da uzak durmaya başlar. Onun bakış açısına göre kızı da sevmediği bir adamdan yana olmuş, İsmail Molla'nın gelini olarak ona karşı çıkmıştır. Ata Molla bu evliliğin her zaman İsmail Molla tarafından düzenlendiğine inanmıştır. *Unutmayalım ki içsel dolayım kurbanı, dolayımlayıcının arzusunun diktiği mekanik engelde hep düşmanca bir niyet görmektedir.*²⁸ Paraya çok ihtiyaç duyduğu bu günlerde düğün masraflarının hükümdar tarafından karşılanmasına bir yanıla memnun olsa da, bu evliliği hiçbir zaman kendine yediremediğinden İsmail Molla ile de ilişkilerini keser. Köşküne çekilir ve orada önce arkadaşları, sonra ise oyundan anladığını görünce evin hizmetçisi ile satranç oynar, istediği gibi kızabileceğinden, yenildiğini anladığı zaman yanından kovabildiği için bu adamı bütün tanıdıklarına tercih eder.

* * *

Kısa da olsa Ata Molla ile kızı Atiye'nin ilişkisine de değinmemiz gerek. *Mahur Beste* romanında baba-oğul ilişkisi geniş bir yer tutsa da, Atiye ve Ata Molla hakkında bir iki paragraf vardır. Bütün kızları evlenip evden ayrıldıkları, karısı da hasta olduğu için küçük kızıyla münasebetleri son dönemlerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Aralarında ta çocukluktan beri sıkı bir arkadaşlık vardır. Atiye'nin evlenmesinde dikkat etmemiz gereken nokta, Ata Molla'nın huzurunu kaçıran şey, "çok sevdiği kızının ondan uzak düşmesi"; "hiç sevmediği bir kişiyle evlenmesi", "İsmail Molla'nın gelini olması mı?" Evet, bunlar birbirini etkileyen sebeplerdir. İyi anlaştığı kızının ondan uzağa gitmesini istemez. Bütün damatlarını sınavdan geçirdikten sonra kızları ile evlenmesine razı olan Ata Molla, bu evliliği durduracak bir güçte değildir. Bu evliliğe hayır demek sultana karşı gelmek demektir. Ama bunlar arasında en önemli sebep "İsmail Molla'nın gelini olması" şıkkıdır. Özne dolayımlayıcıda olana ulaşmak ister, onun için sahip olduğu bir şeyi dolayımlayıcısı tarafından elinden alınması çok ağır, kolaylıkla kabul edilecek bir şey değildir. Yazar bunu bize satranç metaforuyla sezdirir. Gün sonunda partileri bitirip

²⁷ Girard, "a.g.e.", s. 30.

²⁸ Girard, "a.g.e.", s. 149.

yatağına giden Ata Molla uykuda da satrançla ilgili rüyalar görür. Bu rüyalarda o, şahı ve kraliçeyi (İngilizcede vezirin karşılığı) esir vermemek, onları korumak için mücadele eder. Ve rüyalarında şah kendisi, kraliçe Atiye olur ve oyun ise İsmail Molla'ya karşı oynanır. Yine satranç oynadığı bir zaman Ata Molla aniden ölür. Onun ölümünü herkes bir şeyle ilişkilendirir. Ancak en doğru tahmini İsmail Molla yürütür. Bir gün Behçet saraya çağrılır ve bir iş hakkında bizzat kendisi Sultan Abdülhamit'e izahat verir. Konuşma bittikten sonra Sultan Abdülhamit bu garip adamın kim olduğunu öğrenince ve bir zaman bu adamın evlenmesi için emir verdiğini hatırlayarak Ata Molla'nın kızına yazık ettiğini söyler. Aslında, bu evliliğin sebebi bir şehzadenin Atiye Hanımdan hoşlanmasıdır. Ancak hükümdar, Ata Molla gibi bir adamla dünür olmak istemediği için kızı acele evlendirilmesini ister. O zaman da işinde bir hayli başarılı, saraya sadakatli olan Behçet'ten bahsederler ve hükümdar da bunu uygun bulur. Şimdi aradan yıllar geçtikten sonra ilk defa Behçet'i gören hükümdar, Ata Molla'nın kızına haksızlık ettiği kanaatine varır. Bunu telafi etmek için ise Atiye Hanıma ikinci rütbeden şefkat nişanı verir. Ata Molla bu mükâfatın kızına verilen teselli ödülü olduğunu, hükümdarın nihayet kızına ve ona karşı ne kadar haksızlık ettiğini anladığını bildiği için sinirinden ölür. İlk başta okur, böyle bir ölüm anlam veremez. Çünkü önceden Ata Molla kızının kimle evlendiğinin farkındaydı, damadını hiçbir zaman sevmeydi, kızıyla olan ilişkilerini kesti. Eğer ölüm sebebinin kızının acı içinde yaşaması, mutsuz bir evliliği olmasını söylersek, yanlış olur. Çünkü Ata Molla'nın kızı yüzünden öldü dememize onun İsmail Molla olan ilişkilerini ve evlendikten sonra kızıyla münasebeti kestiğini bilmemiz yeterli. Bu ölümü açıklamak, kavramak için Girard'ın Friedrich Nietzsche ve Max Scheler'den aldığı "ressentiment" kavramına bakmamız gerekir.

Ressentiment kavramını felsefi alana taşıyan Friedrich Nietzsche olmuştur. Max Scheler *Ahlakın Oluşumunda Ressenntiment* kitabında bu kavrama geniş yer vermiştir. Onun kavramı Fransızca yazıldığı gibi yorumlamasını sebebi ise Almancada karşılığını bulamamasıdır. Ressentiment kavramı "intikam almak", "nefret", "haset", "kin", "kötü niyet" gibi kelimeleri içinde barındırıyor. Öfke dolu kişi intikamını alırsa, ressentiment ortadan kalkar. Eğer kişi intikamını almazsa, ressentiment içinde kök salar ve Scheler'e göre bu durum ölümle bile sonuçlanabilir. Ata Molla'nın ölümünü sebep olan şey de tam budur. Köşküne çekilir ve İsmail Molla'dan saraydan uzaklaştırılmasının, kızının elinden alınmasının intikamını alamaz. Sultanın kızına şefkat nişanı vermesiyle ressentiment duygusu doruk noktasına ulaşır. Ata Molla ömrü boyunca sarayda yükselmek, önemli mevki sahibi olmak, sultan tarafından

ödüllendirilmek onun en büyük arzusu olmuştur. Şimdi sultan kızına bir nişan veriyor, ama bu ödül onun bütün ömrünce beklediği şeyin tam tersidir.

Buraya kadar yazılanları dikkatle ve atlamadan okuyan okurun şimdi bir soru sorması gerek. Atiye kimdir? Onun Ata Molla'nın kızı, İsmail Molla'nın gelini, Behçet'in karısı olduğunu öğrendik. Ama onun Behçet ve diğer kişilerle olan ilişkilerini bir sonraki bölümde çözümleyelim.

3. Atiye ve Behçet'in Evlilik Yılları

*"Fakat şimdi, kendisini görmeyeli, şuradan buradan güzelliği, serpilişi hakkında bir yığın methiye dinlediği kızı kendi odasında ve karısı olarak bulunca, birdenbire aralarında bir türlü aşamayacağını sandığı bir duvar varmış gibi şaşırılmış kalmıştı".*²⁹

Evliliğin ilk gününde Behçet ve Atiye birbirlerine nasıl davranacaklarını, ne yapacaklarını, ne yapmak gerektiğini anlamaz, bir türlü bir bağ kuramaz, her ikisi de birbirlerinden kaçacak yerler ararlar. Behçet düşünür ve bu düşünceler onu duş altında kalmış gibi terlettiği halde Atiye'ye kahkaha attırır. Niçin güldüğünü ne kendisi ne de Behçet bir anlam verir. Bu kahkahayla Atiye biraz rahatlasa da, Behçet'in bütün huzuru kaçır. Bu kahkaha onu incitir. Bu kahkahanın Behçet'e böyle etki etmesinin esas sebebi, geçmişte yaşadığı bir olayla da ilgilidir. Onun çocukluk yıllarına geri dönersek, kayıkla Tanrıdil Hanımefendi'nin yalılarını önünden geçerken ayaklarının altına büyük kırmızı gül atılır. Behçet gülü hangi kızın attığını bilmesede, bu kızların hepsinin güzel olduğunu düşünür. Gül atılır atılmaz kız bir kahkaha atar. Bu gülüş, Behçet'i o kadar etkiler ki, yıllarca unutmaz. Genç kızın kahkahasının açtığı iz uzun zaman kapanmaz. Behçet o geceden sonra yalının önünden geçmemeye özen göstermiş, nadiren geçtiğinde ise başını kaldırıp yalıya bakmamıştır. Şimdi ise karısının kahkahası ile Behçet'in bütün o *saadet hülyalarının kapısı kapanmıştır*.

Bu evlilikle Atiye hayal kırıklığına uğramıştır. Gençlik hayalleri, dinlediği masallar, okuduğu romanalar, akranları ile konuşmaları hepsi boşa çıkmış, hiçbir şey arzuladığı gibi olmamıştır. Aynı zamanda Behçet'in de evlilik hayalleri olduğunu biliyoruz. O da bütün ömrünü ışığa, renge, şiire boğacak kadının hayalini kurar ve günün birinde böyle bir kadının karşısına çıkacağını düşler, güzel bir kadına âşık olmayı arzular. Dikkat etmemiz gereken nokta şudur ki, bu Behçet'in özgün arzusu mudur yoksa bir başkasının arzusunun kopyası mıdır? Yukarıdaki alıntıda *"Fakat şimdi, kendisini görmeyeli, şuradan buradan güzelliği, serpilişi hakkında bir yığın methiye dinlediği kızı"* ifadesine dikkat edersek, bu evlilik bir rastlantı sonucu ortaya çıksa da, Behçet bundan

²⁹ Tanpınar, "a.g.e.", s. 56.

rahatsız değildir. Çünkü Atiye'nin güzelliği hakkında söylentileri dinlemiştir ve bu sözler sayesinde onu gizli gizli arzular. O zaman şöyle bir sonuç çıkarıyor ki, Behçet'in Atiye'ye sevgisi de taklittir. Başkaları onu güzel bulduğu, birçok erkek onunla evlenmek istediği için onu arzular. Ancak tam da arzusunun gerçekleştiği anda bu kahkaha onu derinden yaralar. Ve artık bundan sonra bu uğursuz kahkahanın *ışığında siyah bir güneşin altında yaşar gibi yaşayacaktı*. Bu, Behçet'in içinde büyük bir cesaretsizlik uyandırıyor ve onu her zaman gördüğünde Atiye'nin böyle kahkaha atacığından korkuyor. Kendisini her zaman çok aşağıda gören Behçet yalnız kendi haline değil, Atiye'ye de acımaya başlar. Onun gözlerinde Atiye mutlu olması için hiçbir şeyi eksik olmayan bu kadın da onunla beraber yaşayacaktı ve o, bir türlü kendinin ona layık olmadığını düşünür. Karısını her zaman kendisinden üstün bulan Behçet ona mesafeli davranır, ondan uzak durmaya dikkat eder. Atiye'ye karşı olan duygusu karışıktır. Behçet bir yandan da sevmeyi, karısının gözlerinde ona dair bir sevgi görmeyi ister. Atiye onun yaptığı işlerle ilgilendiği zaman bir yanıyla sevinir, bir yanıyla da karısının onunla alay edip etmediğinden kuşulanır. Zaman zaman ise kendini yüceltir, yazdığı fezlekeleri hiç kimsenin yapmadığını, devlet denen mekanizmanın daima gölgede kalan ne adı, ne de şahsiyeti bilinmese de çarkın dönmesinde önemli bir rolü olduğunu da bilir. Atiye'ye olan sevgisine karşın bazen tek başına kuvvetli olduğunu, o olmasa daha da güçlü olacağını düşünür. Behçet'in Atiye'ye olan duygusunu yazar böyle aktarıyor: "*Ona karşı acayip bir sevgisi vardı: kin, kıskançlık, unutmak arzusu, ölesiye hayranlık, hepsi birbirine karışmış, garip bir halita meydana getirmişti*".³⁰

Atiye'ye olan ilgisini uyandıran sebeplerden biri de babasının ona gösterdiği ilgi olabilir. İsmail Molla ve Atiye çok iyi anlaşıyorlar. İsmail Molla'nın gelinine vakit ayırması, onun her şeyine dikkat etmesi, ona hikâyeler anlatması, şarkılar söylemesi Atiye'nin sorunlarını unutmasına sebep olur. İsmail Molla'nın ölümünden sonra Atiye'nin kendini daha da mutsuz hisseder.

Bu bölümde karşımıza *Mahur Beste'nin* hikâyesi çıkıyor. Bir gece İsmail Molla bu aşk türküsünü okuyor ve ardında da Talat Bey'in hikâyesini anlatıyor. Talat Bey'in eşi Fatma Hanım bir başkasıyla kaçıp gittikten sonra *Mahur Beste'yi* yazıyor. Behçet ise babasının eşine bu hikâyeyi anlatmasını istemediğinden araya laflar atmış, konuyu değiştirmek istemiştir. Çünkü Atiye'nin Fatma Hanımı örnek almasından endişeleniyor. Endişe duyması için de ciddi sebebi vardır. Atiye'nin çocukluğundan beri sevdiği Doktor Refik, Paris'ten İstanbul'a gelmiştir.

³⁰ Tanpınar, "a.g.e.", s. 61.

Girard ele aldığı romanlardan örnekler vererek Denis de Rougemont'un ciddi engeller seçmekle tutkumuzu şiddetlendirdiğimiz betimlemesine ek olarak da aşılması güç engelin tanrısal dolayımlayıcının varlığına işaret ettiğinin altını çiziyor. D. Rougemont *Aşk ve Batı* kitabında aşkta engel yaratmak ve rakip üzerine şöyle diyor: “Yeniden arzulamak ve bu arzuyu yüceltmek, bilinçli, yoğun ve sonsuza dek ilginç bir tutku haline getirmek için yeni engeller yaratmak gerekir”.³¹ Ona göre tutkular karşımıza çıkan engellerle besleniyor. Atiye-Behçet ilişkisinde bu engel ise Doktor Refik olacaktır. Aslında, Behçet'in *Mahur Beste'nin* hikâyesinin anlatılmasında rahatsız eden Refik'in Atiye'ye olan sevgisinden haberdar olmasıdır. Romanda da buna uygun sahneler vardır. Behçet rakibi Refik sayesinde Atiye'yi yeniden arzuluyor. Atiye, Doktor Refik'ten bahsedilmesinden rahatsız olurken Behçet onu kardeşiyle beraber evlerine akşam yemeğine davet ediyor. Avrupa'dan geri dönen Refik aradan yıllar geçmesine bakmayarak Atiye'yi unutmamış; resmini çizmiş, ablasına onun hakkında sorular sormuştur.

Romanın son bölümünde metnin yazarı, Behçet Bey'e mektup gönderir. Bu mektupta kayda değer meselelerden biri de Behçet'in Doktor Refik hakkında konuşmaktan kaçmasıdır. Yazar bunu Doktor Refik'in ölümünde suçlanacağından korktuğu için olduğunu söylüyor. Ardından da onu rahatlatmak için Doktor Refik'in zatürreden öldüğünü, Behçet'in sadece bu ölümü biraz hızlandırdığını söylüyor. *Mahur Beste* romanında Doktor Refik-Behçet ilişkisine çok değinilemese de, *Sahnenin Dışındakiler* romanının ilk bölümünde kayda değer bilgiler ediniyoruz. Öğreniyoruz ki, Behçet; Doktor Refik'i saray jurnallemişti ve üç gün saraya gidip gelen Doktor Refik ölmüştür. Diğer ilginç bir mesele Atiye'nin bu jurnal müsveddesini görmesidir. Doktor Refik'in ölümüne sebep olduğunu bildikten sonra onunla bir daha konuşmamıştır. Behçet'in Doktor Refik'e karşı böyle bir şey yapması yalnız onu seven Atiye tarafından değil, tanıdığı pek çok kişi tarafından kötü karşılanmıştır. Çünkü onlara göre Doktor Refik *İttihat ve Terakki'nin* Paris ve Selanik'teki kollarını birleştirebilecek tek kişidir. Şerife Hanımın anlattığı anıda da Behçet'in Doktor Refik'e olan nefretini bir daha görüyoruz:

*“Behçet Bey ölümünden biraz evvel karısının ağzını ipek yastıkla tıkar. Buna da sebep yine aileden olan Talat Bey'in bestelediği ve Doktor Refik'le beraber çok sevdikleri Mahur Beste'yi kendi kendine yavaş yavaş mırıldandığını işitmesi olmuş derler”.*³²

* * *

³¹ Girard, “a.g.e.”, s. 141.

³² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9.

İlk günlerde Atiye Behçet'ten kaçmak ister. Sonraları yazarın tabirince söylersem, aşk kapısının kapalı olduğunu gören Atiye yeni kapılar arar, kocasına daha çok dikkat etmeye başlar. Doğduktan üç gün sonra çocuklarının ölümünden sonra Behçet'e bağlılığı artar. Bu birlikteliği kaderi olarak kabul eder. Ona göre her şeyin böyle olmasını tanrısal bir varlık istemiş, bu evlilik onun için bir sınav olarak verilmiştir. Bu ilişkiyi Atiye bu şekilde kabullenir. Buradan ise mazoşizm ortaya çıkıyor. Girard "mazoşist" kavramını böyle açıklıyor:

"Mazoşist sürekli bir hayal kırıklığı tarafından kendi başarısızlığını arzu etmeye itilen bir adamdır; yalnızca bu başarısızlık onun için gerçek bir tanrıyı, kendi girişimlerinden etkilenmeyen bir dolayımlayıcıyı ortaya çıkarabilecektir".³³

Ablaları ona artık devletin onları unuttuğunu, istediği zaman Behçet'ten boşanabileceğini söyler, ama o boşanmaz. Doktor Refik ona bu kadar âşıkken, kendisi de çocukluğundan onu sevmesine rağmen ondan bahsedilmesini istemez, mümkün olduğu kadar ondan uzak durmak ister. Bilinçli şekilde kendini uçuruma atar, eziyet görmek, azap çekmek ister. Doktor Refik'in adını duyunca rahatsız olmasının sebebi, Fatma Hanım gibi eşini bırakıp ona kaçmaktan korktuğu içindir. Bunu ahlaki bir adım olduğunu, bu bağlamda ileri sürmek yanlıştır. Atiye Doktor Refik'ten uzak durur, çünkü ona karşı boş değildir, onunla kaçmak ihtimali mümkündür. Hâlâ birbirlerini seviyorlar. Onu Behçet'ten, acılı günlerden kurtarabilecek tek kişidir. Atiye de bundan korkar. Doktor Refik'e yakın olursa, onu bu acının içinden alıp götürmesinden çekinir. Çünkü mazoşist acıdan kaçmaz. Atiye acıyı kabul eder ve bilinçli bir şekilde onu arar. Sonradan Behçet'e dikkat göstermesi onun kötü, kendisinin ise iyi bir insan olmasını kanıtlama isteğinden ibarettir. Her şey sonuçta ben elimden geleni yaptım demek içindir. Behçet'le *senelerce yan yana uzatılmış iki değnek gibi yaşamasının*³⁴ sebebi insanların ona acıması, kocasından neler çektiğini göstermek içindir.

Behçet, Atiye'nin onu sevmediğini, ondan nefret ettiğinin farkındadır. Ölümüne sebep olarak karısının hastalığı değil de, ona olan nefreti olduğunu düşünür. Behçet hastalık ve ölümün farklı şeyler olduğunu söyler. Bu ikisi arasında uzun bir yol vardır, ancak ona beslediği nefretin sonucu olarak hastalık ve ölüm arasındaki upuzun yolu Atiye üç haftada tamamlar.

Atiye'nin Behçet'ten ayrılmamasının bir sebebi de İsmail Molla'dır. İsmail Molla ile aralarında iyi bir arkadaşlık bağı vardır. Ancak onun ölümünden

³³ Girard, "a.g.e.", s. 149.

³⁴ Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 8.

sonra da Behçet'ten ayrılmaz. Doktor Refik'le beraber olmak şansını geri çevirmesinin mazoşist bir hareket olduğunu söyledim. Ömrünün sonlarına doğru ise Atiye'de sadizm özellikleri de ortaya çıkıyor. Doktor Refik'in ve İsmail Molla'nın ölümünden sonra Atiye'nin Behçet'ten ayrılması için bir sebep kalmıyor. Bu zamanda o, Behçet'ten intikam almak istiyor. Doktor Refik'in ölümüne sebep olduğunu bildikten sonra onunla hiç konuşmaması ona acı çekmek istediğinden doğar.

Ölümünden birkaç saat önce Behçet'i yanına çağırıp artık öldüğünü, bu âlemde kadının en az lazım olan şey olduğunu, artık saatlerine, ciltlerine, kitaplarına istediği gibi vakit ayırabileceğini, onu daha rahatsız etmeyeceğini söyler. Bütün bunları yüzünde *bicare bir tebessümle* söyler. Yüzündeki bu tebessüm Behçet'in azap çekmesine seviniyor yorumuna açıktır.

Atiye kocasına son sözlerini söylemek, onun üzülmediğini görmek istemiştir. Onun hayattan ve Behçet'ten alabileceği tek intikam Behçet'in yatağın çarşafına başını gömüp ağladığını görmektir! O, Behçet'in evine *yirmi yaşının bütün saadet hülyalarıyla gelmiş ve daha ilk geceden itibaren küçücük boyu, temiz yüzü, temiz kıyafeti, kibar ve zarif, ölçülü konuşması, çok itina ile yapılmış bir kuklayı hatırlatan kocasıyla baş başa kaldığı andan itibaren bütün bu hülyaların avucunda bir kül yığını olduğunu görmüş ve o geceden itibaren ölümüne kadar, bütün talih kurbanlarının tek siperi olan imkânsız bir sabır ve teslimiyetin arkasına sığınarak, hep bu sözleri söyleyeceği son dakikayı düşünmüştür*".³⁵

Kaynaklar

- Girard, René, *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat*, Metis Yayınları, 2. bsk., İstanbul, 2013.
- Levinas, Emmanuel *Sonsuza Tanıklık*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Mahur Beste*, Dergâh Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2016.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁵ Tanpınar, *Mahur Beste*, s. 15.

Halide Edip ve Hindistan

Md Mubassir ANJUM

*İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Giriş

Hindistan ve Türkiye ilişkisi birkaç asır geriye kadar gitmektedir. Türkiye’de Osmanlılar ve Hindistan’da Babürlerin hükmettiği zamanlardan beri seyrek de olsa bu iki coğrafya arasında kültürel alışveriş olmuştur. İstanbul’da Fatih zamanına kadar uzanan Horhor Caddesinde olan Hintlilerin Tekkesi bunun bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Ayrıca Tanzimat döneminin büyük şairlerinden biri olan Abdülhak Hamit Tarhan’ın Bombay konsolosluğunda üç yıl kalması ve bu sürecin onun birkaç edebi eserinde yer almış olması da Hindistan ve Hint kültürünün bir fon olarak Türk edebiyatına tesir etmesini sağlamıştır. 19. yüz yılda iki milletin etkileşimi daha da artmış, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Hindistan’daki Hilafet Hareketi’nin bir sonucu olarak Hindistan’dan siyasi liderlerin ve maddi yardımların Türkiye’ye gelmesi gibi gelişmeler bu alışverişe yeni katkılar sağlamıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin siyasi ve edebi dünyasında ortaya çıkan en önemli isimlerinden biri olan Halide Edip Adıvar da bu iki ülke arasındaki kültürel ilişkiye tesir edip arttıran önemli bir yazardır.

1. Halide Edip Adıvar'ın Hayatı

Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Halide Edip Adıvar II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Türk kadın yazar ve romancılarından biridir.¹ Bunun yanı sıra Halide Edip bir gazeteci, öğretmen, hatip, akademisyen, siyasetçi ve zamanının aydınlarından biri olarak da sayılabilir. Halide Edip, 1884 yılında Mehmet Edip Bey ve Bedrifam Hanım'ın kızı olarak İstanbul'da Beşiktaş'taki 'Salkımlı Ev'de doğdu.² Küçük yaşta annesini kaybettiği için çocukluğu anneannesinin evinde geçti. İlkokula gitmedi ama Rıza Tevfik ve Şükrü Efendi gibi zamanının iyi hocalarından dil, edebiyat, felsefe ve matematik alanlarında özel dersler aldı. Sonra Üsküdar Kız Koleji'nden 1901'de mezun olan ilk Türk öğrenci oldu.³ Aynı yıl içinde matematik hocası Salih Zeki Bey ile evlendi. Bu evliliğinden iki oğlu oldu- Ayetullah ve Hasan Hikmetullah Togo. Halide Edip, ikinci çocuğunun ismini 1905 Rus-Japon savaşının kahramanı Amiral Togo'nun isminden aldı. Bu ismi seçmesinin bir sebebi de onun Rusya'ya karşı duran aydınlarından biri olmasıdır.⁴ 1909'da kısa süre için çocuklarıyla önce Mısır'a, ardından bir davet üzerine oradan İngiltere'ye gitti. 1909 ve 1911'de kısa süreler için gittiğinde burada eğitimci İsabel Fry'in misafiri oldu ve birkaç İngiliz aydınıyla da tanıştı.⁵ 1910'de kocası Salih Zeki Bey'in diğer bir kadınla ikinci evlilik istediğinde bulunmasından dolayı ondan boşandı ve birkaç yıl öğretmenlik, müfettişlik, gazetecilik yaptı; romanlar yazarak kendini meşgul etti. 1917'de Dr. Adnan Adıvar ile evlendi. 1925'te siyasi sebeplerinden dolayı kocasıyla Türkiye'yi terk etti ve on dört yıl yurt dışında kaldı. Bu uzun süreyi önce İngiltere'de ve sonra Fransa'da geçirdi. Bu esnada iki kez Amerika'ya, bir kez de Hindistan'a gitti. 1939'de Türkiye'ye geri döndü ve 1940'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak çalışmaya başladı. 1950-1954 yılları arasında Demokratik Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili oldu. 9 Ocak 1964'te İstanbul'da vefat etti ve Merkezefendi Mezarlığına defnedildi.⁶

¹ İnci Enginün, "Halide Edip Adıvar", *TDVİA*, C. I, İstanbul, İSAM, 2012, s. 376.

² Nida Nebahat Nalçacı, "Madam Halide Edip Hanım: Milli Mücadele Ruhunu Hindistan'da Anlatan Bir Kadın", *Yedirenk: Hayat ve Sanat*, vol. 1, nr. 3, İstanbul, 2014, s. 73.

³ Nalçacı, "a.g.m.", s. 73.

⁴ İlber Ortaylı, "Halide Edip Adıvar", <http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.01.2014/1827244/default.htm/15-06-2015>.

⁵ Enginün, "a.g.m.", s. 376.

⁶ Halide Edip Adıvar'ın hayatı ile ilgili popüler ve roman tadında bir kaynak için bkz. İpek Çalışlar, *Halide: Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, 568 s.

2. Halide Edip Adivar'ın Edebi Hayatı:

Halide Edip küçük yaşta yazmaya başladı ve ölümüne kadar yazmaya devam etti. Zamanın çok fazla eser veren aydınlarından oldu. Yirmi bir roman, dört hikaye, iki tiyatro eseri ve çeşitli incelemeler yazdı. Yazı hayatına ilk olarak Batı edebiyatının eserlerini çevirmekle başladı. 1897'de Amerikan çocuk kitapları yazarı Jacob Abbott'un 'Mother'ı Türkçe'ye çevirdi ve bunun üzerine II. Abdülhamid tarafından ona bir "Şefkat Nişanı" verildi. Meşrutiyet'ten sonra Hüseyin Cahit tarafından çıkarılan ve Tevfik Fikret'in başyazarlığını yaptığı "Tanin" gazetesinde yazmaya başladı ve bu yazılarıyla ün kazandı.⁷ İlk romanını olan "Heyula"yı 1908'de yayımladı. Sonra da hayatı boyunca birkaç yıl aralıklarla romanlar yazmaya devam etti. En ünlü romanı 'Sinekli Bakkal'dır (1936). Bu roman 1942'de CHP'in düzenlediği bir yarışmada Roman Mükâfatı'nı kazandı ve bu vesile ile de Türk edebiyatının en çok okunan romanlarından biri old.⁸ Diğer ünlü romanları da şunlardır: Seviye Talip(1910), Yeni Turan(1913), Ateşten Gömlek(1923), Vurun Kahpeye(1923).⁹ Yurt dışında olduğu yıllarda İngilizce yazdığı Memoirs(1926), The Turkish Ordeal(1928), Turkey Faces West (1930), Conflict of East and West in Turkey(1935) ve Inside India(1937) gibi eserleri de vardır.¹⁰

3. Halide Edip Adivar'ın Hindistan'a Gitmesi

Halide Edip, İstanbul ve Berlin'de arkadaşlık yaptığı Yeni Delhi'deki Jamia Millia İslamia üniversitesinin kurucuları Dr. Mukhtar Abbas Ansari ve Dr. Zakir Hussain'nin davetiyle 1935 yılın başında Hindistan'a gitti ve iki aydan biraz fazla bir sürede Hindistan'ın çeşit şehirlerini gezip çocukluğundan beri merak ettiği Hindistan'ı yakından görüp anlamaya çalıştı.¹¹ 7 Ocak'ta Bombay Limanı'ndan Hindistan'ın farklı coğrafyalarına doğru yola çıktı ve 14 Mart'ta Bombay'dan vedalaşmadan önce Delhi, Bombay, Lahor, Aligarh, Peshavar, Lucknow, Benaras, Kalküta ve Hyderabad gibi dönemin büyük ve kültürel açısından önemli olan şehirlerini gezdi.¹²

⁷ Nalçacı, "a.g.m.", s. 73.

⁸ Enginün, "a.g.m.", s. 376.

⁹ Alparslan Nas, "Inside India, Outside of Kemalism: Analysis of Halide Edib's Writings on Anti-Colonialism", **International Journal of Humanities and Social Science**, Vol. 3 No. 7, ABD, Nisan 2013, s. 188.

¹⁰ Enginün, "a.g.m.", s. 377.

¹¹ Halide Edip Adivar, *Inside India*, New Delhi, Oxford University Press, 2002.

¹² Nalçacı, **a.g.m.**, s. 74.

4. Jamia Milla İslamia Üniversitesindeki Konferansları

Yeni Delhi'deki Jamia Millia İslamia Üniversitesinin kurucularından biri olan Dr. Mukhtar Abbas Ansari, Halide Edip ile ilk kez 1913'te İstanbul'da buluşmuştu.¹³ İkisinin kendi ülkelerindeki siyasi sıkıntılarıyla uğraştıkları ve Müslüman bir toplumun aydınlarından olmaları birbirleri için karşılıklı saygının sebebi olmuştu. Bu ülkeler arası arkadaşlık zamanla daha da güçlendi ve sonuç olarak Halide Edip'in Hindistan'a gitmesine sağladı. Halide Edip, 1935 yılın Ocak ve Şubat ayında Jamia Millia İslamia'da verdiği konferanslarda Osmanlı, Türk İnkılâbı, Türkiye Cumhuriyeti, Türk kadını gibi konular üzerine konuştu. Bu konferansların başlıkları şunlardır:¹⁴

1. Devlet Kurucu Olarak Osmanlı Türkleri,
2. Osmanlıların Gerilemesi,
3. İnkılâp ve Savaş,
4. Türkiye Cumhuriyeti,
5. Edebiyat ve Kültür-I,
6. Edebiyat ve Kültür-II,
7. Türk Kadını,
8. Topluca Bakış ve Geleceğin Manzarası.

Bu konferanslar, daha sonra aynı yıl içinde kitap şeklinde 'Conflict of East and West in Turkey' (Türkiye'de Doğu-Batı Çatışması) adıyla Jamia Millia İslamia tarafından İngilizce olarak ve Halide Edip'in arkadaşı Dr. Ansari'nin 5 Haziran 1935 tarihli bir önsözüyle basıldı. Bu eser, "*Turki min Maşrik aur Mağrib ki Kaşmakaş*" ismiyle Urduca'ya Abib Huseyn tarafından çevrildi. Eser, Mekteb-ı Jamia Millia İslamia tarafından basıldı. Konferans metinlerinin kısmi Türkçe tercümeleri 1938'de Tan Gazetesi'nde ve tamamı da 1940'da Yeni Sabah Gazetesi'nde yayımlandı. Bu eseri yapısı da onun beş yıl önce yazdığı ve Amerika'da verdiği konferanslarının derlemesi olan 'Turkey Faces West' (1930) adlı eserine benziyor.

5. Inside India

Halide Edip, Hindistan'da doğan ve hayatının belli bir kısmını Hindistan'da geçiren, ünlü çocuk kitapları yazarı Rudyard Kipling'in 'The Jungle Book'

¹³ Ali Fuat Bilkan, "Halide Edip Adıvar'ın Hindistan'daki Konferansları", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, nr. 56, Kış 2011, s. 35.

¹⁴ Bilkan, "a.g.m.", s. 35.

eserini küçükken okuduğundan zamandan itibaren Hindistan'ı hep merak etmişti.¹⁵ 1935 yılında iki aydan biraz fazla süre için Hindistan'a gittiğinde buranın çeşitli şehirlerine gezme fırsatı yakaladı. Bu sayede hem Hindistan halkını hem de devrin aydınlarını inceleme fırsatı buldu ve bir yazar olduğu için izlenimlerinin hemen hepsini iki yıl sonra 1937'de 'Inside India' adında bir eser olarak yayımladı. Bu kitabında Hint Müslümanlarını, seyahat sırasında gezdiği yerleri ve Hindistan Bağımsızlık hareketinin tarihi ve politik analizlerini yaptı.¹⁶ Kitabında Dr. Ansari, Mahatma Gandhi, Dr. Zakir Hussain, Jawaharlal Nehru gibi bu hareketin önemli öncüleriyle yaptığı konuşmaları ve onların dikkat çekici fikirlerini anlattı. 1930'lu yılların Hindistan'ın sosyal yapısını ve siyasal durumlarını anlamak için zengin bir kaynak olmasına rağmen uzun bir zaman için 'Inside India' hem Hindistan'da hem de Türkiye'de akademisyenlerin dikkatini çekemedi. 2002'de Hindistan'ın büyük tarihçilerinden biri olan Mushirul Hasan'ın yazdığı bir önsözle Oxford University Press tarafından bu eser yeniden basıldı. Türkiye'de ise Sabancı Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat bölümündeki Yrd. Doç. Hülya Adak 'Inside India' için bir son söz yazarak bunu Türkçe'ye çevirdi ve eseri '*Hindistan'a Dair*' ismiyle Can Yayınları tarafından Temmuz 2014'te yayımladı.¹⁷

Sonuç Yerine

Halide Edip Adivar gibi Hindistan'a giden ve orayı merak eden birçok Türk aydını, akademisyen ve fikir insanı vardır. Mesela 1960'larda Cemil Meriç bir doğu tarihi ve kültürü mecmuası yazmaya kalktığı anda işe Hindistan'dan başlıyor ve Hindistan üzerine bulduğu bütün kaynakları -özellikle Fransızca olmak üzere- okuyup Hindistan'ın tarihi ve edebiyatı hakkında çalışmalar yapıyor. Bu kitap 'Hint Edebiyatı' ismiyle basıldıktan sonra ikinci defa 'Bir Dünyanın Eşiğinde' adıyla yayımlanıyor. Ondan sonra da ara sıra Hindistan'dan Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den Hindistan'a gidip orayı keşfeden insanlara rastlıyoruz. Bunun gibi Hindistan'a ilgi duyan Türkler ile Türkiye'ye ilgi duyan Hindistanlıların araştırılması, bu insanların yazdıkları eserler karşılaştırmalı bir biçimde incelendiği takdirde kültür, sanat ve edebiyat iletişiminin daha farklı boyutlarda anlam ve güç kazanacağını söylemek iki ülkenin yararına olacaktır.

¹⁵ Kaya Genç, "Halide Edip Adivar's 'Inside India' to be published in Turkish for the first time", <http://www.dailysabah.com/books/2014/07/21/halide-edip-adivars-inside-india-to-be-published-in-turkish-for-the-first-time/15-06-2015>. (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016)

¹⁶ Nalçacı, "a.g.m.", s. 75.

¹⁷ Halide Edip Adivar, *Hindistan'a Dair*, Can Yayınları, İstanbul, 2014, 216 s.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edip, *Inside India*, New Delhi, Oxford University Press, 2002.
- Adivar, Halide Edip, *Hindistan'a Dair*, İstanbul, Can Yayınları, 2014.
- Bilkan, Ali Fuat, "Halide Edip Adivar'ın Hindistan'daki Konferansları", Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 56, Kış 2011, s. 35-42.
- Enginün, İnci, "Halide Edip Adivar", TDVİA, C. I, İSAM, İstanbul, 2012, s. 376-377.
- Genç, Kaya, "Halide Edip Adivar's 'Inside India' to be published in Turkish for the first time", <http://www.dailysabah.com/books/2014/07/21/halide-edip-adivars-inside-india-to-be-published-in-turkish-for-the-first-time/15-06-2015>.
- Nas, Alparslan, "Inside India, Outside of Kemalism: Analysis of Halide Edib's Writings on Anti-Colonialism", International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 3 No. 7, ABD, Nisan 2013, s. 187-193.
- Nalçacı, Nida Nebahat, "Madam Halide Edip Hanum: Milli Mücadele Ruhunu Hindistan'da Anlatan Bir Kadın", Yedirenk:Hayat ve Sanat, Vol. 1, No. 3, İstanbul, 2014, s. 73-75.
- Ortaylı, İlber, "Halide Edip Adivar", <http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.01.2014/1827244/default.htm/15-06-2015>.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İçerik Temelli Öğretim Yöntemi ve Web 2.0 Aracı Olarak Glogster Kullanımı

Anna GOLYNSKAİA

*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yabancı Dil Olarak Türkçe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

Giriş

Türkiye'nin birçok alanda dünyaya açılması ve Türk nüfusunun giderek artmasıyla Türkçe'nin yaygınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Türkçe öğrenen yabancıların sayısı da günden güne artmaktadır. Ancak Türk üniversitelerinde öğrenim gören yabancı öğrenciler için dile hazırlık amaçlı açılan hazırlık sınıflarının tarihi çok da geriye gitmemektedir. Bu bağlamda ilk adımı o zamanki adıyla Robert Koleji olan Boğaziçi Üniversitesi atmış, 1974'ten beri de İstanbul Üniversitesi bu göreve ortak olmuştur. Benzer şekilde 1963 yılıyla birlikte Ankara Üniversitesi de bu alana girmiş olup daha sonraları ise "Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi" adlı da bir kitabın yayınlanmasına ön ayak olmuştur. 1984 yılından itibaren üniversitelerin bünyesinde verilen Türkçe kurslarının yönetimi rektörlüğe bağlı bir kurum olan Ankara Üniversitesi TÖMER'e bırakılmıştır. Bu büyük adımdan sonra Ankara Üniversitesi TÖMER ile diğer üniversitelerde de Türkçe öğretim merkezlerine açılmış olup alan hak ettiği değeri görmeye başlamıştır (Kuşçu, 2013, s. 13-14).

Bu gibi kurumsal bağlamda olumlu gelişmelere rağmen, yabancı dil olarak Türkçe alanında henüz bir çözüme ulaştırılamamış birtakım sorunlar da

bulunmaktadır. Yabancıların dile getirdikleri en büyük sorunlardan biri ise dili kullanma yeterliliğine sahip olmamaları olarak görülmektedir (Tok, 2013, s. 3). Farklı birçok üniversitede faaliyet gösteren TÖMER’lerde bir yıl hazırlık okuyan öğrenciler, sadece genel amaçlı Türkçe kursu görmekte ve ertesi yıl bölümlerinde akademik hayatlarına devam etmeye çalışmaktadırlar. Ancak görüldüğü üzere bu durum bazı sıkıntılara yol açar. Çalışmamızda bu sorunu gidermenin bir yolu olarak Akademik Türkçe kurslarının zorunlu hale getirilmesi gerektiği fikri savunulmakta, düzenlenecek olan Akademik Türkçe kurslarında da içerik temelli yaklaşımın kullanılması önerilmektedir. Ayrıca okutulacak disiplinlerin içeriğinin teknolojik bir şekilde derslere entegre edilebilmesi açısından yararlı olabilecek dijital poster oluşturma platformu olan Glogster’in kullanım özellikleri ve avantajları ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.

1. “İçerik Temelli Öğretimin”¹ Ortaya Çıkışı ve Tanımları

1965 yılında Kanada’da temeli atılan dil daldırma (*language immersion*) programlarıyla özdeşleşen içerik-temelli öğretim, eğitimde yeni bir olgu değildir. İkinci ya da yabancı dilin eskiden de eğitim dili olarak kullanıldığı bilinmektedir. Lewis’in ifade ettiği gibi, formal eğitimin tarihinde ikinci dilin kullanımı istisnadan çok bir kuraldı (Lewis, 1976, akt. Swain & Johnson, 1997, s. 1). Milliyetçiliğin yükselmesine kadar sadece büyük imparatorlukların, bölge ve medeniyetlerin dillerinin resmi müfredattaki içeriği ifade edebilecek nitelikte olduğuna inanılmaktaydı. Örneğin Latince, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından bin yıl sonra bile Avrupa’da dini ve laik eğitimde egemenliğini koruyordu. Birçok Arapça lehçesinin konuşulduğu Müslüman ülkelerde de eğitim dili olarak hâlâ ortak bir Klasik Arapça kullanılmaktadır (a.g.e.).

İTÖ, genellikle “belirli bir içeriğin dil öğretim amaçlarıyla entegre edilmesi”, “akademik içerikle ikinci dil becerilerinin eşzamanlı öğretilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Brinton vd., 1989: 2). İTÖ, “... hedef dili, öğrenmenin amacı olarak değil, içeriği öğrenmenin aracı olarak görmektedir” (a.g.e., s. 5). Wesch (1993)’e göre, “belirli bir içerik ve onunla ilişkili dil becerilerinin koşut zamanlı öğrenildiği” İTÖ’nün hedefi, “ikinci ve yabancı dil becerilerini kullanım amaçlı geliştirmektir”. Crandall ve Tucker (1990) ise İTÖ’yü, “matematik, sosyal bilimler vb. derslerin içeriğindeki konu ve etkinliklerin sunumunu ikinci ya da yabancı dil öğretimi bağlamına entegre eden dil öğretim yöntemi” olarak nitelendirmektedir (s. 187).

İTÖ’nün anahtar kavramlarından biri olan içeriğin tanımı, araştırmacıdan araştırmacıya değişiklik göstermektedir. Curtain and Pesola, İTÖ’yü “müfredattaki içeriğin öğrencilerin sınıf seviyelerine uygun olarak yabancı dilde

¹ Şu andan itibaren İTÖ kısaltmasıyla gönderimde bulunulacaktır.

öğretimi" ile sınırlandırmaktadır. Genesee, içeriğin "akademik olması gerekmediğini; öğrencilerin ilgisini çeken, onlar için önemli olan konuları, dil ile alakalı olmayanları dâhil kapsayabildiğini" ileri sürmektedir. Met, içerik-temelli programlardaki içeriğin "bilişsel açıdan ilgi çekici, öğrencilerden emek sarfetmesini isteyen materyallerden oluştuğunu, bu materyallerin hedef dil ve kültürün ötesinde bulunduğunu" savunmaktadır. Eskey (1997) ise bu konuda şunları yazmaktadır: "... *içerik-temelli programların kapsamında öğrettiklerimiz, içerikten ziyade içerisindeki söylemdir – örneğin, 'edebiyatın' kendisi değil, onun tahlili... fiziksel dünya ya da insanların kültürel davranışları gibi içeriğin bir parçası olarak kabul ettiklerimizin her biri için fizik ya da antropoloji gibi söylem kümeleri (discourse communities) bulunmaktadır, ki bunlar içeriği tahlil etmemiz, ondan söz etmemiz ya da onun hakkında yazmamız için gereken araçları temin etmektedir... Böylece, öğretmenlerin yapması gereken öğrencilere ilgili söylem kümelerini benimsetmek iken öğrencilerin yapması gereken bu kümeleri benimsemektir*" (139-140).

2. İçerik Temelli Öğretimi Kullanmanın Gerekçeleri

Grabe ve Stoller'in yaptığı araştırmanın sonuçları, ikinci dil ediniminde içerik-temelli öğretimin kullanımını desteklemektedir. Elde ettikleri sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir:

- Doğal dil edinimi bağlam içerisinde gerçekleşir, doğal dil hiçbir zaman anlamdan ayrı olarak öğrenilmez, içerik-temelli öğretim de anlamlı bir iletişimin yer alabilmesi için uygun bir bağlam sağlar (Curtain, 1995; Met, 1991).
- İTÖ, dil edinimini kolaylaştırdığına inanılan anlam söyleşmesine (*negotiation of meaning*) önem verir (Lightbown & Spada, 1993). Anlam söyleşmesi becerisi, karşılıklı iletişimde bir dinleyici olarak anlaşılmayan kısımların karşı tarafa tekrar ettirilmesi, açıklığa kavuşturulması ve konuşmacı olarak istenen tekrarlama ve açıklamaların başarılı bir şekilde yapılmasını kapsar.
- İTÖ'nün temel bileşenlerinden biri olan anlaşılabilir girdinin, ikinci dil edinimini olumlu etkilediği bilinmektedir (Krashen, 1982; 1985). Bununla birlikte sırf anlaşılabilir girdinin kullanılması yeterli olmayabilir. Öğrenciler biçim odaklı içerik öğretimine, yani bağlam açısından uygun dil yapılarının üzerinde açık bir şekilde (*explicitly*) odaklanmaya de ihtiyaç duyabilirler (Lyster, 1987; Met, 1991; Swain, 1985).
- Cummins'in geliştirdiği Bilişsel Akademik Dil Yeterliliği (*Cognitive Academic Language Proficiency*) kavramı, öğrencilerin Bilişsel Akademik Dil

Yeterliliğini geliştirirken içeriği de eşzamanlı olarak öğrenmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. İçeriğin öğretilmesinin öğrencilerin ileri (akademik) dil düzeyine ulaşana kadar ertelenmesi, mantıksız olmakla birlikte öğrencilerin ihtiyaç, ilgi ve bilişsel düzeylerini ihmal etmektedir.

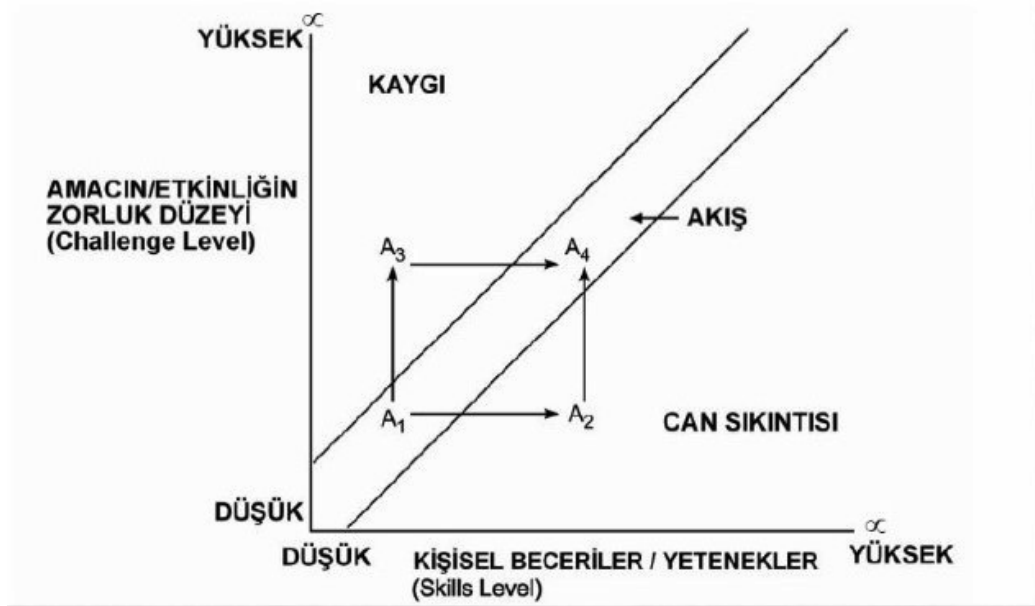
- İTÖ; ikinci dil edinimine katkıda bulunan, Yakınsal Gelişim Alanı (*the Zone of Proximal Development*), içsel konuşma (*private speech*) ve benimseme (*appropriation*) gibi Vygotsky'nin konseptlerini devreye sokma imkânını sunmaktadır.
- Dilin üzerinde odaklanan geleneksel dil öğretiminden farklı olarak içeriğe odaklanan İTÖ, dil öğrenimine daha somut bir nitelik kazandırmaktadır (Genesee, 1994).
- Dille içeriğin entegre olduğu İTÖ, anlamın bağlama göre değişebildiğini kabul etmesi sebebiyle dilin işlevsel kullanımı fikrini desteklemektedir (a.g.e.).
- İTÖ'nün temelinde, öğrenim üzerinde olumlu etkisi olduğu kanıtlanan işbirlikçi öğrenim (*cooperative learning*) yatmaktadır (Slavin, 1995; Crandall, 1993).
- Öğrenme stratejilerinin öneminin vurgulandığı İTÖ, dil öğrenme stratejileriyle içeriğin gelişimi için gereken müfredat içi kaynakları sağlamaktadır (O'Malley & Chamot, 1990).
- İTÖ, yoğun dil gelişimini sağlayan farklı düşünme becerileriyle öğrenme stratejilerinin üzerine kurulmuştur. Örneğin özümseme, sorgulama gibi bilgi toplama becerileri; sınıflandırma, kıyaslama, sunma gibi organizasyon becerileri; ana fikri bulma, özellik ve bileşenleri bulma, ilişki ve şablonları tespit etme gibi tahlil etme becerileri; çıkarım yapma, tahmin etme, değerlendirme gibi üretim becerileri (Curtain, 1995; Met, 1991).

Eğitim psikolojisi ve bilişsel psikoloji alanlarında yapılan birtakım araştırmalar da İTÖ'nün kullanımını desteklemektedir.

- Anderson'un geliştirdiği bilişsel öğrenim kuramına göre, becerilerin (dil becerisi dahil) ve bilgilerin edinimi üç aşamada meydana gelmektedir. Öğrenciler, farkındalık yarattıkları ve çalışma belleğine başvurdıkları bilişsel aşamada (*the cognitive stage*), temel dilsel problemleri çözmek için çaba sarf etmektedir. Bir sonraki aşama olan çağrışımsal aşamada (*the associative stage*) yanlışlar düzeltilmekte, ilgili bilgiyle bağlantılar kurulmakta ve edinen beceri ve bilgiler kuramsallaşmaktadır. Özerk aşamada (*the autonomous stage*) ise performans otomatik bir

karakter kazanmakta ve bilişsel kaynaklar problem çözmenin bir sonraki devri için hazır hale getirilmektedir. Böylece Anderson'un kuramında; anlamlı ve birbiriyle bağdaşık olan bilgilerin zihnin derinlerinde işleme girmelerinin sonucu öğrenim sürecinin daha verimli sonuçlandığı vurgulanmaktadır.

- Singer'e göre, birbiriyle bağlantılı olmayan bilgi ve becerilerin içselleştirilip uzun süreli belleğe yerleştirilmesi için daha çok pratik ve tekrara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden bilgilerin konularda gruplandırılıp sunulması, onların daha iyi hatırlanması ve öğrenilmesini sağlamaktadır. Bilgilerin arasında bağlantıların kurulması, öğrenme sürecinin verimliliğini artırmakta, içerik de bu bağlantıların oluşması için ideal bir ortam sunmaktadır.
- İTÖ, öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini devreye soktuğu için geleneksel dil öğretim yöntemlerine göre söylem (*discourse*) yetisinin gelişmesine daha çok katkıda bulunmaktadır.
- İyi planlanan, öğrencilerin kişisel becerileriyle amacının zorluk düzeyinin dengede olduğu içerik temelli etkinlikler öğrencilerin "akış" (*flow*) yaşamlarını sağlamaktadır. Akış, kişisel becerilerin etkinliğin zorluk düzeyine uygun olduğu zaman ortaya çıkmaktadır (Csikszentmihalyi, 1997, aktaran Grabe & Stoller, 1997; Stoller, 2002).

Şekil 1. Csikszentmihalyi'nin Akış Şeması

- İTÖ, bilişsel merakın uyanmasına imkân vermektedir. Bilişsel açıdan sürükleyici olan etkinlikler ikinci dilin edinimi için uygun bir ortam yaratmaktadır. Yetişkinlerin öğrenim süreçlerinin doğasında var olan zorlukları göz önünde bulundurursak bu özellik ayrı bir önem kazanmaktadır (Byrnes, 2000).
- İTÖ, gerçek dünya ve gerçek dünyadaki becerilerle bağlantılıdır (Curtain, 1995). İTÖ, öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini sınıf içine getirmelerine daha çok olanak sağlamaktadır.

3. İTÖ’de Dil ve İçerik İlişkisi

Met’e göre, bütün içerik temelli program, model ve yaklaşımlar içerik güdümlü ve dil güdümlü olmak üzere iki başlık altında toplanabilmektedir.

İçerik Güdümlü	Dil Güdümlü
İçerik hedef dilde(D2) öğretilmektedir.	İçerik hedef dili (D2) öğrenmek için kullanılmaktadır.
İçeriğin öğrenilmesi önceliklidir.	Dilin öğrenilmesi önceliklidir.
Dilin öğrenilmesi ikincil öneme sahiptir.	İçeriğin öğrenilmesi ikinci derecede önemlidir.
İçeriğin öğretilmesi, kurun hedeflerine ve müfredata bağlıdır.	Dil öğretilmesi, D2 kursu hedeflerine ya da müfredatına bağlıdır.
Öğretilecek dilsel öğeleri öğretmenler seçmektedir.	Öğrenciler entegre edilmiş içeriğin üzerinden değerlendirilir.
Öğrencilerin ölçme ve değerlendirilmesi içerik bilgilerine bakarak yapılmaktadır.	Öğrenciler dil yeterlilikleri ve becerilerine göre değerlendirilir.

Şekil 2. İçeriğin Dil Programlarına Entegre Edilebileceği Modeller Düzlemi (Met, 1999)

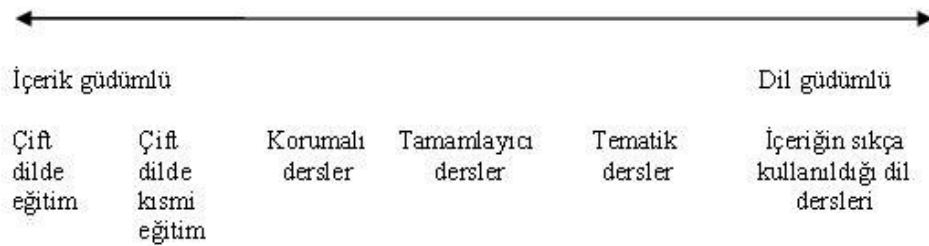
Şekil 2’de görüldüğü üzere, içerik güdümlü programlarda öncelik içeriğin öğretilmesine tanınmaktadır. İçerik güdümlü programların en göze çarpan örneği, dil daldırma programlarıdır. Dil daldırma programlarının amacı, öğrencilerin yabancı dildeki sözlü ve yazılı yeterliliklerini artırmak olsa da bu tür programların müfredatında dilsel öğelerin açık olarak öğretilmesine çok az yer verilmektedir. Başka bir deyişle, içerik güdümlü programlar, geleneksel yabancı dil programlarından farklı olarak kelime ve dilbilgisi öğretimi,

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE İÇERİK TEMELLİ ÖĞRETİM YÖNTEMİ

söylemsel ya da sosyal yetilerin kazandırılması gibi unsurları içermeyebilir. Yabancı dil edinimi, içeriğin öğretilmesi esnasında ya da dil öğreticileriyle öğrencilerin arasındaki günlük iletişim sırasında meydana gelmektedir. Dil kaldırma programları, ikinci dil edinicilerinin ana dil konuşucuların seviyelerine ulaşamadıkları halde içeriğe erişim sağladıkları için başarılı ve etkili sayılabilmektedir (Swain and Johnson, 1997; Genesee, 1994, aktaran Met, 1999).

İTÖ'deki modeller düzleminin öbür ucunda ise dil güdümlü programlar bulunmaktadır. Bu tür programlarda dilin öğretimi önce gelmekte, içerik ise dilin gelişmesini sağlamaktadır. İçeriğin öğrenilmesi, mecburi olmayan ama hoş karşılanan bir yan üründür. Ne öğrenci ne de öğretmenler içeriğin öğrenilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Burada içerik, anlamlı ve amaçlı dil kullanımı için geniş yollar döşemektedir (Brinton, Snow and Wesche, 1989; Curtain and Pesola, 1994; Met, 1991, aktaran Met, 1999). Dil güdümlü programlarda içeriğin öğretimi, öğrencilerin ana dillerinde gördükleri eğitimin yerini tutmamakta, onu zenginleştirip sağlamlaştırmak için yapılmaktadır. İçeriğin öğretimi, uzman öğretmenlerin sorumluluğu altındadır. Dil güdümlü programlarda dil müfredatının hedefleri, içeriğin nasıl entegre edileceğini belirlemektedir. Konu ve etkinlikler, farklı disiplinler kaynağı olarak kullanılarak geliştirilebilir. Seçimlerindeki temel kriter, dil öğretim hedeflerine uygun olup olmamalarıdır.

Düzlemin yukarıda anlattığımız iki ucunun arasında farklı ihtiyaçları karşılamak için geliştirilmiş ara uygulamalar mevcuttur. Bu adımlar şekil 3'te açıkça görülmektedir.

Şekil 3. İçeriğin Dil Programlarına Entegre Edilebileceği Modeller Düzlemi (Met, 1999, aktaran Yalçın, 2013)

Ana dil konuşucularının yeterliliklerine ulaşamamış öğrencilerin içeriğe erişimlerini sağlamak için düzenlenen korumalı derslerde içeriğin dili öğrencilerin seviyelerine uyarlanmaktadır. Derslerde sadece D2 kullanılmaktadır. İçeriğin öğrenilmesi öncelikli, dilsel hedefler ise arka plandadır.

Düzlemin ortasında bulunan tamamlayıcı dersler modelinde içerikle dilin öğretimi iç içe geçmiş haldedir. Öğrencilerden içeriği öğrenirken akademik dil yeterliliklerini kazanmaları beklenmektedir. Uzman öğretmenler ve dil öğretmenleri eşit derecede öğrencilerin başarılarından sorumludur. Tamamlayıcı derslerde D1'in kullanılmasına izin verilmektedir.

Tematik dersler ise tamamen dil güdümlüdür. Konular, öğrencilerin belli alanlardaki dil yeterliliklerini geliştirme potansiyeline sahip olup olmadıklarına göre seçilmektedir. Uzman öğretmenlerin girdiği korumalı dersler ve uzman öğretmenlerle dil öğretmenlerin birlikte yaptığı tamamlayıcı derslerden farklı olarak, tematik dersler sadece dil öğretmenleri tarafından verilmektedir. İçeriğin öğrenilmesi şart değildir. Öğrenciler, yabancı dildeki performanslarına göre değerlendirilmektedir.

4. Yabancı Dil Olarak Türkçenin Özel Amaçlı Öğretimi

İTÖ, özel amaçlı yabancı dil öğretimi kavramıyla yakından ilişkilidir. Alanyazında İTÖ ile özel amaçlı dil öğretiminin arasındaki fark bazı tartışmaların konusu olmuştur. Örneğin, Johns İTÖ'nün ilköğretim ve ortaokul ortamında özel amaçlı dil öğretimiyle alakalı olduğunu, araştırma ve kuramsal sorunlardan ziyade sınıf içi meselelerle ilgilendiğini ve bu yüzden daha dar çaplı bir olgu olduğunu iddia etmiştir. Brinton tam tersine, İTÖ'nün sadece ilköğretim ve ortaöğretimle sınırlı kalmadığını, özel amaçlı dil öğretimi gibi geniş çapta kullanım alanına sahip olduğunu vurgulamıştır. Brinton'a göre, İTÖ ile özel amaçlı dil öğretiminin arasındaki fark, ilkinin akademik gereksinimlerden, ikincisinin de ticari ihtiyaçlardan doğduğundan kaynaklanmaktadır. İTÖ'yü dilbilgisel, işlevsel kavramsal ya da görev odaklı yaklaşımların yanı sıra bir yaklaşım ya da müfredat türü, özel amaçlı dil öğretimini ise genel amaçlı dil öğretime karşı koyarak dil öğretiminin bir alt türü kabul ettiğimizde de bu tartışmaları ortadan kaldırmış oluyoruz (Master, 1997, s. 26).

Dudley-Evans ve St John (1998)'a göre özel amaçlı yabancı dil öğretimi aşağıdaki özelliklere sahiptir:

Bulunması zorunlu olan özellikler:

- Öğrencilerin özel ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilir.
- Öğretiminde kullanıldığı disiplinin metodolojisini ve aktivitelerini içerir.
- Dilbilgisi, kelimeler, üslup, öğrenim becerileri, söylem ve janr açısından bu türk aktivitelerin gerektirdiği dile ağırlık verir.

Bulunması seçmeli olan özellikler:

- Belli disiplinler için geliştirilmiş olabilir.
- Genel yabancı dil öğretiminkinden farklı bir metodolojiyi kullanabilir.
- Genellikle yetişkin insanları hedef alır.
- Genellikle orta ya da ileri düzey yabancı dil konuşucuları için geliştirilir.
- Öğrencilerin temel dilbilgisine sahip olmalarını gerektirir ama yeni başlayanlar için de kullanılabilir (s. 4-5).

Özel amaçlı dil öğretiminin en önemli özelliği, öğrencilerin dil gereksinimlerine göre yapılandırılmasıdır. Bu farklı gereksinimler Özel Amaçlı İngilizce'nin farklı türlerini ortaya koymuştur. Robert Jordan, Özel Amaçlı İngilizcenin Öğretimi Meslek Amaçlı İngilizce ile Akademik Amaçlı İngilizce olarak iki gruba ayırmaktadır. Akademik amaçlı İngilizce genellikle eğitim kurumlarında öğrencilerin çalışmalarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları İngilizcedir. Meslek amaçlı İngilizce ise öğrencilerin gelecekteki işleri ve profesyonel hayatları için gerekli olan İngilizcedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yurt içinde ve yurt dışında çeşitli çalışmaların yürütülmesine rağmen özel amaçlı Türkçe öğretimi alanında gerekli ilerleme henüz kaydedilememiştir. Oysa ki son yıllarda Türkiye'nin gösterdiği büyümeyle eş zamanlı olarak tanınırlığı artan Türkçenin, yabancı dil olarak öğretilmesi alanında mevcut çalışmaların yanı sıra iş alanlarına yönelik Türkçe öğretimi çalışmalarının da yürütülmesi zorunluluğunun doğduğu görülmektedir (Temizyürek vd., 2015, s. 107).

Bunun dışında Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sayısı da hissedilir derecede artmıştır. YÖK Başkanı Prof. Dr. Saraç'a göre, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında eğitim gören uluslararası öğrenci sayısı son 3 yılda 2 katından daha fazla artarak 50 bin sınırına yaklaşmıştır. Aynı şekilde, ülkedeki üniversitelerde görev yapan yabancı uyruklu öğretim elemanı sayıları da düzenli bir şekilde artış göstererek, 3 bini geçmiştir (Hürriyet, 2015). Bu durum akademik amaçlı Türkçe öğretim programlarının düzenlenmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Alanda yapılan ihtiyaç analizleri de bu kanıyı desteklemektedir. Örneğin, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde Türkçe hazırlık sınıfında okumuş olan farklı bölümlerden bir grup lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine uygulanan ankette yabancı öğrencilerin bir kısmı alan derslerini, özellikle terimleri ve kavramları anlamakta güçlük çektiğini, hocaların hızlı konuştuklarını ve telaffuzlarının farklı geldiğini, konuları anlamak için derslerden sonra özellikle ayrı bir çalışmanın gerektiğini ifade etmiştir. Anketin bulguları, yabancı öğrencilerin akademik Türkçe

dersinin verilmesine ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. Öğrenciler, akademik Türkçe dersini görmeleri halinde bunun kendileri için dersleri anlamakta kolaylık sağlayacağını; özgüveni arttıracığını; zaman kaybını önleyeceğini; alanlara göre farklılaşan terimleri anlayacaklarını belirtmişleridir (Yahşi Cevher ve Güngör, 2015, s. 2271-2272).

Yapılan gözlemler, Türkiye’de bulunan çeşitli dil öğretim merkezlerinde C2 Akademik Türkçe kurslarının düzenlenmesine rağmen üniversitede okuyacak adaylar için bu kurun zorunlu olmamasının yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenim hayatlarında büyük sıkıntılar yaşamalarına yol açtığını göstermiştir. Türkiye Cumhuriyetleri ve Türkçenin yaygın olarak kullanıldığı ya da öğretiminin yapıldığı ülkelerden gelen öğrenciler ana dil konuşucularınkine yakın dil yeterliliğini yakalayabiliyor ve dersleri takip edebiliyorken Türkçe alt yapısı olmayan, sadece genel amaçlı Türkçe kursu gören öğrenciler derslerin içeriklerine ulaşamayıp akademik hayatlarında ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bizim kanaatimizce, zorunlu Akademik Amaçlı Türkçe programlarının başlatılması, bu problemin çözülmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca düzenlenecek olan bu programların çerçevesinde içerik temelli yöntemin kullanımı, öğrencilerin hem içerik hem de dil öğrenimine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır.

5. Yabancı Dil Olarak Türkçenin İçerik Temelli Öğretiminde

Glogster’in Kullanımı

İngilizce Öğretmenleri Ulusal Konseyi’ne göre 21. yüzyılda küresel toplumun başarılı üyelerinin sahip olmaları gereken beceriler şunlardır:

- Teknolojik araçlar konusunda yeterlilik ve çeviklik kazanmak,
- Sorunları tespit etmek ve birlikte çözmek için bilinçli olarak kültürlerarası bağlantı ve ilişkiler kurmak ve bağımsız düşünme yeteneğini geliştirmek,
- Farklı amaçları karşılayacak bilgiyi tasarlamak ve dünyadaki topluluklarla paylaşmak,
- Eşzamanlı edinilen bilgilerin çeşitli akımlarını yönetmek, çözümlemek ve birleştirmek,
- Çoklu ortam metinlerini üretmek, eleştirmek, çözümlemek ve değerlendirmek,
- Bu tür karışık ortamların gerektirdiği ahlaki sorumlulukları yerine getirmek (National Council of Teachers of English, 2008).

Başka bir deyişle, 21. yüz yıl insanları teknoloji okuryazarlığına sahip olmalıdır. Uluslararası Okuryazarlık Derneği de, “Yeni Okuryazarlıklar ve 21. Yüzyıl Teknolojileri” başlıklı raporda dijital araçları sınıf içi etkinliklerine dâhil etmeyi önermekte ve öğretmenlerin öğrencileri dijital medyayı etkili olarak kullanmaya hazırlamaları gerektiği vurgulamaktadır (International Reading Association, 2009).

Yukarıda anlatılanların ışığında; yabancı dil olarak Türkçenin içerik temelli öğretiminde interaktif posterler hazırlama programı olan Glogster’in kullanılması oldukça yararlı olabilir. Glogster, bir yandan bir içerik hazinesidir, öbür yandan ise dijital okuryazarlığın gelişmesinde kullanılabilecek etkili bir araçtır.

Glogster; metin, grafik, ses ve video gibi birçok öge bir arada kullanılarak öğretim etkinlikleri için kavram karikatürleri, dijital posterler hazırlanabilen blut tabanlı geliştirilmiş bir platformdur.

Glogster; 2007 yılında Martin Santorcl, Patrik Prepsl, Roman Smola, Stanislav Šrámek ve Tomáš Plojhar tarafından geliştirilmiştir. Başlangıçta bu platform, kullanıcılara kendilerini “gloglar”, yani “grafik bloglar” aracılığıyla ifade etme imkânını veren görsel bir ağ olarak tasarlanmıştır. Glogster’i öğrenim sürecine dahil etmek isteyen öğretmenlerin taleplerine karşılık olarak 2009 yılında Glogster EDU eğitim platformu kurulmuştur (Rodríguez Rosales vd., 2015, s. 8).

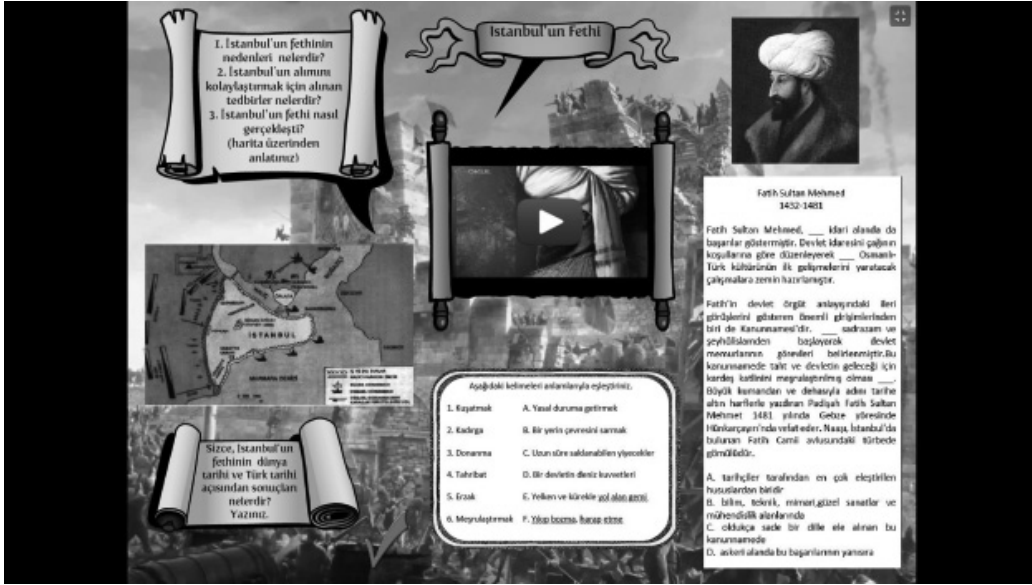
Glogster’da kullanıcılar farklı sosyal ağlardaki hesaplarını kullanarak ya da yeni hesap alarak hem bireysel çalışmalar yapabilir hem de eğitimci rolünde öğrencilerini dâhil edebilecekleri gruplar oluşturabilirler. Glogster’a girildiğinde açılacak olan panelde yeni ayarlar yapılabilir, farklı konularda fikir almak için gloglara ya da gruplara erişim ve iletişim sağlanabilir.

Yeni glog oluştururken, özgün çalışmalar için boş şablon kullanılabileceği gibi farklı konularda daha önceden sunulmuş hazır şablonlar da kullanılabilir. Bu şablonlar üzerinde paylaşılmak istenen bilgiler, çoklu ortam öğeleri; türü, boyutu, tasarım özellikleri ve sayısı kullanıcılar tarafından arzuladıkları şekilde değiştirilebilir. Bu gloglarda oluşturulan öğeler, metinler, grafikler; ses ve videolar eklenerek genişletilebilir ve farklı sosyal ağlar üzerindeki hesaplar kullanılarak paylaşılabilir.

Aşağıda Glogster’de oluşturduğumuz yabancı dil olarak Türkçe dersinde kullanılabilecek posterler yer almaktadır. Bu posterler hem içerik güdümlü, hem de dil güdümlü ders modellerine göre uyarlanabilmektedir. Örneğin, Şekil 4’teki posterde dil güdümlü ders modelinin nasıl işlendiği gösterilmektedir.

İTÖ’de içerik; dinleme, konuşma, yazma ve dinleme etkinliklerinin etrafında döndüğü malzemeyi sağlar. İTÖ’nün farklı modellerinde farklı öğretim tekniklerinin kullanılmasına rağmen etkinliklerde alımlayıcı becerilerden üretici becerilere geçiş sırası takip edilir (Snow, 2001). Ders, içeriğin öğrencilere tanıtılmasıyla başlar. İçerik tartışıldıktan sonra öğrencilerin dikkat etmesi gereken kelimeler ya da dilbilgisel yapılar üzerinde durulur. Bir sonraki aşamada yavaş yavaş açık uçlu konuşma ve yazma etkinliklerine geçilir.

Şekil 4’te görüldüğü üzere, İstanbul’un Fethi konulu poster tarih ve ya sosyal bilimler derslerinde kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Dersin amaçları hem içeriğin kavratılmasını hem de dil becerilerin geliştirmesini kapsamaktadır. Derste bir yandan öğrencilerin İstanbul’un fethi konusunda bilgi sahibi olmaları sağlanmakta, öbür yandan dört dil becerisini geliştirme imkânı sunulmaktadır.

Şekil 4. Dil güdümlü derste kullanılabilecek poster modeli

Dersin işlenişi

Öğrencilere önce İstanbul’un fethini anlatan beş dakikalık bir video izletilir. Posterde kullanılan video, TRT Okul’un “Savaşlar Tarihi” dizisinin 13. bölümüdür. Video izletimi, hem konuyla ilgili bilgilerin aktarılmasında yardımcı olur hem de öğrencilere zengin anlaşılabilir girdi sağlar. Bundan sonra öğrencilere video ile alakalı sorular sorulur, ayrıca İstanbul’un fethinin nasıl gerçekleştiğini harita üzerinden anlatmaları istenir. Öğrencilere izletilen video, “İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’un fethetmesi Türk

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE İÇERİK TEMELLİ ÖĞRETİM YÖNTEMİ

ve dünya tarihini derinden etkileyecek olan bir dizi tarihi olayın başlangıcıdır.” sözleriyle biter. Bundan yola çıkılarak öğrencilerden İstanbul’un fethinin dünya ve Türk tarihi açısından sonuçlarının neler olduğunu yazmaları, bilmedikleri takdirde tahmin etmeleri istenir. Posterdeki tık işaretine tıklamalarıyla öğrenciler İstanbul’un fethinin sonuçlarını anlatan videoya yönlendirilir. Öğrenciler, videoyu izleyerek cevaplarını kontrol ettikten sonra Fatih Sultan Mehmet’in hayatıyla ilgili okuma parçasındaki cümle parçalarını yerleştirme etkinliğini yaparlar. Son olarak, derste kullanılan bazı tarihi terimlerin anlam ve kullanımlarını pekiştirmek için öğrencilere kelimeleri anlamlarıyla eşleştirme etkinliği yaptırılır.

Şekil 5. Derste kullanılabilecek içerik güdümlü poster modeli

Şekil 5'teki poster ise Glogster'de mevcut olan şablonlardan biri kullanılarak ve İTÖ'nün içerik güdümlü ders modeli göz önünde bulundurularak astronomi ya da coğrafya okuyan öğrencilere yönelik oluşturulmuştur.

Dersin işlenişi

İçerik güdümlü derslerde dilsel öğelerin öğretimi ikinci planda olduğu için poster dil öğretimine yönelik etkinlikleri içermemektedir. Posterde üç okuma ve üç dinleme parçası mevcuttur. Öğretmen, öğrencilerin düzey ve gereksinimlerine göre çeşitli etkinlikler yaratabilir.

Görüldüğü üzere, Glogster içerik temelli öğretim konseptinin gerçekleştirilmesi için uygun şartlar sağlar. Glogster, içeriğin farklı şekilde (metin, grafik,

ses, video) sunulmasına olanak verir. Glogster’da, öğretmen ve öğrencilerin yararlanabildiği Glogpedia diye adlandırılan zengin bir içerik kütüphanesi mevcuttur. Glogpedia kütüphanesi sürekli gelişen 21,000’i aşkın glog ile 9 alan altında 80 konu kategorisine sahiptir. Glogster kullanıcıları kendi gloglarının kütüphanede yer alması için sayfalarındaki bir butona basmaları yeterlidir. Bunun dışında edu.glogster.com’da ifade edildiği gibi Glogster:

- Dijital okuryazarlığı geliştirir, öğretmen ve öğrencilerin teknolojiyi kolay bir şekilde öğrenebilecekleri dijital öğrenme ortamını yaratır,
- Eğitimdeki teknoloji ve içerik alanlarındaki yaratıcılık ve inovasyon, iletişim ve işbirlikçilik, araştırma ve bilgi akıcılığı, eleştirel düşünme, problem çözme, karar alma ve dijital vatandaşlık standartlarını karşılamaya ve bu standartların dışına çıkmaya yardımcı olur,
- Kullanıcıların yaşı, cinsiyeti, kültürel altyapısı ve öğrenme stillerine bakmaksızın bağımsız, problemlerin çözümüne yaratıcılıkla yaklaşan ve yaşam boyu öğrenim kavramını benimseyen öğrencileri teşvik eder,
- Eğitim amaçlarını karşılayacak yeni müfredatın tasarlanmasına imkân verir,
- Öğrencilere farklı bilgi edinim seçeneklerinin sunulması gerektiğini savunan Çoklu Sunum Prensibi, öğrencilerin bilgilerini göstermeleri için farklı alternatiflerinin olması gerektiğini ifade eden Çoklu Hareket ve Anlatım Prensibi ve öğrencilerin ilgi alanlarına hitap etmeyi ve motivasyonlarını artırmayı öneren Çoklu İlgilendirme Prensibi olmak üzere UDL’nin (Evrensel Öğrenim Tasarımı’nın) üç ilkesini yerine getirir,
- Düzey belirleyici (summative) değerlendirmelerin etkililiğini artırırken biçimlendirici (formative) değerlendirmelerin çapını genişletir,
- Olgusal bilgilerin edinimi, becerilerin geliştirilmesi ve multimedya ile ilgili İnternet kaynaklarının yaratıcı kullanılması arasında denge kurar.

Sonuç

Her geçen gün etki alanı alanı hızla genişleyen ve yabancı dil olarak öğretimi hem Türkiye’de hem de yurtdışında yaygınlaşan Türkçe’nin öğretimi üzerine yapılan çalışmalar, akademik ve mesleki alanların Türkçe öğrenme ihtiyaçları arasında önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Ancak Türkçenin özel amaçlı öğretimi konusunda yapılan çalışmalar son derece azdır. Çalışmamız, teknolojinin bu denli yaşamın içinde yer aldığı bir dönemde eğitim öğretimde de kullanılmasının kaçınılmaz olmasıyla dil öğretiminde

kullanılabilecek bir takım WEB 2.0 araçlarından nasıl faydalanılabileceği hususunda özellikle içerik temelli dil öğretimi alanında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Glogster'in kullanımına yönelik bir yaklaşım sunmaktadır. Bizim kanaatimizce, Türkçenin özel amaçlı, özellikle Akademik amaçlı öğretiminde kullanılabilecek yöntem, dil öğretimini içerik öğretimine entegre etmeyi öneren içerik temelli yöntemidir.

Dil öğrenme amacının başında yer alan hedef dilde iletişim kurabilme yetisi ile dünyayı anlamak ve çevrede olup bitenleri anlamlandırmak ve bu bağlamda anadil konuşmacılarıyla iletişim kurabilmek, akademik ortamda okuduğunu, dinlediğini anlamak ve uygun bir şekilde hem yazılı hem de sözlü karşılık verebilmek amacıyla hem içerik hem de dil öğrenme büyük bir gerekliliktir. Bu bağlamda, yabancı dil derslerinde içerik temelli modelin kullanımıyla doğal olmayan dil ve anlam ayrılığına bir son verilmesi gerekmekte ve öğrenciler için dil öğreniminde en büyük olumlu etkiye sahip motivasyon faktörünün eksikliğini de alanlarına dair kullanılan içerikle kapatmaya yardımcı olmakta, bu sayede daha olumlu sonuçlar elde edilecektir.

Çalışmamızda içerik temelli öğretimin sınıf için etkinliklere entegre edilebilmesi için bir WEB 2.0 aracı olan Glogster'in kullanılması önerilmektedir. Glogster, online poster, grafik, portfolyo oluşturmaya yarayan ve bunları dünya ile paylaşmaya imkan sunan bir platformdur. Glogster, kullanıcıların dijital okuryazarlığını geliştirir, dersin içeriğinin etkili ve düzenli bir biçimde sunulmasına imkan verir ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimini 21. yüzyıldaki eğitim standartlarına yakınlaştırır görüşünderiz.

Kaynakça

- Anderson, J. R. (1990). *Cognitive psychology and its implications* (3rd ed.). NY: W. H. Freeman.
- Anderson, J. R. (1993). *Problem solving and learning*. *American Psychologist*, 48, 35-44.
- Brinton, D. (1993). Content-based instruction and ESP: Same, or different? *TESOL matters* 93:3,4 Aug/Sep.
- Brinton, D., Snow, M. A., & Wesche, M. B. (1989). *Content-based second language instruction*. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
- Byrnes, H. (2000). Languages across the curriculum—interdepartmental curriculum construction. In M-R. Kecht & K. von Hammerstein (Eds.), *Languages across the curriculum: Interdisciplinary structures and internationalized education*. National East Asian Languages Resource Center. Columbus, OH: The Ohio State University.

- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow: The psychology of engagement with everyday life*. New York: Harper Collins.
- Crandall, J. (1993). Content-centered learning in the United States. In W. Grabe, C. Ferguson, R. B. Kaplan, G. R. Tucker, & H. G. Widdowson (Eds.), *Annual Review of Applied Linguistics, 13. Issues in second language teaching and learning* (ss. 111-126). NY: Cambridge University Press.
- Crandall, J., & Tucker, G. R. (1990). Content-based instruction in second and foreign languages. In A. Padilla, H. H. Fairchild, & C. Valadez (Eds.), *Foreign language education: Issues and strategies*. Newbury Park, CA: Sage.
- Cummins, J. (1981). The role of primary language development in promoting educational success for language minority students. In *Schooling and language minority students: A theoretical framework* (ss. 3-49). Los Angeles: California State University, Evaluation, Dissemination, and Assessment Center.
- Curtain, H. A., & Pesola, C. A. (1994). *Languages and children: Making the match* (2nd ed.). NY: Longman.
- Dudley-Evans, T., & St John, M. (1998). *Developments in ESP: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: Cambridge University Press. Ss.4-5
- Eskey, D. E. (1997). Syllabus design in content-based instruction. In M. A. Snow & D. A. Brinton (Eds.), *The content-based classroom: Perspectives on integrating language and content* (pp. 132-141). White Plains, NY: Longman.
- Genesee, F. (1994). *Integrating language and content: Lessons from immersion*. Educational Practice Report 11. National Center for Research on Cultural Diversity and Second Language Learning.
- Glogster İntihal. (2006, 29 Ağustos). In *Wikipedia, Özgür Ansiklopedi*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Plagiarism> adresinden Şubat 13, 2006'da alınmış.
- GLOGSTER – 21st Century Learning. http://edu.glogster.com/glog.php?glog_id=12812203&scale=100 adresinden Haziran 2016 tarihinde alınmıştır.
- Grabe, W., & Stoller, F. L. (1997). Content-based instruction: Research foundations. In M. A. Snow, & D. M. Brinton (Eds.), *The content-based classroom: Perspectives on integrating language and content* (pp. 5-21). NY: Longman.
- International Reading Association. (2009). New literacies and 21st century technologies: A position statement of the International Reading Association International Reading Association. Newark, DE: International Reading Association. <https://www.literacyworldwide.org/docs/default-source/where-we-stand/new-literacies-21st-century-position-statement.pdf?sfvrsn=6> adresinden Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.
- Johns, A. (1992). What is the relationship between content-based instruction and English for specific purposes? *The CATESOL Journal*, 5(1), 71–75.

- Johnson, R. K. & Swain, M. (1997). *Immersion education: International perspectives*. Cambridge, UK: Cambridge university Press.
- Jordan, R. (1997). *English for Academic Purposes: A guide and resources book for teachers* [M]. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krashen, S. (1982). *Principles and practices in second language acquisition*. NY: Pergamon Press.
- Krashen, S. (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. NY: Longman.
- Kuşçu, S. (2013). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Öğretmen Bilinci ve Öğrenci İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lewis, E.G. (1976). Bilingualism and bilingual education: The ancient world to the Renaissance. In J. Fishman (Ed.). *Bilingual Education: An International Sociological Perspective* (pp. 150-200). Rowley, MA: Newbury House.
- Lightbown, P. M. & Spada, N. (1993). *How languages are learned*. NY: Oxford University Press.
- Lyster, R. (1987). Speaking immersion. *The Canadian Modern Language Review*, 43(4), 701-717.
- Master, P. (1997). Content-Based Instruction vs. ESP. In R. Howard & G. Brown (Eds.), *Teacher Education for LSP* (ss. 22-40). Clevedon: Multilingual Matters.
- Met, M. (1991). Learning language through content: Learning content through language. *Foreign Language Annals*, 24(4), 281-295.
- Met, M. (1999, January). *Content-based instruction: Defining terms, making decisions*. NFLC Reports. Washington, DC: The National Foreign Language Center.
- National Council of Teachers of English. (2008). NCTE position statement: The NCTE definition of 21st century literacies. Urbana, IL: National Council of Teachers of English. <http://www.ncte.org/positions/statements/21stcentdefinition> adresinden Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. NY: Cambridge University Press.
- Rodríguez Rosales, K. M., García Henríquez, J. R. and Yenny Clarisa, M. R. (2015). Use of glogster, web tool 2.0 in the communicative approach for developing oral discourse competence of third year students of Bachelor in Modern Languages French and English Specialty at the Department of Foreign Languages of the University of El Salvador during the year 2014. Tesis Bachelor, Universidad de El Salvador. <http://ri.ues.edu.sv/9619/1/14102767.pdf> adresinden Haziran 2016 tarihinde alınmıştır.
- Singer, M. (1990). *Psychology of language: An introduction to sentence and discourse processing*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning* (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Snow, M. A. (2001). Content-based and immersion models for second and foreign language teaching. In M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English as a second or foreign language* (3rd ed., pp. 303-318.). Boston: Heinle & Heinle.
- Stoller, F. (2002, March). *Content-Based Instruction: A Shell for Language Teaching or a Framework for Strategic Language and Content Learning?* Keynote presented at the annual meeting of Teachers of English to Speakers of Other Languages, Salt Lake City.
- Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.), *Input in second language acquisition* (pp. 235-253). Rowley, MA: Newbury House.
- Swain, M. & Johnson, R.K. (1997). Immersion education: A category within bilingual education. In R. K. Johnson & M. Swain (Eds.) *Immersion Education: International Perspectives* (pp. 1-16). NY: Cambridge University Press.
- Temizyürek, F., Çangal, Ö. ve Yörüsün, S. (2015). Yabancılar Türkçe Öğretiminde İş Türkçesi Öğretim Programı, Ders Kitabı Ve Terimler Sözlüğü Denemesi: Bankacılık Örneği, *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 7(2), 87-111.
- Tok, M. (2013). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Akademik Yazma İhtiyacı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 1-25.
- Wesche, M. B. (1993). Discipline-based approaches to language study: Research issues and outcomes. In M. Krueger & F. Ryan (Eds.) *Language and content: Discipline- and content-based approaches to language study*. Lexington, MA: D.C. Heath.
- Yahşi Cevher, Ö. ve Güngör, C. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Akademik Türkçenin Önemine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma: Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Örneği. *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES* 2015, 2267-2274.
- Yalçın, Ş. (2013). İçerik Temelli Yabancı Dil Öğretim Modeli. *Boğaziçi University Journal of Education*, 30(2), 107-122.
- YÖK Başkanı Sarac: 'Öğrenci sayısı son 3 yılda iki kattan daha fazla arttı'. (2015, Mayıs 13). *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/yok-baskani-sarac-uluslararasi-ogrenci-sayisi-50-bine-yaklasti-28996677> adresinden Haziran 2016 tarihinde alınmıştır.

Irak Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin Fonetik Özellikleri

Murtaza NECMETTİN

*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

Giriş

Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandır. Türkmenistan Cumhuriyeti başta olmak üzere Afganistan, İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Ürdün’de dağınık olarak yaşamaktadırlar. En büyükleri, Teke ve Yomud olmak üzere Çavdur, Göklen, Sarık, Salır (Salar, Salur) Ersarı gibi yedi kabileden (urug) ibarettirler.

Türkmen etnik adının beşinci yüzyıldan itibaren kullanılageldiği ancak, halk olarak, bu adın kullanılmasının onuncu ve on birinci yüzyıllarda başladığı değişik kaynaklarda geçmektedir. Türkmen sözünün anlamı için çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Avrupalı tarihçiler Türkmen adını “saf kanlı Türk” olarak nitelendirirken Türkiyeli tarihçiler “özen Türk” yani “Türk halklarının kökü” diye değerlendirmektedir.

Irak Türkleri (Irak Türkmenleri) asırlar önce Orta Asya’dan batıya doğru göç ederek Irak’ın kuzeyindeki bölgeye yerleşmiş ve bu toprakları kendilerine vatan edinmişlerdir. Irak Türklerinin bu coğrafyaya yerleşmeleri Türkiye Türklerinin Anadolu’ya yerleşmelerinden çok önceki bir tarihe rastlar. Ancak bölge Osmanlı hakimiyeti içine girince Irak’a pek çok Oğuz boyundan Türk girmiştir.¹

¹ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://www.kerkukvakfi.com/makaleler.asp?id=1081>.

Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi, Oğuz grubu yazı dillerinin doğu kolundandır. Bundan dolayı Oğuz Türkçesinin özellikleri, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin karakteristiğini oluşturur.²

Azerbaycan ise, MÖ 8. yüzyılda kurulan Manna imparatorluğundan günümüze kadar pek çok kavmin denetiminde bulunmuş, birçok medeniyete beşiklik etmiş ve büyük mücadelelere sahne olmuş bir ülkedir. 1029'lu yıllardan sonra Selçuklular'ın Azerbaycan sahip olmasına kadar bu bölgede sırasıyla Urartular, Medler, Persler, Atropatene Krallığı, Romalılar, Sasaniler, Bizans, Emeviler ve başkaları egemen olmuşlardır.

VII ve VIII. Yüzyılın sonuna kadar Araplar'ın Azerbaycan'a hâkimiyeti sırasında ve ondan önce çeşitli Türk boyları gelip bu bölgeye yerleşmişlerdir.

R. Gurban gibi bir yazar Azerbaycan sözünün, eski "Az" (as) kavim adına "er" (kişi) ve "bay" (zengin) sözlerinin eklenmesiyle türediğini ve daha sonra bu birleşmeye de "c" bağlayıcısı ile, "an" yer mekan ekinin birleşmesiyle kelimenin Az+er+bay+can (Az erlerin zengin ülkesi) şekline dönüştüğünü belirtmiştir.³

Azerbaycan Türkçesi ve Irak Türkmen Türkçesinde Ses Bilgisi

1. Ünlüler

Azerbaycan Türkçesindeki ünlüyü şöyle bir tabloda gösterebiliriz:

	Düz	Düz	Yuvarlak	Yuvarlak
	geniş	Dar	geniş	dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e,é	İ	ö	ü

Ünlülerin düz, yuvarlak ve dar, geniş olanları ayırt ederek yukarıdaki şemada açıkça gösterilmiştir.⁴

Yukarıdaki vokaller dışında Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak Irak Türkmen Türkçesinde bulanık *a* (æ) [a ile e arası] kısa *ı* (i) [i ile ı arası] ünlüleri ve uzun ünlüler bulunmaktadır:

ēzil- (ezilmek)

āltı (altı)

ēkiz (ikiz)

ātıcı (atıcı)

² Nesrin SİS, "Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", c. V, nr. 2, İzmir, 2005, s. 257.

³ Ahmet Buran- Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara, 2012, s. 69,72.

⁴ Buran-Alkaya, "a.g.e.", s. 79.

ēndir- (indirmek)	tāp- (bulmak)
ēlçi (elçi)	āchlġ (açlık)
ēri- (erimek)	āġır (aġır) ⁵

1.I. Ünlü Uyumları:

1.I.a. Büyük Ünlü Uyumu

Azerbaycan Türkçesinde büyük ünlü (kalınlık-incelik) uyumu oldukça sağlamdır.

Oxuram (okurum)	gavalıyub (kovalayıp)	cızix (çizgi) ⁶	
ğızlar (kızlar)	uçanda (uçtuğu zaman)	itirmāz (yitirmez)	özümdā (kendimde) ⁷
Irak Türkmen Türkçesinde ise yukarıda verilen kelimelerin karşılığı şöyledir:			
Oxıram	kavup	hat	
Kızlar	ititrmez	özimde	

Azerbaycan Türkçesinde olan “cızix” sözcüğü Irak Türkmen Türkçesinde Arapçanın etkisiyle “hat” kullanıldığı görülmektedir. Diğer kelimelerde ise sadece ses farklılığı vardır.

Azerbaycan Türkçesinde yabancı kelimelerin birçoğu ünlü uyumuna uydurulmuştur:

baġça (bahçe)	fürset (fırsat)
mügeddes (mukaddes)	esker (asker) ⁸

Bazı kaynaklarda *baġça* yerine *baxça* da geçiyor. Sözgelisi:

Baxçada güller bacı,

Oxur bülbüller bacı⁹

Irak Türkmen Türkçesinde ve bilhassa Erbil yöresinde şu şekilde telaffuz edilir:

⁵ Mehmet Hazar, “*Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi*”, Türkoloji Araştırmaları, nr. 2, y. 2007, s.362.

⁶ Buran-Alkaya, “*a.g.e.*”, s. 79.

⁷ Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara 2007, s. 178. Yaptığım derleme esnasında yukarıda bulunan “oxuram, gavalıyub, cızix” kelimelerin yazılış şekillerinin böyle olmadığı neticesine vardım. Doğrusu şöyledir: “Oxuyuram, govalayıb, cızıq” Kaynak kişi: “Gülnisa Usubova, Azerbaycan, Üniversite Öğrencisi, Anadili Azerbaycan Türkçesi, İstanbul.”

⁸ Buran-Alkaya, *a.y.*

⁹ Ahmet Buran- Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I*, Eskişehir, 2011, s. 89

bexçe   fursat   makeddes   esker

Görüldüğü gibi ses hadiselerin ve başka dillerin etkisinden dolayı aradaki ortak ve farklı kelimeler göz önüne bulundurulmaktadır.¹⁰

Azerbaycan Türkçesinde kelime başında bulunan *ı*'lar *i*'ye dönüştüğü için bazı kelimeler-de uyum bozulur.

ilan   ışığ (ışığ)   ıldırım

Irak Türkmen Türkçesinde ise sadece *ışığ (ışığ)* ve *ıldırım* sözcüklerinin ses olaylarında farklılık gösterir:

yıldırım   ışığ¹¹

1.1.b. Küçük Ünlü Uyumu

Azerbaycan Türkçesinde (*düzlük-yuvarlaklık*) küçük ünlü uyumu sağlamdır.

gözel   tebiet

gülmeliydi   soruşun¹²

Irak Türkmen Türkçesinde ise :

güzel   tebiat   sorışın¹³

Azerbaycan Türkçesinde bazı Türkçe asıllı kelimeler uyuma girerler:

xoruz (horoz)   xemir (hamur)

gavurma (kavurma)   gavun (kavun)¹⁴

Irak Türkmen Türkçesinden farklı olanlar:

K(q)avurma   k(q)avun

Konuşma dilinde *xemir* sözcüğünün son ünlüsü kısa *ı* (i) ile ve *xoruz* gibi bir sözcükte de son hecedeki *-u* yerine *-ı* ünlüsü kullanılmaktadır.

¹⁰ Kifri, Kerkük gibi yörelerde, Azerbaycan Türkçesinde geçtiği gibi *bağça* kullananlar da bulunur. Diğer yörelerde ve özellikle Erbil Türkmenleri *bexçe* kullanırken de sondaki *-ç* ünsüzünü ince şekilde söyleyenler de vardır.

¹¹ *İşığ* sözcüğü Erbil Türkmen ağzında bazen (*hurultılı h*) şeklinde telaffuz edilir: *ışığ* gibi. *İlan* sözcüğü ise Erbil yöresinde *ilan* bulanık *a* (æ) şeklinde söylenir. Aynı zamanda Türkmen Türkçesinde, Arapçada olduğu gibi (*ğ ğ*)'ler yumuşak değil olduğu gibi telaffuz edilir.

¹² Buran, Alkaya, "a.g.e.", s. 80

¹³ Erbil Türkmen ağzında *güzel* ve *gülmeliydi* sözcükler yazıda ilk harf *g* ile yazılır fakat *g* < *c* ses değişiminden ötürü söyleyişte *c* ile telaffuz edilir: *cüzel* ve *cülmeliydi* gibi. *tebiat* sözcüğü ise bulanık *a* (æ) şeklinde dile getirilir.

¹⁴ Buran- Alkaya, a.y. ; Ercilasun, "a.g.e.", s. 178.

1.II. Ünlü Değişimleri

1.II. a. Ünlülerde İnceleme

Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsçadan geçen bazı kelimelerdeki kısa ve kalın ünlüler inceler. Bu değişim Azerbaycan Türkçesinin en tipik özelliğidir.

(ä) ünlüsüne değişim:

<i>Ğäbir</i>	<i>ğälib</i>	<i>äşğ (eşq)</i>	<i>vätän</i>	
<i>Ğäm</i>	<i>ğädär</i>	<i>täräf</i>	<i>äxlağ</i>	<i>täğdir</i>

(i) ünlüsüne değişim:

<i>İşığ (ıştq)</i>	<i>ıldız ya da ulduz</i>	<i>ilan</i>	<i>il</i> ¹⁵

Irak Türkmen Türkçesinde ise:

(a)larda:

<i>kabir</i>	<i>ğalib</i>	<i>aşk</i>	<i>vatan</i>	
<i>ğam</i>	<i>kadar</i>	<i>taraf</i>	<i>axlak</i>	<i>takdir</i>

(i)lerde ise:

<i>İşığ</i>	<i>yulduz</i>	<i>ilan</i>	<i>il</i>

Görüldüğü gibi ses değişiminden dolayı farklı ve ortak olan sözcükler göz önünde bulundurulmaktadır. Bunun yanı sıra Irak Türkmen Türkçesi konuşma dilinde (k)ler genellikle (ğ ق)ile, yumuşak (ğ)ler olduğu gibi (ğ) ile, *vatan*, *taraf*, *kadar*, *kabir*, *takdir* gibi kelimelerdeki (a) ünlüleri ise bulanık a (æ) şeklinde telaffuz edilir.

1.II.b. Ünlülerde Kalınlaşma

Azerbaycan Türkçesinde alınma kelimelerdeki ince ünlüler bazen kalınlaşır:

<i>Avara</i>	<i>badam</i>	<i>cavab</i>	<i>azan</i>
<i>amal</i>	<i>halal</i>	<i>ğala</i>	<i>cavahir</i> ¹⁶

Irak Türkmen Türkçesinde çokta farklı bir durum göstermeyerek:

<i>Avare</i>	<i>badem</i>	<i>cevab</i>	<i>azan</i>	<i>Amel</i>	<i>helal</i>	<i>kala</i>	<i>cevahir</i> ¹⁷

1.III. Ünlü Yuvarlaklaşması

Azerbaycan Türkçesinde özellikle *b*, *m*, *p*, *f*, *v* ünsüzlerinin etkisiyle *a* > *o-ö*, *e* > *o-ö*, *ı* > *u*, *i* > *ü* değişimleri meydana gelir.

¹⁵ Ercilasun, "a.g.e.", s. 179.

¹⁶ Ercilasun, a.y.

¹⁷ *Cevab* ve *cevahir* gibi kelimelerdeki ilk ünsüz *c* harfi, Irak Türkmen Türkçesinde genelde "ince c" şeklinde telaffuz edilir. Böyle bir söyleyişin halk arasında yaygın olması Farsça'nın etkisinden olabilir. *helal*'de (ğ ح) ile dile getirilir.

1. *a* > *o-ö*

avuç > *ovuç*, *avrat* > *övrät* ~ *arvad*, *tavşan* > *dovşan*,
kavim > *gövm*, *pılav* > *pilov*

2. *e* > *o-ö*

devr > *dövr*, *evliya* > *övliya*, *evlat* > *övlad*, *mevsim* > *mövsüm*,
devlet > *dövet*, *şevket* > *şöket*

3. *ı* > *ü, u*

bırakmak > *buraxmağ*¹⁸

4. *i* > *ü, u*

mevsim > *mövsüm*, *şişe* > *şuşä*¹⁹

Bunların karşılığı Irak Türkmen Türkçesinde ise:

1. *avuç* > *ovuç*, *arvat* > *övrät* ~ *arvad* *davırşan* > *dovşan*, *kavim* > *gövm*.

Fakat “*pilov*” sözcüğü Irak Türkmen Türkçesinde yok. Onun yerine “*bi-rinç*” kullanılır.

2. *devr* > *dövr*, *evliya* > *övliya*, *evlad* > *övlad*, *mevsim* > *mövsim*,
devlet > *dövet*, *şevket* > *şöket*.

3. *bıraxmak* > *buraxmağ*

4. *mevsim* > *mövsüm*, *şuşe* > *şuşä*

Bu arada sadece “*şuşe*” sözcüğünde değişiklik vardır. Diğerleri aynı Türkiye Türkçesi gibi *a* > *o-ö*, *e* > *o-ö*, *ı* > *u*, *i* > *ü* ses değişim hadisesi bulunmaktadır.²⁰

2. Ünsüzler

Azerbaycan Türkçesinde 23 ünsüz vardır. Bu ünsüzler şunlardır: *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, g, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*.

X ünsüzü gırtlaktan çıkan hırıltılı *h*'dir. Sadece kalın ünlülerin yanında bulunan ğ ünsüzü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi “Irak Türkmen Türkçesinde de daha belirgin ve baskılı olarak telaffuz edilir”.

2.1. Ünsüz Değişimleri

A. Kelime başındaki bütün kalın *k* sesleri, Azerbaycan Türkçesinde ğ olur:

Ğadın *ğız* *ğuş* *ğorx* *ğara* *ğalın* *ğardaş* *ğoyun*²¹

¹⁸ Ercilasun, “a.g.e.” s. 179.

¹⁹ Ercilasun, “a.g.e.” s. 180.

²⁰ 1. ve 2. özellikte kullanılan (v)'li kelime örneklerinden, Irak Türkmen Türkçesi konuşma dilinde (w) olarak telaffuz edilir. Mesela *var olmak* yerine *war olmak* kullanılır. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.kerkukvakfi.com/makaleler.asp?id=1081> (Erişim Tarihi: 07.05.2015)

²¹ Ercilasun, “a.g.e.”, s. 180; Buran, Alkaya, “a.g.e.”, s. 80.

IRAK TÜRKMEN VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNİN FONETİK ÖZELLİKLERİ

Irak Türkmen Türkçesinde ise:

Kadın kız kuş korx
Kara kalın kardaş koyın

B. Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın –k sesleri Azerbaycan Türkçe-sinde ğ- olur:

Toprağ uzağ yaprağ olarağ alacağ gulağ dodağ
Ancak, ğ ile yazılan bu kelimeler çoğunlukla x sesi ile telaffuz edilir:

*Toprax uzax olarax*²²

Irak Türkmen Türkçesinde, kelimelerin yazılışı ve okunuşu aşağı yukarı aynıdır diyebiliriz. Fakat *gulağ* ve *dodağ* gibi kelimler ses değişikliği vardır:

Dudağ kulağ

Diğer kelimelerde Azerbaycan Türkçesi olduğu gibi kelimler çoğunlukla x sesi ile telaffuz edilir:

Toprax uzax yaprax alacax kulax dudax

Azerbaycan Türkçesinde göçüşme hadisesinde dolayı bazı kelimelerde Irak Türkmen Türkçesinden farklı olarak yazılır:

*Torpax < Toprax yarpax < yaprax*²³

C. Azerbaycan Türkçesinde, kelime içindeki x sesinin kullanılması:

*Yaxın axşam oxu yuxu arxa bax ax- çox*²⁴

Irak Türkmen Türkçesinde bir kaç kelime dışında diğerleri hepsi aynı:

*Yaxun oxı- yuxı*²⁵

D. Azerbaycan Türkçesi alfabesinde olan ‘‘x’’ ve ‘‘q’’ sesi ile ifade eden sözler:

Xanım xoş xurma xitab xna xalis

*Qadın qara qumaş doqquz saqqız qıl*²⁶

Irak Türkmen Türkçesinde şöyledir:

H(x)anım h(x)oş h(x)urma h(x)itab h(x)na h(x)alis

*K(q)ara K(q)umaş dokkız sekkiz k(q)ıl*²⁷

²² Ercilasun, ‘‘a.g.e.’’, s. 181.

²³ Gülnisa Usubova, ‘‘a.g.k.’’

²⁴ Ercilasun, a.y.

²⁵ Irak Türkmenlerin bulundukları bazı bölgelerde *yaxun* sözcüğünün kullanımı Azerbaycan Türkçesinde geçtiği gibi *yaxın* şeklindedir. Daha sonra sondaki düz ünlüyü yuvarlaklaştırarak, halk arasında sözcük yazıldığı şekilde konuşma dilinde kullanılmaktadır.

²⁶ Maarifé Hacıyeva, *Tofiq əbdülhəsənli*, Azerbaycan Ripublikası Yayınları, Bakı, 2011, s. 13

²⁷ Parantez içine alınan harfler günlük konuşma dilinde kullanılmaktadır.

2. II. Ünsüz Uyumu

Azerbaycan Türkçesinde ötümsüz (sedasız) ünsüzlerle biten sözcük kök ve gövdelerine eklerin genellikle ötümlü (sedalı) ünsüzlü şekilleri getirilir: *At-dır, atdan, yoxdur* gibi.

Men *bakdım* gözlerim éle doldu ki.

Könlüm bu *torpakdan* ayrı deyildir.²⁸

Irak Türkmen Türkçesinde ise:

Men *baĥ(x)tım* gözlerim béle doldu ki.

Gevlim bu *torpaĥ(x)tan* ayrı degil.

Daha çok göze çarpan ve dikkatimizi çeken sözcüklerden Azerbaycan Türkçesindeki *éle*'nin karşılığı *bele*, könlül'ün karşılığı *gevil* ve *deyil* sözcüğünün karşılığı da *degil* olmasıdır.

Sonuç Yerine

Irak Türkmen Türkçesi yazı dilinde her ne kadar Türkiye Türkçesini kullanılmış olsa da, konuşma dilinde daha çok Azerbaycan Türkçesi kullanılıyor ve halk arasında daha uygun ve daha sade, yalın bir dil olarak karşılanmaktadır. Ses bilgisi açısından her iki Türk lehçesi arasındaki farklar daha çok ses olaylarından ve telaffuz şekline kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi içerisinde değerlendirilmektedir. Oğuz grubundan olan Irak Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasındaki değişik özellikler bir yöresel farklılıklar olarak ele almamız mümkün olabilir.

Kaynakça

- Buran, Ahmet - Alkaya, Ercan, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2011.
- Buran, Ahmet - Alkaya, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Ercilasun, Ahmet B., *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Gökçür, Engin, "Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine", *Türkoloji Araştırmaları*, nr.7, y. 2012.
- Hacıyeva, Maarifé, *Tofiq ébdülhésénli*, Azerbaycan Rıpublikası Yayınları, Baki 2011.
- Hazar, Mehmet, "Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi", *Türkoloji Araştırmaları*, nr. 2, y. 2007.
- <http://www.kerkukvakfi.com/makaleler.asp?id=1081> / 01.10.2016
- Sis, Nesrin, Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, c. V, nr. 2, İzmir, 2005.
- Usubova, Gülnisa, *Anadili Azerbaycan Türkçesidir*, İstanbul / 02.11.2016.

²⁸ Engin Gökçür, "Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine", *Türkoloji Araştırmaları*, nr: 7, Ankara, 2012, s. 1805.

Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye Afrika İlişkileri (2002-2015)

Mayada Kamal ELDEEN

*Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi*

Giriş

19. yüzyıl boyunca Afrika üzerinde etkili olmuş sömürge güçleri olan İngiltere, Fransa ve Portekiz; 21. yüzyılda Çin başta olmak üzere, ABD, Hindistan, Brezilya, Güney Kore , Japonya ve İsrail'in oluşturdukları yeni rekabet ortamıyla karşı karşıya kalmışlardır. Çin'in Afrika'nın doğal kaynaklarına özellikle de petrole göstermiş olduğu ilgi , Afrika ülkelerine yaptığı insani yardımlar, uygulamaya soktuğu alt yapı projeleri ve bu ülkelere siyasal rejimlerini dikkate almaksızın vermiş olduğu krediler, başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkelerin Afrika rejimlerine yönelik politikalarını etkilemektedir. Söz konusu bağlamda büyük güçler, bu bölgeye ilişkin stratejiler üretmekte ve ciddi ilişkiler kurmaktadır.

Türkiye de son dönemlerde bu bölgeye ilgi duymaya başlamış ve Afrika'yla ilişkilerini hızla geliştirmeye çalışmıştır. 'Son dönem'den kasıt da 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelişi sonrasında sürecidir.

Türkiye’de 2002 yılında yaşanan iktidar değişimi ve bununla birlikte yeni bir dış politika algısı, Türkiye ile Afrika ilişkilerinin geçmişten çok daha ötelere taşınabilmesine olanak sağlamıştır. Bu yönüyle Türkiye’nin Afrika ile ilişkilerini geliştirmesi, Türkiye’nin uluslararası sistemdeki iktisadi yapılanmasına ve dolaylı olarak da iç istikrar ve zenginleşmesine önemli katkıda bulunacaktır.

1. AK Parti’nin Dış Politikası ve Temel İlkeleri

1.1. Dış Politika Kavramı

“Dış politika” kavramının tek bir tanımı yoktur.¹ Bu kavram, bazılarına göre bir savaş veya çatışma; bazılarına göre ise toplumsal ahengi sağlayan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Tayyar Arı’ya göre dış politika; “uluslararası siyasal sorunlara bir devletin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakar, bir devletin uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu inceler”.² Faruk Sönmezoğlu’na göre ise “Dış politikayı ister bir yönelimler kümesi, ister bir yükümlülükler seti ve eylem planları, isterse de bir davranış biçimi olarak anlayalım, sonuçta devletlerin dış politika çıktılarında, bir başka deyişle uygulamalarından söz etmek gerekecektir.”³ Kürkçüoğlu’na göreyse “dış politika, bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikadır”⁴ Tayfur’a göre ise “....devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esas itibarıyla diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü” dış politikanın tanımını oluşturmaktadır.⁵

Görüldüğü üzere ‘dış politika’ kavramının tek bir tanımı olmayıp birden çok tanımı bulunmaktadır. Öyle ki yapılan her bir tanım da birbirinden belli oranlarda farklılık göstermektedir.

1. II. AK Parti’nin Afrika’ya Yönelik İzlediği Siyaset

AK Parti’nin dış politikası konusuna girmeden, önceki dönemlerin dış politikasından kısaca bahsetmekte yarar vardır. Türk dış politikası, tarihsel

¹ Yusuf Erkul, “Türkiyenin Ortadoğuya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 6.

² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Mkm Yayıncılık, Bursa 2009, s.63.

³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 1.

⁴ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü, Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, s. 35.

⁵ M. F. Tayfur, *Dış Politika: Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (İçinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 73.

olarak bütün Cumhuriyet dönemi boyunca “Batıcılık, revizyonizm, dengecilik, statükoculuk, esinlenme ve fırsatçılık”⁶ ilkeleri üzerine kurulan ve Mustafa Kemal Atatürk’ün “Yurtta sulh cihanda sulh” sözünü temel prensip olarak kabul etmiştir.

Türkiye’yi orta büyüklükte bir devlet olarak tanımlayan Baskın Oran’a göre Türkiye, daima Batı’ya dönük politikalar benimsemiştir. Ona göre; Türkiye’nin genel dış politikasına yönelik iki temel direk bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi statükonun korunması, bir diğeri de Batılı yönünün korunmasıdır.⁷ Türk dış politikasının temelini oluşturan Batıcılık, Osmanlı İmparatorluğunun Batı karşısında üstünlüğünü kaybettiğini vurgulayarak, devletin var oluşunu sürdürebilmesi için her tür alanda Batılı devletlerin uygulamalarının yani Batı medeniyetinin örnek alınmasını, Avrupa devletleri ile yakın ve iyi ilişkiler kurulmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda dış politikasını Batı temelli bir düzleme oturtan Türkiye, Ortadoğu ve yakın çevresiyle tarihin kısa dönemlerinde ilişki kurmaya çalışmışsa da, genel olarak bu bölgeden kopuk politikalar geliştirmiştir.

Türkiye’nin Ortadoğu’dan uzak politikalar geliştirmesinde bazı unsurlar ön plana çıkmaktadır. Ertan Efegil, Türk dış politikasında karar verme sürecini etkileyen unsurları, Mustafa Aydın’ın doktora tezine dayandırarak üç farklı faktörün Türk dış politikasını etkilediğini söyleyerek vurgular: “yapısal faktörler, konjonktürel faktörler ve Kemalizm...” Buna göre Aydın, özellikle Kemalist elitlerin siyasal kültür anlayışının, ciddi anlamda Türk dış politikasının şekillenmesinde rol oynadığını belirtmekte ve Kemalist anlayışın temel görüşlerini şöyle özetlemektedir:

“Osmanlı’dan tümüyle farklı, yeni bir ulus-devlet inşa etmeyi arzu eden Kemalist elitler, laiklik, yurttaşlığa dayalı vatandaşlık, barışçıl dış politika, Batı kültürünün bir parçası olan Türk ulusunu inşa etme, tek kültürlülüğe dayalı moderniteyi gerçekleştirme gibi amaçları kendilerine şiar edinmişti. Bu anlayış bağlamında, 1923 yılından itibaren, devlet yönetimine hâkim olan elitler, dış politikanın temelini, “Batılılaşma” ve “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkelerini yerleştirdiler ve böylece Ortadoğu gibi geri kalmışlığı temsil eden bölgelerin dış politikada yok sayılmasını sağladılar.”⁸

⁶ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

⁷ Yusuf Erkul, “a.g.m.”, s. 32.

⁸ E. Efegil, “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi (içinde)*, 2012, s. 89. Ayrıca bkz. Erkul, a.g.m., s. 32.

Kemalist siyasal kültürün dört esasından bir tanesinin “Batılılaşma” olduğunu dile getiren Efegil, bu Batılılaşmanın ise “tümüyle Osmanlı geçmişinden kopma” anlamına geldiğini belirtmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti’nin geri kalmasına sebep olan ve geri kalmışlığını/çağdışlığını temsil eden kurum ve kuruluşların yerine Batı’nın politik, ekonomik, sosyolojik ve kültürel kurumları, anlayışları ve uygulamaları konulmuştur. Bu nedenle Efegilin ifadesi ile “Batılılaşma, Türkiye’nin önündeki kalkınma ve gelişme engellerini ortadan kaldırmak anlamına geliyordu”⁹

Anadolunun işgallini kabul etmeyen ve bu doğrultuda Kurtuluş Savaşı’nı başlatan Misak-ı Milli belgesi *revizyonizm* ilkesini temsil ederken, savaş sırasında Fransa, İtalya ile İngiltere’nin, Rusya ile Batılı güçlerin dengelenmesi *dengecilik* ilkesinin göstergeleri olarak sunulmuştur. Savaşın ardından izlenen statükocu dış politika ilkesi ise yeni kurulan devletin restorasyonu bağlamında önemli bir ilke olarak ortaya çıkmıştır. Son ilkesi de koşulların değişimini fırsata çevirerek Misak-ı Milli’de kalan hedefleri daha sonraki dönemde gerçekleştirmek şeklinde tanımlanabilir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde güç dengeleşimlerinin yaşandığı bir ortamda Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar’da egemenliğin elde edilmesi ve ardından Hatay’ın Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi bu fırsatçı yaklaşımın örnekleridir.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Lozan Anlaşması ile oluşan statükonun devam ettirilmesi tehlikeye girince, *aktif tarafsızlık ilkesi* yeni bir ilke olarak dış politika gündemine girmiştir. Tarafsızlık İkinci Dünya Savaşı sırasında herhangi bir cephenin yanında savaşa girmemek anlamına gelirken, bunu aktif bir şekilde yerine getirilmesi ise savaşa dâhil olamamak adına savaşan ülkelerle ittifaklara gidilerek ülkeleri birbirlerine karşı dengelemeye çalışmaktır.

Savaşı dışı kalma siyasetinin beraberinde getirdiği bir başka dış politika ilke ise “güç dengesi” olmuştur. Tam da bu ilke nedeniyle bir taraftan İngiltere ile ittifak anlaşması imzalayan Türkiye, aynı zamanda İngiltere’nin savaştığı Almanya ile de bir dostluk paktı imzalayabilmiştir.¹¹

1940’lı yıllarından başından itibaren terk edilmeye başlayan tarafsızlık ilkesi 1950’lere geldiğimizde yerini *aktif Amerikancılık ilkesine* bırakmıştır. Türkiye’nin 1952’de NATO’ya üye olmasıyla birlikte Ankara kendi çıkarlarını genelde Batı’nın, özelde ise ABD’nin çıkarlarıyla özdeş görmeye başlamış ve

⁹ Efegil, “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi”, *Akademik Bakış*, nr. 5, s. 194.

¹⁰ Balcı, “a.g.e.”, s. 30.

¹¹ Edward Wisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, (Çev. Mehmet Ali Kayabağ - Örgen Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 38-39.

Menderes hükümeti, “Washington’un dikte ettiği politikayı harfiyyen izlemekle Türkiye’nin çıkarlarına en iyi surette hizmet edileceğine” inanmıştır.

Bu dönemin dış politikasının bir başka ilkesi ise ekonomik kalkanmayı hızlı ve sürekli kılabilcek dış yardım kaynaklarının güvence altına alınmasıydı. Kore Savaşı’na asker yollanması, NATO’ya katılmakta ısrar edilmesi ve daha sonra Türkiye’de Amerikan üslerinin kurulmasının kabul edilmesi gibi adımların ardındaki en önemli dinamiklerin biri, Amerika’dan gelen dış yardımın devam etmesini hatta artırılmasını sağlamaktı.¹² Bu dönemde Türk uluslararası politikaları açısından, Kıbrıs sorununun da uluslararası düzleme aktarıldığı görülmektedir.

Balcı’ya göre “1973-1980 Ecevit ve Milli Cephe Hükümetleri dönemi , Türkiye’de 1971 darbesi ile kesintiye uğrayan çok yönlü dış politika anlayışının tekrar uygulanmaya başlandığı dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda CHP’de Bülent Ecevit, İnönü’nün politikalarından farklı olarak Türkiye’nin güvenliğini sağlama açısından bölge ülkeleriyle karşılıklı güven ortamı inşa edilmesinin gerekli olduğunu düşünmekteydi”¹³

Söz konusu dönemin önemli bir gelişmesi ise Kıbrıs’a 1974 yılında yapılan askeri müdahale olmuştur. Askeri müdahalenin sonrasında Batılı devletlerin Türkiye’ye karşı uygulamaya başladıkları ambargo ile birlikte Türkiye, Ortadoğu’ya yönelik yakınlaşma siyasetini uygulamaya başlamıştır ancak bunu yaparken de Ortadoğu’nun hakim olan rejimine mesafesini korumaya çalışmıştır. Bunun Örneği 1973 Arap-İsrail Savaşı’nda Türkiye alenen Arap güçlerini desteklemiştir.

Türkiye, 1980 yılında tekrar askeri bir darbe yaşamıştır ve bundan sonra 1980-1987 arasında “darbenin gölgesinde” bir uluslararası politika izlemiştir. Bu dönemi diğer dönemlerden önemli kılan fark ise Türkiye’nin dış politikasını öncelikli olarak güvenlik kaygılarının belirlemesi olmuştur.

1987-1993 dönemlerine gelindiğinde, Özal’ın güvenlik ve dış politika konularında inisiyatif alarak etkili olmaya başladığı gözlemlenmektedir. Özal, dönemin dış politikasında etkin olan askeri ve bürokratik yapının egemenliğini aşabilmiş ve kendisi berileyici bir aktör olmuştur. Bu çerçevede dönemin yenilikçi dış politika yaklaşımı geçmiş dönemlerden farklı olarak ulus-devlet ideolojisi üzerinden değil Osmanlı mirası üzerinden yeni bir revizyonist dış politika oluşturulmuştur. “Yeni-Osmanlıcilik olarak da adlandırılan bu dönemin ana hatları; tarihsel miras, İslamî kimlik ve Osmanlı geçmişi vurgulayan bir dil üzerinden okunmaktadır”¹⁴

¹² Balcı, “a.g.e.”, s. 81.

¹³ Balcı, “a.g.e.”, s. 133-153.

¹⁴ Balcı, “a.g.e.”, s. 183-186.

1990-2002 yıllar arasında Türkiye dışarıdan Suriye ve Yunanistan , içeriden de PKK ve diğer terör uzantılarıyla güvensizlik çemberine alınmış bir ortamda bulunmaktaydı. Özal dönemi ile yeniden gündeme gelen Yeni Osmanlılık görüşü, güvensiz bir çevrede bulunan Türkiye için mecburen yerini “Batıcılık, laiklik ve modernlik ilkeleri” ile yakın komşu ve bölge ülkeleriyle güvenlik ve tehdit odaklı bir anlayışa bırakmıştır. Zamanın en mühim gelişmeleri ise , 1999 yılında terör örgütü PKK’nın sözde lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması olmuştur. Yine 1999 yılında Türkiye’de yaşanan büyük deprem karşısında Yunanistan gibi ülkelerin desteği ve aynı yıl Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke olarak kabul edilmesi yeni bir uluslararası politik yönelim oluşturmuştur. Bu yönelimde Avrupa birliği merkezli bir yönelimdir. Ayrıca bu dönem artık ordu’nun dış politika üzerindeki etkisinin tartışılmaya başladığı bir dönemin başlangıcı niteliğindedir.

Makalenin söz konusu dönemine geldiğimizde, 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel milletvekili seçimi sonucunda AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesi ve Prof.Dr. Ahmet Davutoğlu’nun önce danışmanlık, ardından bakanlık kanalıyla dış politikaya yön vermesi, Türk dış politikasında yeni bir hareketlilik başlattı. Bu hareketlilik Davutoğlu’nun “*stratejik derinlik*” yaklaşımında teorik bir ilke bulurken Türkiye’yi bir köprü olmanın ötesinde bir merkez ülke olarak tanımladı.

Bu yeni vizyon altı temel prensibe dayanmaktadır. Bunlar “*özgürlük-güvenlik dengesi, komşularla sıfır sorun politikası, proaktif barış diplomasisi, ritmik diplomasi, küresel ve uluslararası sorunlara aktif katılım, yakın ve dış havzalarda etkinlik.*”¹⁵ Söz konusu yeni hareketlilik çok yönlü dış politika ve komşularla sıfır problem stratejilerini esas aldığından¹⁶, Türkiye Batı’ya endeksli politikalar yerine Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde ekonomik ve siyasal girişimlerini hızlandırdı. Özellikle Ortadoğu’ya yönelik politikalar Türkiye’nin dış politikasında bir Ortadoğu(lu)laşma temayülüne girdiği yönünde eleştiriler doğurdu.¹⁷ Bununla beraber Türkiye’nin diplomatik dilinde de değişiklik olmuştur. İşbirliği, bütünleşme, gelişme ve ortaklık gibi kavramlar ağırlık kazanmıştır.¹⁸ Her şeye, her soruna, her kişiye açık “*hele bir konuşalım*” tarzı bir dış politika izlenmeye başlan Türkiye. Yerel bir tarzın, bir “Türkiye, Ana-

¹⁵ Ahmet Davutoğlu, *Seta Vakfı Konuşması*, 8 Aralık 2009.

¹⁶ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, C. 10, nr. 1, Ocak-Mart 2008, s. 77-96.

¹⁷ Tarık Oguzlu, “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?” *Turkish Studies*, c. 9, nr. 1, 2008, s. 3-20.

¹⁸ Mehmet Şahin, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, s. 14.

dolu tarzı”nın dış politikaya yansımış olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹ Bu söylem biçimi sadece bu kavramlarla sınırlı kalmamakta “güvenlik üreten” ülke , “stratejik derinlik²⁰” gibi diğer kavramlarla geliştirilmekte ve bu kavramlar çerçevesinde uygulamaya dönük yeni politikalara dönüşmektedir. Davutoğlu’nun dediği gibi “ bu yaklaşımın temel ilkelerinin güvenlik ve özgürlük arasında denge, komşularla sıfır sorun, komşu ülkelerle mevcudun daha ötesinde ilişkilerin geliştirilmesi, çok yönlü dış politika ve ritmik diplomasi” olduğunu belirtmektedir.²¹

AK Parti döneminde bir başka dış politika ilkesi de ekonomik ilişkilere öncelikli yer vermek olmuştur. Ekonomik ilişkilere ayrıcalıklı bir önem veren bu anlayış, Türkiye’nin özellikle yakın çevresindeki ülkelerle artan ticaret hacminin taraflar arasında karşılıklı bağımlılığı arttıracak varsayımı üzerine dayanmaktaydı.

Bu ilkeler bağlamında şekillenen Türkiye’nin izledi yeni dış politikası ile birlikte hem Türkiye’ye yönelik ön yargılar kırılmaya başladı hem de bölgedeki geleneksel ilişkiler belli seviyede değişime uğramış, bu sayede de Türkiye, artık bölgede dikkate alınan bir devlet olmuştur.

Türkiye’de dış politikanın oluşum sürecinde yetki, görev ve sorumlulukları bakımından Cumhuriyet Türkiye’sinin değişik dönemlerinde, Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı dış politika yapım sürecinin en temel aktörleridir. Bunlara ek olarak yasal/kurumsal açıdan Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı da dış politika oluşum sürecinde ağırlığı olan kurumlar olarak görülmektedir.²²

2. AK Parti’nin Dış Politikasında Afrika’nın Yeri ve Önemi

Afrika, dünyanın birçok yerinde pek fazla tanınmamaktadır. Türkiye ise burda istisna değil dir. Afrika Kıtasında dünya siyaset arenasında söz sahibi, ilerlemelere , ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek ülkenin olmayışı, diğer ülkelelrin bu kıtadaya dikkatlerini tutamamıştır. Bununla beraber, küresel medyanın da daha çok Afrika ülkelerindeki şiddet ve doğal afetleri haber olarak uluslararası kamuoyuna taşımaları bu kıtanın dünyada olumsuz bir imaja

¹⁹ Ersel Aydın, “Bölgesel Güç Olmak ve Türk Dış Politikasında Yön Arayışları”, Osman Bahadır Dinçer vd. (der.), *Yeni Dönem Türk Dış Politikası Uluslararası IV/ Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Cantekin Matbaası, Ankara, 2010, s. 57.

²⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 38. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

²¹ Davutoğlu, “a.g.m.”, s. 81.

²² Özcan, G., “2000’li Yıllarda Türkiye’de Dış Politika Yapım Süreci”, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi (içinde)*, 2012, s. 7.

sahip olmasına neden olmuştur. Ve günümüzde Afrika'ya yaklaşımımızda en önemli olumsuzluk bu ön yargılı düşüncedir. Söz konusu ön yargıların Türk halkında da var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır..

Türk halkının Afrika'ya dair bilgisinin daha çok Kuzey Afrika'da yer alan ülkelerle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durumda sebep olan ise bence Gog-rafi yakınlığı ve bu ülke toplumlarının Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle geliştirdikleri ortak bağlar hiç şüphesiz en önemli etkidir.

“2005 yılından önce Türkiye bu kıtada kayda değer bir varlık gösteremese de, 2005 yılı sonrasında Afrika kıtasındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmiş ve ilişkileri daha fazla görünür hale gelmiştir. Afrika insanının zihnindeki Türk ve Türkiye imajını anlamak, kıta ile sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye için son derece önemlidir”²³

Türkiye’de 2005 yılından itibaren Afrika’ya yönelik ilginin artmasının arkasında temel nedenler bulunmaktadır. En temel nedenlerden biri Amerika Başkanı George W. Bush liderliğindeki ABD hükümetinin önerdiği “Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi” olmaktadır. “Bu proje tarafından öngörülen hırslı hedef, bölgeye kamuya karşı daha sorumlu ve şeffaf bir yönetimi teşvik eden demokrasinin getirilmesidir. Diğer temel neden ise güneyden güneye ticaretin artışı ve ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi Türkiye ve Asya’daki ekonomisi gelişmekte olan ülkelerin Afrika’nın hammadde kaynaklarına olan taleplerinin artmasıdır”²⁴

Afrika, kalabalık nüfusuyla Türkiye ekonomisine önemli bir pazar sunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye dış politikasındaki diplomatik seçenekleri çeşitlendirmek için yeni arayışlara girmiştir.²⁵

Diğer yandan Afrika, yer altı zenginliği ve enerji kaynakları açısından oldukça zengindir. Sadece Türkiye için değil diğer dünya ülkeleri de bu gerçeği görmektedir. Özellikle 2000’den itibaren Afrika’ya dünyanın yönelimi daha da artmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri daha önce Avrupa yönetimine (EU-ROCOM) bağlı tuttuğu Afrika kıtasını artık müstakil bir birim olarak kurulan Afrika Kumandanlığı (AFRICOM) ile daha yakından izleme kararı almıştır. ABD’nin böyle bir kararın arkasında yatan nedeni, AFRICOM’un kuruluşunda belirlenen hedeflerde de açıkça belirtildiği gibi kıtada artan Çin etkisidir. Emperyalist tarihi olan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin yanı

²³ *Afrika’da Türkiye ve Türk Algısı*, Bilgisam Yayınları, Rapor No: 39, Aralık, 2011, s. 2-3.

²⁴ Sedat Aybar, *Yeni Türk-Afrika Ekonomik İlişkileri ve Eski Engelleyici Söylem: Afro-Pesimizm*, (Çev. Hasret Dikici Bilgin), Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, s. 2.

²⁵ Soner Karagül- İbrahim Arslan , “Türkiye’nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 9, nr. 35, 2013, s. 22.

sıra ticari ilişkilerinin artırmaya çalışan büyüyen ekonomilerden Brezilya ve Hindistan Afrika'daki imkanlardan faydalanma yarışına katılmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda yakın gelecekte Afrika'nın sahip olduğu kaynaklar itibariyle önemli güç savaşlarına sahne olacağı ön görülmektedir.

Bugün dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olarak Türkiye, Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana önemli bir ilerleme ve ekonomik büyüme başarısı göstermiştir. Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda yeni pazarlara ve hammaddelere gereksinim duyacağı bir gerçektir. Ayrıca, yeni dost ülkeler bulmak durumunda olan Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerini geliştirmesi ülkeye yarar sağlayacaktır.

Afrika ülkeleri açısından Türkiye'ye bakarsak, onlar Türkiye'yi kendileri tarafından örnek alınabilecek deneyimlerden geçmiş bir ülke olarak görmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrasında gerçekleştirilen sanayileşme hamleleri ve sosyo-ekonomik gelişmişlik gibi deneyimler nedeniyle Afrika'daki birçok ülke Türkiye'yi örnek olarak almaktadır. Türkiye sömürgecilik yapmamış, "gelişmiş" bir ülkedir. Bu yüzden onlar, Avrupa'nın değil Türkiye'nin deneyimlerinin kendilerine daha çok yardımcı olacağına inanmaktadırlar. Nitekim bu yüzden Afrika'nın her ülkesinde Türkiye'ye yönelik büyük sempati vardır. Müslüman olan ülkeler Türkiye'ye, Müslüman bir ülke diye sempati duymakta; Hristiyan olan ülkeler ise Türkiye'nin laik ve demokratik bir ülke olması ve Atatürk zamanında büyük işler gerçekleştirmiş olması nedeniyle olumlu düşünceler içindedirler. Kısacası Afrika'da mevcut durum, Türkiye'nin güçlü ilişkiler geliştirmesi açısından oldukça müsaittir.

3. Türkiye Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arkapları

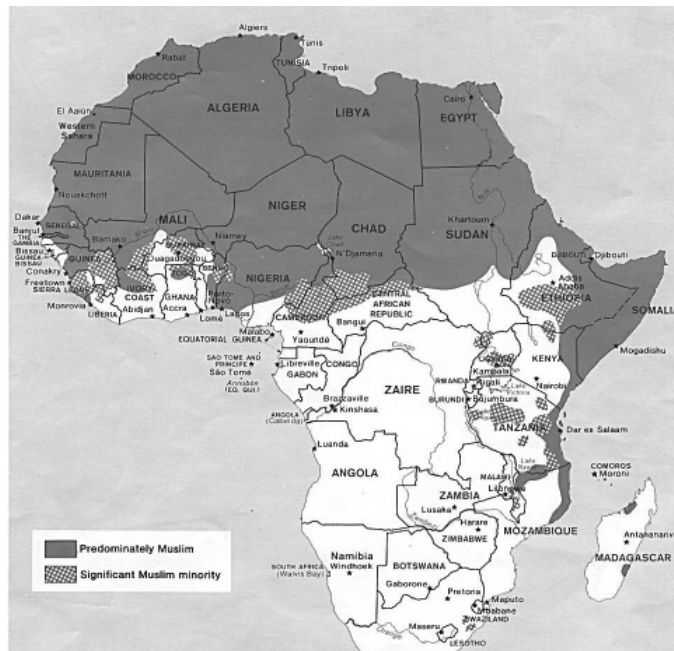
Türkiye-Afrika ilişkileri oldukça detaylı ve derin bir analiz gerektirir. Çalışma kapsamında, bu başlık altında tutarlı ve zengin bir özet yapılmaya çalışılacaktır.

Askeri amaçlarla Abbasi halifelerini Mısır ve çevresine yerleştirdiği Türkler, daha sonra hilafetin etkisinden kurtularak bağımsız devletler kurmuşlardır. 9. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da ve dolayısıyla da Afrika'da kurulan ilk Türk devletleri olarak bilinen Tolunoğulları ve yarım asır sonrası ise İhşidiler devletidir. "12. yüzyılda Mısır'da kurulan Eyyubi Devleti ise, bütün Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurabilecek güce ulaşmıştır. Eyyubilerin ardından Mısır ve Trablus coğrafyasını elinde bulunduran Türk kökenli Memlûk (Kölemenler) Devleti, Afrika kıtanın kuzeyine yaklaşık üç asır boyunca hâkim olmuştur"²⁶

²⁶ Numan Hazar, "Türkiye'nin Afrika'ya Açılımı", *Stratejik Analiz*, C. 9, nr. 99, Ankara, Temmuz 2008, s. 21.

Bahsedilen devletlerden sonra Kuzey Afrika ile birlikte kıtanın doğusu ve batısındaki coğrafyada en uzun süre hüküm süren ve önemli izler bırakan Türk devleti Osmanlılar olmuştur. “Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın başından itibaren Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar başta Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Sudan ve Etiyopya olmak üzere, Afrika’nın belirli bölgelerini kısmen ya da tamamen kontrolü altında tutarken özellikle de kıtanın kıyı bölgelerine hâkim olmaya çalışmıştır”²⁷ Bugün bağımsız birer devlet olan Afrika ülkelerinin bir kısmı bütünü ile bir kısmı da bir bölümü ile Osmanlı Devleti içerisinde yer almışlardır.

Yavuz Sultan döneminde (1512-1520), Osmanlı Devleti, doğu sınırlarını güvence altına almak amacıyla doğuya yönelerek, önce Safevi Devleti üzerine yürümüştür. Elde ettiği zafer ile daha sonra güneye yönelerek Memlûklerle mücadeleye başlamışlardır. 1517 Ridaniye Savaşı ile Memlûk ordularını yenilgiye uğratmışlar. Mısır ve çevresinde Memlûk hakimiyetine son vermiştir ve böylece Osmanlı İmparatorluğu topraklarını Kuzey Afrika'ya kadar genişletmiş ve bölgenin diğer topraklarını fethetmeye yönülmüştür. Bu fetihler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu dört asır boyunca kıtanın büyük kısmının hâkimiyetini elde etmişlerdir.²⁸

Harita 1: Afrika'da Osmanlı Toprakları ve Nüfuz Alanları.

²⁷ Hazar, "a.g.m.", s. 38.

²⁸ Soyaltıp Tamçilek, Nebahat Başbüyük, “Osmanlı Devleti’nin Afrika Kıtasıyla olan İlişkileri ve Siyasal Gelişimin Tarihi (1517-1918)”, Soyaltıp TAMÇİLEK (Ed.), *Küresel Politikada Yükselen Afrika*, Gazi Kitabevi, Ankara, Kasım 2014, s. 163.

Afrika kıtasında diğer bir bölge olan Harar Emirliği ile Osmanlı Devletinin ilişkilerine baktığımız zaman ise bu emirliğin bölgede güçlenmesini sağlamıştır. Emirlik, Hint Okyanusu kıyılarında hakim olan Portekiz'in desteklediği Hristiyan Krallığı ile mücadelesinde, Osmanlı Devleti'nden ateşli silahlar alarak bölgenin en güçlü devletlerinden birisi haline gelmiştir.²⁹ Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığı Habeş krallarının Avrupalılardan destek almasını engellemiş ve bu durum, Harar emirlerinin gücünü daha da artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Sahra-Altı Afrika ile ilişkileri ise, daha çok bu bölgelerde yaşayan Müslümanların Osmanlı halifesine bağlılığını ifade etmeleri şeklinde olmuştur. Osmanlı padişahını bütün Müslümanların halifesi olarak gören bölgedeki sultanlıklar, 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürmüşlerdir.³⁰ Özellikle 19. yüzyılda Afrika'da artan sömürgeci devletlerin faaliyetleriyle Afrikalı Müslman sultanlar ve dini liderler, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmeye daha fazla önem vermişler.³¹

Bu sırada Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasıyla Osmanlı idaresi, 18 Ekim 1912'de İtalya ile Uşi (Ouchy) Barış Antlaşmasını imzalanmış. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika'daki son toprağını -Trablusgarp'ı İtalyanlara bırakarak kaybetti ve bölgeden çekilmek zorunda kaldı.³² Dolayısıyla 1912 Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti Afrika'daki son toprağını kaybedene kadar tam 400 yıl Afrika'yı sömürgecilikten uzak tutan bir güç olarak bölge halkının tarihsel hafızasında yer edinmiştir.

Cumhuriyeti dönemine geldiğimizde, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Türkiye-Afrika ilişkileri en düşük seviyelere inmiştir. Bunun sebebi, yeni bir devlet yapısının arayışına, bağımsızlığı güvence altına alma süreçlerine ve Afrika için ortaya çıkan sömürgecilik gibi her iki tarafa da ait iç siyasi durumlardan kaynaklanmaktaydı³³. Bu çerçevede 1926 yılında

²⁹ Muhammed Tandoğan, *Afrikada Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 68.

³⁰ Ahmet Kavas, "Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü", http://www.tasam.org.tr/TR/Icerik/4070/afrikada_somurgeciligin_xix_yuzyilin_ikinci_yarisina_kadar_kurulamamasinda_osmanli_devletinin_rolu, (Erişim tarihi: 23.11.2016).

³¹ Hatice Uğur, "Afrika Kıtasında Osmanlı Varlığı", <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=4142>, (ziyaret tarihi 23.11.2016).

³² Tandoğan, *a.g.e.*, s. 17.

³³ Mehmet Özkan, "Türkiye'nin Afrika'da Artan Rolü: Pratik Çabalar ve Söylem Arayışları", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121111_mehmetozkan.pdf, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2014).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk diplomatik temsilciliği, kıtanın tek bağımsız Afrika ülkesi olan Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da açılmıştır. Söz konusu dönemde Afrika kıtasındaki ülkelerin tamamı Avrupalı devletlerin sömürgeci konumundadır.

Türkiye, 1950'lerin sonunda Türkiyede başlayan "dekolonizasyon süreci"nde bağımsızlığını yeni kazanmış Afrika ülkelerini tanımışsa da, onlarla ilişkilerini güçlendirmede yetersiz ya da ilgisiz kalmıştır. Türkiye, jeostratejik önemi olan orta büyüklükteki bir devletin bloklardan bağımsız bir politika sürdürmesinin çok zorlaştığı bir dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrasında NATO'ya dahil oldu. Pek çok kaynağa göre 1950-1960 döneminde *"Menderes hükümeti, gerek Doğu/Batı arasındaki, gerekse Batı'nın kendi içindeki dengeleri gözetmedi; her iki açıdan yalnızca ABD'ye bağlılık ve bağımlılık göstererek ve aradaki uluslararası gelişmeleri izlemeyerek kendini sınırladı"*³⁴. Bu politika gereği Bandung Konferansı'nda bağımsızlıklarını yeni kazanmış ya da kazanmak üzere olan Asya-Afrika ülkelerine karşı kendi tarihi ile çelişir yönde bir tavır takındı. Konferansın temel amaçlarından biri olan "barış içinde bir arada yaşama" konusunun gerçekleşmesi pek mümkün olmayacağı görüşünü savunan Türkiye, barışı korumak için NATO gibi kolektif müdafaa örgütlerine üyeliğin daha mantıklı olacağı hususunda politika izledi.³⁵ Türkiyenin bu tutumundan dolayı bağımsız ve bağlantısız olma siyasetini doğru gören üçüncü dünya ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkileri bozuldu.³⁶

1956 yılında Süveyş Kanalı'nın Mısır hükümeti tarafından millileştirilmesi neticesinde yaşanan Süveyş Krizi'nde Türkiye'nin Mısır hükümetine karşı izlediği tutum da Afrika kıtası ile ilişkilerin olumsuz yönde seyretmesinde neden oldu. Aynı yıl Türkiye, Süveyş Kanalı'nı en fazla kullanan yirmi bir ülke ile birlikte 1956 yılında Londra'da düzenlenen konferansa katıldı. "Dönemin Mısır Devlet Başkanı Nasır, Mısır'ın ulusal çıkarlarını göz ardı eden bir tutum sergileyerek Süveyş Kanalı'nın uluslararası denetimine bırakma taraftarı olması ve Kanal'ın statüsü konusunda Batılı ülkelerle hareket etmesinden dolayı Türkiye'yi "Batı emperyalizminin polisi" olmakla itham etti"³⁷

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika tercihleri Afrika kıtasındaki ülkeler ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmış, uzun yıllar kıtadaki ülkelerle

³⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 498.

³⁵ Elem Eyryce Tepeciklioğlu, "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, c. 1, nr. 2, Bahar 2012, s. 68- 69.

³⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, DER Yayınları, İstanbul 2010, s. 118.

³⁷ Tepeciklioğlu, "a.g.m.", s. 71.

ilişkilerideki bu soğukluk sürmüştür. Bu yüzden bağımsızlıklarını yeni kazanan Afrika ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin başlamasında geç kalınmıştır. Türkkaya Ataöv'ün aktardığına göre Türkiye, 1960'da tanıdığı Zaire ile sekiz yıl, Nijer ve Togo ile yedi yıl, Somali, Kamerun ve Madagaskar (Malagazi) Cumhuriyeti ile tam altı yıl sonra diplomatik ilişki kurmuştur. T[rk]ye bu ilişkileri bu şekilde kurarken bile Batılı müttefiklerini kızdırmak endişesiyle hareket ederek, Afrika kıtadaki ülkelerle diplomatik ilişkiye girmek için öncelikle müttefiklerinin adım atmasını bekliyordu.³⁸

Türkiye, 1960'larda ortaya çıkan Kıbrıs sorunu nedeniyle Afrika ülkelerin desteğine ihtiyaç duymaya başlamıştır. Hem Birleşmiş Milletler'in üye ülkeler içinde sahip oldukları önemli oranı, hem Uluslararası alanda destek sağlama için kıta ülkeleri önem arz etmektedir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hızla bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Afrika ülkelerin o dönemde Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak lehte verecekleri oylar, Birleşmiş Milletler'de önemli bir sayı oluşturmaları nedeniyle, büyük önem arz etmekteydi.

Lakin, Afrika ülkelerinin Kıbrıs sorununda izledikleri politika, Türkiye'nin istediği yöne gitmemiştir, bunun arakasında yatan nedenlerinden ise, Türkiye'nin bağlantısız ülkelerin bağımsızlıkları söz konusu olduğunda izlediği tutumdur. Diğer bir nedeni ise, Türk tezinin kabul edilmesinin ve Kıbrıs'ın bölünmesinin, benzer durumdaki Afrika ülkelerdeki azınlıklara örnek olabileceği korkusunun uyandırdığı endişe ile de ilgilidir.³⁹

bağlantısız ülkeler söz konusu olduğunda Türkiye'nin izlediği politikaya karşın Yunanistan'ın hemen her koşulda bağlantısız ülkelerin yanında olması nedeniyle, bağlantısızlık hareketinin içindeki ülkeler başlangıçtan itibaren Yunan tezine destek vermiş ve Kıbrıs ile ilgili BM'deki oylamalarda Yunanistan'ın yanında oy kullanmışlardır. Bundan ziyade 1964 yılında toplanan II. Bağlantısızlar Konferansı'nın yayınlanan sonuç bildirgesinde Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerekliliği açıkça vurgulanmıştır. Türkiye, her ne kadar Kıbrıs deneyiminden ders alarak 1964 yılındaki Kıbrıs bunalımından sonra çeşitli Asya ve Afrika ülkelerine iyi niyet heyetleri göndermeye başlasa da, bu tarz değişim politika girişimlerin kısa vadede sonuç doğurması mümkün olmamıştır.⁴⁰

³⁸ Türkkaya Ataöv, "Afrika ve Biz", *Vatan*, 21.03.1976.

³⁹ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (İçinde)*, C. 1, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2002, s. 731.

⁴⁰ Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2002, s. 785-786.

Türkiyede 1965 seçimlerinden sonra, iktidara gelen Adalet Partisinin Demokrat Parti hükümeti tarafından Arap devletlerine karşı izlenen politikanın Türkiye'yi daha da yalnızlaştırabileceği idaaıy ileri sürmüş, bu ülkelerle daha sağlam temellere dayalı çok yönlü bir dış politika izleme yolunda yeni bir dönem başlatacağını belirtmiştir. İlerleyen yıllarda Türkiye, hem bu ülkeler nezdindeki olumsuz imajını silmek hem de Asya-Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek amacıyla birtakım adımlar atmıştır. Bunlardan dönemin Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'in 1966 yılında gerçekleştirdiği Mısır ziyareti sırasında iki ülke arasında imzalanan ticaret anlaşması ve aynı yıl dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Tunus'u ziyareti örnek olmaktadır.

1980'li yıllarda geldiğimizde Türkiye bu bölgeye yönelik olarak dış yardımlarını dış politikasının bir aracı olarak kullanmaya başlamaktadır. örneğin 1984 yılında İslam Konferansı Örgütü çerçevesinde kuraklık sıkıntısı çeken Sahel ülkelerine yardım amacıyla gerçekleştirilen fona 10 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur. Ancak gerçekleştirilen bu tur yardımlar, olumlu etki yaratmamakla birlikte bu ülkelere yapılan yardımların miktarı, çok fazla ülkeye dağıtıldığı için tekil ülkeler bazında zayıf kalmıştır. Bunun dışında Türkiye, Afrika'da düzenlenen BM barış gücü operasyonlarına da asker göndermek suretiyle katkıda bulunmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası döneme bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti hem iç hem de dış politikada karşılaştığı sorunlar nedeniyle farklı bir dış politika arayışında girmiştir. örneğin İç politikada İslamcılık kutuplaşması, ekonomik problemler ve Kürt sorunu, dış politikada da ise Avrupa Birliği'nin 1997 Luxemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülkeler listesinde isminin açıklanmaması Türk dış politika yapıcılarını yeni dış politika arayışlara itmıştır. Dönemin Dışışleri Bakanı İsmail Cem'in 1998 yılında başlattığı çok boyutlu yeni dış politika vizyonu ile 1998 yılında "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" gerçekleştirmiştir. Bu politika ile Afrika kıtası, Türk dış politikasının göndeme ana çizgi oluşturmuştur .⁴¹ söz konusu Açılım Eylem Planı fikri, Afrika'daki Türkiye büyükelçilerinin, özel sektör temsilcilerinin, Afrika ülkelerinin fahri başkonso-loslarının katıldığı çeşitli toplantılar çerçevesindeki görüşmelerle 1998 yılında olgunlaştı. Gerçekleştirilen toplantılardaki fikirler doğrultusunda Dışışleri Bakanlığı, Türkiyenin Afrika kıtası ile ilişkilerini düşünölebilecek her alanda geliştirmek için bir eylem planı hazırlamıştır. Bu eylem planı çerçevesinde hemen hemen her alanda Türkiye Afrika ilişkilerinin geliştirilmesi planlanıyordu. Türkiye ile Afrika kıtası ülkeleri arasında geliştirilmesi hedeflenen ilişkilerin

⁴¹ İsa Afacan, "Türkiye Dış Politikasında Afrika Açılımı", Ortadoğu Analiz, c. 4, nr. 46, Ekim 2012, s.12.

çok çeşitli alanları kapsadığı görülmektedir. Eğitim ve savunma alanlarında çeşitli işbirlik anlaşmalarının yapılması, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik öneriler, siyasi ve politik ilişkileri ilerletmek ve diplomatik konularda ortak bir anlayış ortaya koyabilmek için sağlam bir temel oluşturabileceği planlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Afrika'yla ilişkilerin genel bakışı bakıldığında, özellikle de bağımsızlık hareketlerinin başladığı 1950'ler döneminden 2000'li yıllara kadar Afrikalı ülkelerin Türkiye'den bekledikleri ilgi ve desteği görmediklerini söylenebilir. Dolayısıyla AK Parti iktidarına kadar Türkiye'nin Afrika kıta ülkeleriyle ilişkileri, düşük seviyede kalmıştır denilebilir.

4. 2002-2015 AK Parti İktidarında Türkiye-Afrika İlişkileri

4. I. Siyasi ve Diplomasi İlişkileri

2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti programında Afrika'dan söz edilmemesine rağmen Türkiye'nin bölgesel güç olma idiasının getirdiği hedefi için Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik dış politikasında ciddi bir değişim süreci yaşadığı ve bu ülkelerle ilişkiler hız kazandı. Buna rağmen AK Parti için 2005 yılına kadar Afrika kıtasına yönelik öncelikli bir dış politika konusu olamaktan uzaktı.⁴² 2003 yılı başında, Türkiye "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" hazırlamış olsa da 2005 yılına kadar bu alanda ciddi bir mesafe alınamamıştır. Bunun arakasında yatan nedenlerden özetle şunalar diyebiliriz, iktidarının ilk iki yılında Irak savaşı, Kıbrıs Meselesi ve Avrupa Birliği ile ilişkiler gibi Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı yaşamsal alanlarda ilgilendiren dış politika sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmasıdır.

Afrika'ya "Açılım Eylem Planı"nın 1998 yılında kabul edilmesinden, 2005 yılında Türkiye'de "Afrika Yılı" ilan edilmesine kadar olan bu süreci içeren ilk dönemi daha çok alt yapı ve diplomatik hazırlık dönemi olarak görülmüştür. Türkiye'nin Afrika kıtası ile ilişkileri açısından 2005 yılı önemlidir, çünkü bu tarihten itibaren Türkiye'nin bölgesel etki alanını genişletmek üzere "Afrika Açılım Programı" hız kazanmıştır. aynı yıl Türkiye, Afrika Birliği toplantılarına gözlemci üye olarak ilan edilmiştir. Bütün bu gelişmeler iki taraflı ilişkilerin hangi noktaya ulaştığını göstermesi açısından önem kazanmaktadır.⁴³

⁴² Mehmet Özkan-Birol Akgün, "Turkey Opening to Afrika", *Journal of Modern African Studies*, C. 48, nr. 4, 2010, s. 533; İsa Afacan, "Türkiye Dış Politikasında Afrika Açılımı", *Ortadoğu Analiz*, C. 4, nr. 46, Ekim 2012, s. 13.

⁴³ Ufuk Tepebaş, "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Türkiye Afrika İşbirliği Zirvesi", TASAM, <http://www.tasam.org/index.php?altid=2515>, Erişim tarihi: 16.11.2016.

2005 yılına dönemin Başbakanı, Recep Tayyip Erdoğan'ın Etiyopya ve Güney Afrika'ya gerçekleştirdiği ziyaretler.⁴⁴ oldukça önemlidir, ilerleyen süreçte Türkiye, yaptığı bu girişimleri devami izlerken bunun meyvelerini, 2008 yılında Afrika Birliği Addis Ababa Zirvesi'nde stratejik ortak ilan edilmiştir.

Aynı yılın Ekimde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için yapılan oylamalarda Türkiye, 48 yıldır böyle bir girişimde bulunmamasına rağmen, Afrika ülkeleri nezdinde oldukça başarılı bir kulis çalışması yaparak 2009-2010 dönemi üyeliğine kazanmıştır. Bu seçimde, Afrika ülkelerinin blok halinde kullandığı oylar, (53 üyeli Afrika Grubu'nun desteği) sonucu etkileyen başlıca faktör olmuştur.

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış politikasında oldukça önemli bir diğer gelişme ise yeni Aynı yılın 2008 Ağustosta , Afrika ülkesinden 6 devlet başkanının katılmasıyla, 5 devlet başkan yardımcısı, 7 başbakan, 1 başbakan yardımcısı, 14 dışişleri bakanı ve 12 değişik icracı bakanlarve 11 adet uluslararası örgütten temsilciler toplamıyla İstanbul'da gerçekleştirilen "Türk-Afrika İşbirliği Zirvesi" olmuştur.söz konusu de Zirvenin sonunda "Türkiye-Afrika İşbirliği İstanbul Deklarasyonu: Ortak Bir Gelecek İçin İşbirliği ve Dayanışma" ve "Türkiye-Afrika Ortaklığı İçin İşbirliği Çerçevesi" adlı iki belge kabul edilmiştir.⁴⁵

Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde ilk kez,dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, zirve vesilesiyle toplam 49 Afrika ülkesi temsilcisiyle bir araya gelmişlerdir. 2009'da Kenya ve Tanzanya, 2010'da Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Kamerun, 2011'de Gana ve Gabon'a Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün yapmış olduğu ziyaretler , Türkiye'nin Afrika politikasının etkinliği ve Türkiye'nin Afrika'da oynamak istediği aktif rolü ortaya koyması açısından büyük önem kazankatadır. Eski Başbakan, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın de 6-11 Ocak 2013 tarihlerinde Gabon, Nijer ve Senegal'e yaptığı ziyaretler, Türk-Afrika ilişkilerine ivme kazandırmış ve Türkiye'nin Afrika'ya verdiği öneminin göstercisiydi.

Türkiye'nin bir yandan Afrika Birliği ile kurumsal düzeyde ve Afrika ülkeleri arasındaki dengeleri gözeterek yaptığı müzakereler, diğer yandan tek tek ilişki kurduğu Afrika ülkelerinde mevcut siyasi istikrarsızlığın aktörleri

⁴⁴ Mehmet Özkan, "Turkey Discovers Africa: Implications and Prospects", SETAV, http://www.setav.org/document/Policy_Brief_No_22_Mehmet_Ozkan.pdf?phpMyAdmin=e008732753bf014f26cf3b79aa21f1f1, Erişim tarihi: 14.11.2016.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Engin Oba, "Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yeni Bir Dönem Başlarken", *Stratejik Analiz*, nr. 102, Ekim 2008.

arasında kendi varlığını bir müzakere zeminine dönüştürerek kurduğu diyalog olumlu sonuçlar vermiştir. Bu argümanı en iyi açıklayan ise Somali örneğidir.

Türkiye, Afrika kıtası'ndaki siyasal varlığını güçlendirmek için, özellikle Sahra altı Afrika ülkelerle büyükelçilik sayılarını artırmayı önem vermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana açılan büyükelçilikler de dahil tüm Afrika'da, Afrika Açılım Eylem planının hazırlandığı sırada kıtada toplam sadece 12 Büyükelçilin bulunurken. Bu rakamlar, 2010 yılında 20'ye, 2011 yılında 27'ye, 2012 yılında ise 31'e ve 2013 yılında 34'e ⁴⁶ iken. Bu rakam son 6 yılda 39'a ulaştı.

Türkiye Afrika ilişkilerin derinleştirilmeye çalışıldığı, 2005-2011 dönem diplomatik varlığın yeni açılan elçiliklerle pekiştirildiği ve Türkiye'de Afrika'ya yönelik ilginin arttığı ve ciddi gelişmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Bilhassa Türkiye, kıta sorunlarının çözümünde büyük bir çaba sarf etmektedir. 21 Mayıs 2012'de İstanbul'da BM işbirliği ile düzenlenen "Somali'nin Geleceğinin Hazırlanması: 2015 Hedefleri" başlıkla bir konferansa, 57 ülke ve 11 bölgesel ve uluslararası organizasyonun katılımıyla ev sahipliği yapmıştır.

4. II. Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle iktisadi ilişkileri ve ticaret hacmi, son yıllarda önemli artış göstermiştir. Özellikle "Afrika'ya Açılım" politikasıyla yakından bağlantılı gelişmeler söz konusudur. 2003 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) tarafından hazırlanan "Afrika ile Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Güçlendirilmesi Stratejisi" başlatılmıştır. Ticaret ve Sanayi Odaları arasında işbirliği anlaşmaları imzalanmasının yanı sıra farklı Afrika ülkelerinde Türk ürünleri ile ilgili fuarlar düzenlenmeye başlanmış, ve ticari heyetler karşılıklı geziler yapmıştır.

"Türkiye'nin Afrika'ya ihracatını arttırmaya yönelik gerçekleştirilen Türk-Afrika iş konseyleri kapsamında ilgili ülkelerde ortak iş toplantıları düzenlenmekte ve Türk İhraç Ürünleri Fuarlarına destek verilmektedir. Bu çerçevede Tunus, Fas, Cezayir, Libya, Sudan ve Mısır'la ortak iş konseyleri tesis edilmiştir. 2008 Türk-Afrika İş Forumu'ndan sonra Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Afrika Ticaret Sanayi Tarım ve Meslek Odaları arasında imzalanan anlaşma ile 2008 Ağustos ayından Türk-Afrika Ticaret Odası kurulmuştur" ⁴⁷ Afrika Birliği tarafından aynı yıl stratejik ortak olarak ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti, Ağustos ayında da I. Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi'ne ev sahipliği yapmıştır.

2003 te Afrika'ya en fazla ihracat yapan Dünya ülkeler arasında 16. sırada bulunan Türkiye, 2012 yılında 13. sıraya yükselmiştir.

⁴⁶ Türkiye Afrika'da Eylem Planının Uygulanması ve Değerlendirme on beş Yıl Sonra ,ORSAM Rapor No: 124, Temmuz 2012,s11.

⁴⁷ Oba, "a.g.m.", s. 45.

2003-2012 yılları arasında Türkiye'nin Afrika kıtasına ihracatı dönemsel dalgalanmalar göstermekle birlikte yıllık bazda ortalama % 22 oranında artış göstermiştir. Strateji, 2010 yılında mevcut ihtiyaçlar dikkate alınarak yenilenirken aynı yıl 15.7 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2012 yılında 23 milyar doları aşmıştır. "2013 yılında bir önceki yıla nazaran yalnızca 355 milyon dolarlık sınırlı bir artış elde edilebilmiştir. Buna karşın, 2012 yılında 3.6 milyar dolar Türkiye lehine olan ticaret dengesi 2013'de 4.9 milyar dolara yükselmiştir. 5.1 milyar dolarlık ticaret hacmi ile 2012 yılında Afrika'daki en büyük dış ticaret ortağı konumunda bulunan ve bir süredir siyasi ilişkilerinin sancılı bir süreçten geçtiği Mısır, 2013 yılında da 4.9 milyar dolar ile ilk sıradaki yerini muhafaza etmiştir. Listede ikinci ve üçüncü sırada yer alan Cezayir ile Libya'nın da yeri değişmemiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti ve Nijerya ile Sahra-altı Afrika'daki başlıca dış ticaret ortakları olmuşlardır"⁴⁸

Dönemin Başbakanı, 2013 yılının Ocak ayındaki Gabon ziyareti sırasında 2015 yılı sonundaki Afrika ile ticaret hacmindeki hedefi 50 milyar dolar olarak açıklamış ve bu hedefin yakalanmasında kararlı olduklarını vurgulamıştır. Bununla birlikte 2013 yılına ait ticaret hacminin 23,4 milyar doların altında kalması, 2015 yılı hedefine ulaşılmasının son derece güç olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Yıl	İhracat İthalat Hacimi
2003	3.7 milyar
2004	5.4 milyar
2005	6.8 milyar
2006	8.4 milyar
2007	11 milyar
2008	14.7 milyar
2009	15.8 milyar
2010	15.6 milyar
2011	17.00 milyar
2012	23.4 milyar
2013	23.335 milyar

Tablo (1): Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Türkiye'nin Afrika açılımı, ticaret rakamlarına da yansımış, tüm kıtayla yapılan ticaret hacmi 2003'te 3.7 milyar dolar seviyelerindeyken 2005'te 6.8 milyar dolara, 2011'de de 17 milyar dolara

⁴⁸ Ufuk Tepebaş, "Türkiye ile Afrika Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler", [http://www.tasam.org/tr TR/Icerik/5200/turkiye_ile_afrika_arasindaki_ekonomik_ve_ticari_iliskiler](http://www.tasam.org/tr/TR/Icerik/5200/turkiye_ile_afrika_arasindaki_ekonomik_ve_ticari_iliskiler), Erişim tarihi: 03.04.2014.

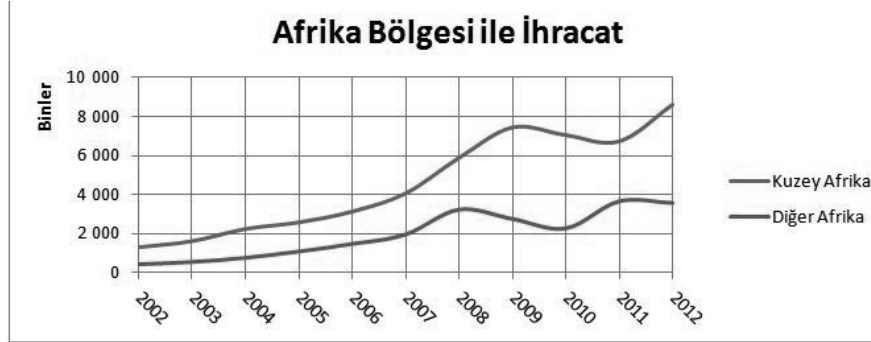
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE AFRIKA İLİŞKİLERİ

iken 2013 te bu rakam 23 milyar dolara açılmıştır. Dokuz yıl gibi kısa bir süre içinde Afrika ile Türkiye'nin ticaret hacmi dört buçuk kat artmıştır.

Tabloda dikkati çeken en önemli verilerden biri, 2007'de 11 milyar dolar civarında olan ticaret, bir sonraki yıl 14.7 milyar dolara çıkmış ve % 34'lük bir artış dikkatleri çekmiştir. 2011'de Türkiye'nin kıta ile 17 milyar dolarlık toplam ticaretinin % 60'a yakını, yani 10 milyar dolarlık kısmını Kuzey Afrika ülkeleri ile yapmaktadır. Bu da Sahra-altı Afrika ülkelerinin Türkiye ile olan ticaret hacminin göreceli olarak küçük olduğunu göstermektedir.

<u>Dönem</u>	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Hacim</u>
2003	2.128.558.625	3.338.423.713	5.466.982.338
<u>Kuzey Afrika</u>	1.574.315.810	2.518.660.413	4.092.976.223
<u>Sahra altı</u>	554.242.815	819.763.300	1.374.006.115
2013	14.158.642.320	9.229.689.874	23.388.332.194
<u>Kuzey Afrika</u>	10.046.787.061	5.737.514.215	15.784.301.276
<u>Sahra altı</u>	4.111.855.259	3.492.175.659	7.604.030.918

Tablo 2: Afrika ile Ticaret (2003-2013 Yılları/Amerikan Doları)

Fakat Türkiye'nin ticaret hacmi, dünyanın diğer ülkelerinin ticaret hacmi ile karşılaştırıldığında bu hacmin hâlâ önemli oranda geride olduğu görülecektir. Örneğin 2011 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği 300 milyar dolarlık toplam ticaret hacmi, ülkeler bazında Almanya ile mesele 37 milyar, Çin ile 25 milyar, Amerika Birleşik Devletleri ile 21 milyar, İran ile 16 milyar ve Irak ile 8,5 milyar dolar seviyelerindedir. Türkiye'nin elliye aşan ülkeyi içeren Afrika kıtası ile olan ticaretinin toplamı sadece 17 milyar dolardır. Diğer taraftan Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülke baktığımızda, kıta ile 2000 yılında 10.5 milyar dolar olan ticaret hacmini bu rakam 2012 yılında 198.4 milyar dolara yükselterek muazzam bir ilerleme kaydetmiştir. Bundan dolayı rekabet parametresini hızlandırabilmek amacıyla Türkiye, 2015 yılında ticaret hacmini 50 milyar dolara yükseltmeyi amaçlamaktadır.⁴⁹

⁴⁹ Mehmet Özkan, "Türkiyenin Afrika'daki Sosyo-Politik Varlığı", *Çerçeve*, MÜSAİD, y. 22, nr. 63, Ocak 2014, s. 77.

Afrika ülkeler Türkiyeden ithal ettikleri ürünler çoğunlukla mobilya, giysi, dayanıklı ev ürünleri, tekstil ürünleri, işlenmiş gıda, paketlenme araçları, demir-çelik, elektrik aletleri ve yapı malzemeleri talep etmektedirler. Türkiye'nin ise Afrika'dan ithal ettiği petrol, ham madde, altın ve mineral gibi ürünlerle tezat oluşturmaktadır.

Türk inşaat sektörü, 1972-2013 yılları arasında dünya genelinde 101 ülkede 253 milyar dolar tutarında projeler üstlenirken, bu projelerin % 19'u da Afrika kıtasında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ankara'nın petrol aldığı ülkelerden Nijerya'nın sahip olduğu uranyum kaynaklarıyla Türkiye'de kurulacak nükleer enerji santrallerine faydası olabilir.

Türkiye ile Afrika ülkeleri ile olan ticaret ilişkileri, diğer ülkelerin de dikkatini çekmiştir. Örneğin Kasım 2010'da Fransa, ihaleleri kazanarak Çin'in büyüyen gücüne karşı koyabilmek üzere Afrika'daki Avrupa Ortak Ticaret Misyonları için Türkiye ile birlik kurma konusundaki ilgisini açıklamıştır.⁵⁰

4. III. İnsani Yardım ve Türkiye'nin Afrika Politikası

Türkiyenin Afrika ile ilişkilerinde arttıran Ticaret hacminin yanı sıra dikkati çeken en önemli unsur insani yardımları olmuştur. Afrikaya Türkiye tarafından yapılan insani yardımlar Türkiye'nin uyguladığı dış politikada Afrika üzerinde önemli bir "yumuşak güç" oluşturmuştur. Türkiye'nin resmi yardım ajansı olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Türkiye'nin Afrika'ya yaptığı kalkınma yardımının bir önemli parçası olarak Addis Ababa, Hartum ve Dakar'da bulunan üç bölgesel ofisi acarak , oradan çeşitli ülkelerdeki irtibat bürolarıyla Afrika'da faaliyetlerini yürütmektedir. Ve bugün itibarıyla Türkiye, TİKA ofisleri vasıtasıyla 37 Afrika ülkesinde projelerini hayata geçirmektedir. Örneğin Sudan'daki Darfur Nyala Sahra Hastanesi'nin inşasını, Ziraat Fakültesi öğrencilerine yönelik eğitim programını, Otaç Kampı'na 40 tonluk ihtiyaç maddesinin gönderilmesini ve su sondaj makinelerinin temini ve kurulmasını TİKA gerçekleştirmiştir.

Türkiyenin Afrika kıtasında şimdiye kadar gerçekleştirmiş olduğu geniş insanı yardımda çok önemli rol oynayan diğer yardım kuruluşlarından biri de İHH'dır. İHH, Afrika'nın 43 ülkesinde gerçekleştirdiği "Katarakt Projesi"yle örneğin Sudan'da ve başka bölgelerdeki hastanelerde binlerce insanı tedavi etmiştir.⁵¹

Türk hükümetinin Afrika ülkelerine yönelik yaptığı İnsanı yardımlar araçlarından, Türkiyenin her yıl Afrika öğrencilere tahsis ettiği burslarda da

⁵⁰ "France Seeks Turkey as Trade in Africa", *EU Business*, www.eubusiness.com/news-eu/france-turkey-china.6v4, Erişim tarihi: 17 Mayıs 2014.

⁵¹ Özkan-Akgün, "a.g.m.", s. 525-546.

gündeme gelmektedir. 2000 yılından bu yana Afrika ülkelerinden 3000'i yakın öğrenciye yüksek öğrenim bursu tahsis edilmiştir. SAGA ülkelerine 2010-2011 öğretim yılında 390; 2011-2012 öğretim yılında 425; 2012-2013 öğretim yılında ise 561 yüksek öğrenim bursu tahsis edilmiştir. Bu burs programlarının Afrika ülkelerinin Türkiye'yi tanımalarına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Diplomasi Akademisi tarafından 1992 yılından bu yana düzenlenen "Uluslararası Genç Diplomatlar Eğitim Programı"na ise bugüne kadar Afrika ülkelerinden yaklaşık 191 diplomat katılmıştır.

Türkiye, Afrika'ya yardım sağlamak üzere TİKA'nın faaliyetlerinin yanı sıra çeşitli uluslararası kuruluşlar aracılığıyla da Afrikayı yardımda bulunmaktadır, örneğin Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Gıda Programı (WFP) ve Kızılay gibi kuraklık ve diğer doğal felaketlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmak üzere son beş yıl içerisinde çeşitli Afrika ülkelerine 7.5 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur.

Diğer bir örnek ise Türk hükümeti, Darfur konusunda 2010 yılında Kahire'de düzenlenen Uluslararası Donörler Konferansı'nda sağlık tarım ve eğitim sektörlerinde, 2010-2015 yıllarında ağırlıklı olarak kullanılmak üzere 70 milyon dolar tutarında yardım taahhüdünde bulunmuştur. 2012 yılı Türkiye'nin gerçekleştirdiği resmi kalkınma yardımlarının üçte birini, yani % 31.37'si olan 772 milyon doları Afrika ülkelerine yapılan yardımlar oluşturmuştur. Bu yardımlardan en çok yararlanan ilk on ülke arasında birinci sırayı Somali almaktadır. Somali'ye 86,61 milyon dolar yardım yapılmıştır. Somali'yle ilgili başka bir gelişme ise *Financial Times*'in beyan ettiği üzere, 2011 yılında Somali'yi yaklaşık 20 yıl'dan sonra ziyaret eden Afrika dışarısından ilk yabancı lider dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Bilhassa bu durum, Somali ve dünya nezdinde büyük bir etki yaratmıştır.

Ayrıca Türkiye, zaman zaman Afrika ülkelerinde baş gösteren doğal afetler sebebiyle birkaç Afrika ülkesine Kızılay aracılığı ile para, gıda maddesi ve ilaç yardımı yapmıştır. Miktarları büyük olmasa da bu yardımların şükranla karşılandığı ve unutulmadığı görülmektedir. Ayrıca teknik yardımlar çerçevesinde yatırım projeleri hazırlanmış, gıda, malzeme yardımı yapılmış, Afrika ülkelerine çeşitli alanlarda uzmanlar da gönderilmiştir. Bu teknik yardım programlarının Afrika ülkelerinin Türkiye'yi tanımalarına yardımcı bir diğer faktör olduğunu söyleyebiliriz.

4. IV. Barış ve Askeri Güvenlik İlişkileri

Türkiye, Afrika'da barış ve güvenliğin sağlanması konusuna da önemli bir role sahiptir. Örneğin Türkiye bazı Afrika ülkelerinde polis ve jandarma eğitimi

alanında da işbirliğine yönelmiştir. 31 Mart-31 Ekim 2005 tarihlerindeki EU-POL Kinshasa polis misyonuna, Türkiye bir jandarma personeli ile katılmıştır.

Türkiye, Somali'deki BM Harekâtı'na (UNOSOM), Somalide süregelen düşmanlıkların bitirilmesi ve huzurlu bir ortamın oluşturulması amacıyla "Ümit Operasyonu" adıyla Ocak 1993-Şubat 1994 tarihleri arasında gerçekleştirilen insani yardım ve barışı koruma hareketine 300 kişilik mekanize bölük ile katılmıştır. Ve ilk kez uluslararası bir operasyonda Türk generali Orgeneral Çevik Bir komutanlık yapmıştır. Söz konusu harekate 34 kadar ülke katılmıştır.⁵² Ayrıca 12 Haziran-30 Kasım 2006 tarihleri arasındaki EUFOR-RD CONGO (AB/BM) Misyonu'na Türkiye, bir C-130 uçağı ve 17 personel ile katkı sağladı.⁵³

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki Seçimlerde BM Kongo Misyonu, Temmuz 2006- Aralık 2006 tarihleri arasında bir C-130 nakliye uçağı ile takviye edilmiştir.⁵⁴ Ayrıca Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde de AB Polis Misyonu (EUOPOL)'na Türkiye, Haziran 2006-Haziran 2007 tarihlerinde bir jandarma personeli ile katılmıştır.

Somali'de barış ve istikrarın tam anlamı ile sağlanmamış olması dolayısıyla, Somali kıyıları açıklarında Hint Okyanusu'ndaki uluslararası deniz yollarının Somalili korsanlar tarafından tehdit edilmesi, gemilerin kaçırılarak rehine alınması ve fidye talep edilmesi, deniz ticaretini engelleyici bir vakiadır. Korsanlık faaliyetlerinin önemli boyutlara ulaşması üzerine deniz ticaretinin sorunsuz gerçekleşmesi ve uluslararası deniz yollarının güvenliğinin sağlanması için 2008 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği karar tasarısı uyarınca oluşturulan Uluslararası Barış Gücü içerisinde Türk Deniz Kuvvetleri de 2009 yılından itibaren yer almıştır. Türk Deniz Kuvvetleri bu görevini halen sürdürmektedir. Ayrıca Türkiye, halen Afrika'daki mevcut 8 misyonundan 6'sına personel ve mali katkı sağlamaktadır. 2005 yılının Mart ayında kurulan BM Sudan Misyonu'na üç personel ile katkı sağlanmaktadır. Ayrıca Hartum'da kurulan BM Barış Gücü Karargâhı için de bir personel görevlendirilmiştir. Afrika Birliği Barış Gücü'nün Darfur'da bulunan personeline NATO bünyesinde lojistik destek amaçlı ile Türkiye bir C-130 uçağı görevlendirdi..⁵⁵

⁵² 0 Ayrıntılı bilgi için bkz. Çevik Bir, *Somali'ye Bir Umut*, Sabah Yayınları, İstanbul 1999.

⁵³ 0 arsiv.sabah.com.tr/2006/09/05/siy89.html, (ziyaret Tarihi 29 Aralık 2016).

⁵⁴ 0 a.e.

⁵⁵ 0 "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları", *Türk Silahlı Kuvvetleri Resmi İnternet Sitesi*, http://www.tsk.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_6_Turkiyenin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari/konular/Turk_Silahli_%20Kuvvetlerinin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari.htm, 1 Ekim, 2011, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2014.

Sonuç

Türkiye, Afrika kıtası ile en yoğun ilişkilerini ilk dönem olarak adlandırabileceğimiz Osmanlı döneminde yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu; Mısır, Tunus, Libya ve Cezair gibi Kuzey Afrika ülkelerine önem vermiş ve bu bölgeleri doğrudan hâkimiyeti altına almıştır. Daha az önem vermekle birlikte Sahraaltı Afrikası'na da girmiş ve Etiyopya, Somali, Sudan, Eritre ve Cibuti gibi ülkeleri de Habeş Eyaleti adı altında kendisine bağlayarak, Doğu Afrika'ya açılmıştır. İmparatorluk, kıtanın geri kalanını da ihmal etmemiş ve doğrudan olmasa da dolaylı olarak Afrika'nın güney ve batı kesimindeki sultanlıklarla da olumlu ilişkiler içerisine girmiştir.⁵⁶ Osmanlı'nın, özellikle Kuzey Afrika'ya önem vermesinin altında, Akdeniz'de etkinlik kazanmak ve bu etkinlik ile Avrupa'yı denizden denetim almak gibi stratejik amaç yatmaktadır.⁵⁷

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren, Türkiye-Afrika ilişkileri, köklü tarihi bağlarına rağmen, bu dönemde Afrika kıtasına yeterince önem vermemiştir, bunun arkasında yatan sebepler ise her iki taraf için de geçerli olan yeni (modern) devlet yapısının adaptasyonu, sömürgecilikle mücadele ve bağımsızlığı pekiştirme gibi sorunsallar nedeniyle en alt seviyelere inmiştir.

Afrika kıtasının ekonomik önemi artmışını farkında varılan Türkiye, ve bölgesel güç olma arayışında giren Türkiye 1998'de Afrika'ya açılmak üzere bir plan geliştirilmiş , ancak bu planın uygulanması Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında mümkün olmuştur.ve artık AK Parti hükümeti ile yukarıda gördüğümüz gibi, Ekonomik,Siyasi,Diploması ve İnsanı yardım vs, alanlara ilişkiler yoğunlaşmıştır.

Bu dönemde ABD Başta, AB ülkeleri, Japonya, Çin , Hindistan,ve Brazilya gibi devletlerin Afrika ülkelerine göstermiş oldukları ilgi Türkiye açısından bir küresel bir aktör olma yolunda önemli itibar katmaktadır. Afrika devletleri gözünde ise Türkiye'nin diğer devletlerden temel farklı, diğer devletlerin bölgelerin sorunlarına kalıcı çözüm bulma amacından ziyade kendi çıkarları doğrultusunda bölgenin zenginliklerinden istifade etmek istemeleridir , ancak Türkiye'nin amacının bu doğrultuda olmaması bölge ülkeleri tarafından Türkiye'nin daha olumlu karşılanmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin Afrika kıtasında varlığı, Afrikada bulunan diğer aktörlerle karşılaştırdığımızda bazı açılardan farklılık ortaya çıkmaktadır. Birincisi ,insani yardımlar, bu farklılıklardan en önemlisidir. Aynı zamanda Türkiye

⁵⁶ Mehmet Özkan, "Türkiye'nin Afrika Politikası 2009", Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Muhittin Ataman (Editörler), SETA Yayınları, Ankara 2011, s. 576.

⁵⁷ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 206.

bölgeye yönelik uzun vadeli kalkındırma projeleri ile Afrika'da alt yapı sistemi ve eğitim programlarının geliştirilmesini içeren hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Gelecek yıllarda Türkiye'nin başarısı ya da başarısızlıkları, onun Afrika'daki önceliğini tamamen etkileyip şekillendirecekken bu durum aynı zamanda Afrika ve diğer aktörlerin Türkiye'yi nasıl tanıyacaklarını de belirleyecektir.

Son olarak Türkiye-Afrika ilişkilerinin siyasi boyutu şu ana kadar istenilen seviyeye ulaşmamakla beraber , Somali örneğinde olduğu gibi yerini artan bir siyasi bağlılığa bırakmaktadır. Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında her alanda ilişkilerin geliştirilmesi şüphesiz her açıdan önemini korumaktadır.

Kaynakça

- Afacan, İsa, "Türkiye Dış Politikasında Afrika Açılımı", *Ortadoğu Analiz*, c. 4, nr. 46, Ekim 2012, s.12.
- Afrika'da Türkiye ve Türk Algısı*, Bilgesam Yayınları, Rapor No: 39, Aralık, 2011, s. 2-3.
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Mkm Yayıncılık, Bursa, 2009, s.63.
- Arsiv.sabah.com.tr/2006/09/05/siy89.html,(ziyaret Tarihi 29 Aralık 2016).
- Ataöv, Türkkaya, "Afrika ve Biz", *Vatan*, 21.03.1976.
- Aybar, Sedat, *Yeni Türk-Afrika Ekonomik İlişkileri ve Eski Engelleyici Söylem: Afro-Pesimizm*, (Çev. Hasret Dikici Bilgin), Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, s. 2.
- Aydınlı, Ersel, "Bölgesel Güç Olmak ve Türk Dış Politikasında Yön Arayışları", Osman Bahadır Dinçer vd. (der.), *Yeni Dönem Türk Dış Politikası Uluslararası IV/ Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Cantekin Matbaası, Ankara 2010, s. 57.
- Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 29.
- Bir, Çevik, *Somali'ye Bir Umut*, Sabah Yayınları, İstanbul 1999.
- Efegil, E., "Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi (içinde)*, 2012, s. 89.
- Efegil, E., "Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi", *Akademik Bakış*, nr. 5, s. 194.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 38. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2009 s.81..
- Davutoğlu, Ahmet, *Seta Vakfı Konuşması*, 8 Aralık 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, C. 10, nr. 1, Ocak-Mart 2008, s. 77-96.

- Erkul, Yusuf, "Türkiyenin Ortadoğuya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2013, s. 6.
- Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (İçinde)*, C. 1, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2002, s. 731.
- Fırat, Melek - Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2002, s. 785-786.
- Hazar , Numan, "Türkiye'nin Afrika'ya Açılımı", *Stratejik Analiz*, c. 9, nr. 99, Ankara, Temmuz 2008, s. 21.
- Kavas, Ahmet, "Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü", http://www.tasam.org/tr.TR/Icerik/4070/afrikada_somurgeciligin_xix_yuzyilin_ikinci_yarisina_kadar_kurulamamasinda_osmanli_devletinin_rolu, Erişim tarihi: 23.11.2016).
- Karagül, Soner – Arslan, İbrahim, "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 9, nr. 35, 2013, s. 22.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü, Bugünü", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1980, s. 35.
- Oba, Ali Engin, "Türkiye-Afrika İlişkilerinde Yeni Bir Dönem Başlarken", *Stratejik Analiz*, nr. 102, Ekim 2008, s. 45.
- Oguzlu, Tarik, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, c. 9, nr. 1, 2008, s. 3-20.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 498.
- Özcan, G., "2000'li Yıllarda Türkiye'de Dış Politika Yapım Süreci", *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi (içinde)*, 2012, s. 7.
- Özkan, Mehmet, "Türkiye'nin Afrika'da Artan Rolü: Pratik Çabalar ve Söylem Arayışları", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121111_mehmetozkan.pdf, Erişim tarihi: 10 Nisan 2014.
- Özkan, Mehmet, "Türkiyenin Afrikadaki Sosyo-Politik Varlığı", *Çerçeve*, MÜSAİD, y. 22, nr. 63, Ocak 2014, s. 77.
- "France Seeks Turkey as Trade in Africa", *EU Business*, www.eubusiness.com/news-eu/france-turkey-china.6v4, Erişim tarihi: 17 Mayıs 2014.
- Özkan, Mehmet - Akgün, Birol, "Turkey Opening to Afrika", *Journal of Modern African Studies*, C. 48, nr. 4, 2010, s. 533.

- Özkan, Mehmet, "Türkiye'nin Afrika Politiası 2009", *Türk Dış Yıllığı: 2009*, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (eds), SETA Yayınları, Ankara 2011, s. 576.
- Özkan, Mehmet, "Turkey Discovers Africa: Implications and Prospects", SETAV, http://www.setav.org/document/Policy_Brief_No_22_Mehmet_Ozkan.pdf?phpMyAdmin=e008732753bf014f26cf3b79aa21f1f1, Erişim tarihi: 14.11.2016.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, DER Yayınları, İstanbul 2010.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Şahin, Mehmet, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu*, C. 4, S. 2, 2010, s. 14.
- Tamçilek, Soyalp, Başbüyük, Nebahat, "Osmanlı Devletinin Afrika Kıtasıyla olan İlişkileri ve Siyasal Gelişimin Tarihi (1517-1918)", Soyalp TAMÇİLEK (Ed.), *Küresel Politikada Yükselen Afrika*, Gazi Kitabevi, Ankara, Kasım 2014, s. 163.
- Tandoğan, Muhammed, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 68.
- Tayfur, M. F., *Dış Politika: Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar (İçinde)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.73.
- Tepeciklioğlu, Elem Eyrice, "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, C. 1, nr. 2, Bahar 2012, s. 68- 69.
- Tepebaş, Ufuk, "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Türkiye Afrika İşbirliği Zirvesi", TASAM, <http://www.tasam.org/index.php?altid=2515>.
- Tepebaş, Ufuk, "Türkiye ile Afrika Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler", http://www.tasam.org/trTR/Icerik/5200/turkiye_ile_afrika_arasindaki_ekonomik_ve_ticari_iliskiler, Erişim tarihi: 3 Nisan 2014.
- "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları", Türk Silahlı Kuvvetleri Resmi İnternet Sitesi, http://www.tsk.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_6_Turkiyenin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari/konular/Turk_Silahli_%20Kuvvetlerinin_Barisi_Destekleme_Harekatina_Katkilari.htm, 1 Ekim, 2011. (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2014)
- Türkiye Afrika'da Eylem Planının Uygulanması ve Değerlendirme on beş Yıl Sonra ,ORSAM Rapor No: 124, Temmuz 2012,s11.
- Uğur, Hatice, "Afrika Kıtasında Osmanlı Varlığı", <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=4142>, Erişim tarihi 23.11.2016.
- Wisband, Edward, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, (Çev. Mehmet Ali Kayabağ - Örgen Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s.38-39.

İstanbul'da Yükseköğrenim Gören Öğrenciler Örneğinde Sosyal Sermaye – Siyasal Katılım İlişkisi [*]

Hamid EBRAHİMİ

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Değişim, toplumların ayrılmaz özelliklerinden biridir. Son asırlarda ortaya çıkan sanayileşme ve demokratikleşme süreci, toplumların maruz kaldıkları değişimlerin en önemli kaynaklarıdır. Bu değişimler, toplumların değer ve normları üzerinde de önemli etkiler yaratmış; toplumsal ilişkilerin zayıflaması ve sivil katılımın azalması gibi sonuçlar doğurmuştur. Klasik ve çağdaş sosyologların en fazla ilgisini çeken konuların başında işte bu sonuçlar gelmektedir.

Sanayileşmenin bir ürünü olarak toplumsal ilişkilerin zayıflaması, birçok sosyolog tarafından konu edinilmiştir: *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a geçiş teorisi (Tönnies, 1877), Şehir Hayatının İnsan Hayatına Etkisi (Simmel, 1903) ve Yalnız Başına Bowling (Putnam, 2000) toplumsal katılım ve kurumlara mensubiyetin azalmasını ele alan örnekler olarak zikredilebilir.

20. yüzyılın sonlarına doğru dünyada zuhur eden siyasi gelişmelere koşut olarak ortaya çıkan problemlerden biri de vatandaşların siyasi yabancılaşmasıdır. Bu bağlamda siyasiler ve siyaset bilimcileri, vatandaşların siyasi kurumlara olan mesafeli tutumlarını sorgulamışlardır. Bu yüzden bireylerin siyasi isteksizlik ve hareketsizliklerine son vermek için sosyal sermaye teorisini dikkate almışlardır. Sosyal sermaye yaklaşımıyla, siyaset alanından uzaklaşmış

[*] Bu makale, yazarın aynı unvanlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ve siyasi olarak yabancılaşmış vatandaşların nasıl mobilize edip siyasi eylemlerine hareketlilik verilebileceği sorunsallaştırılmaktadır (Kim, 2005: 194).

Toplumun siyasette etkinliği konusunun Türkiye'deki durumuna baktığımızda da benzer sıkıntılar görmekteyiz. Örneğin Türkiye Değerler Araştırmasının 2011 yılı sonuçlarına göre Türk toplumunun barışçıl gösterilere katılmak gibi en konvansiyonel siyasi katılım ve protesto yöntemlerine bile sıcak bakmadığı, siyasal katılım konusundaki çekingenliğinin de son yıllarda artma eğiliminde olduğu görülmektedir (T.D.A., 2011).

Türkiye toplumunun 1960, 1971 ve 1980 darbeleri sonrası yeni demokratikleşme deneyimleri olmuştur. Önce tek partili siyasi hayattan çok partili siyasi hayata geçişin, ardından askerî darbeler sonrasında demokrasinin geri dönüşünün, 1990'larda siyasi rekabetin dünya genelinde baş veren olaylar sonucunda artmasının ve toplamda vatandaşların siyasete katılımını engelleyen sınırlamaların kaldırılmasının Türk siyasi hayatında önemli etkileri olmuştur.

Siyasi katılımın pratik olarak belirlenmesi ve ayrıca onu etkileyen etkenlerin analizi, bu kavramın özellikle siyaset sosyolojisinde arz ettiği ehemmiyetin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Diğer taraftan da böyle bir analiz, sosyal sermaye ve siyasal katılım düzeylerinin yükseltilmesi için bir dizi çözümün ortaya konmasına da yardımcı olacaktır.

Bu çerçevede toplumun en canlı ve etkin kesimlerinden olduğu varsayılan üniversite öğrencileri ele alınmıştır. Bu araştırma; örnek olay incelemesi metoduyla, gerekli olduğu değerlendirilen teorik bir temele dayanarak ve uygun araştırma yöntemi kullanılarak, vatandaşların sosyal sermaye ile siyasal katılımları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi hedeflemektedir.

Bu araştırma, İstanbul'da Kredi ve Yurtlar Kurumu'na bağlı Kadırga Erkek Öğrenci Yurdu, Fatih Sultan Mehmet Erkek Öğrenci Yurdu, Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu ve Vezneciler Kız Öğrenci Yurdu'nda barınan, eşit sayıda kız ve erkek öğrenciden oluşan toplam 250 katılımcıya uygulanan bir alan araştırmasına (survey research) dayanmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde SPSS bilgisayar programı kullanılmış ve T-testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, sosyal sermaye ve siyasal katılım arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Doğrudan sahadan hareketle ifade etmek gerekirse, İstanbul'da yükseköğrenim gören öğrenciler arasında sosyal sermayeleri nispeten yüksek olanların siyasal katılımlarının da nispeten yüksek olduğu tespit edilmiştir.

1. Sosyal Sermaye ve Siyasal Katılım: Kavramsal Çerçeve

Sosyal sermaye yaklaşımı, son yıllarda sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında dikkat çekici bir yaygınlık kazanmış ve en temel sosyolojik teorilerden biri olarak literatüre girmiştir.

Sosyal bilimlerdeki kavramların diğer bilim dallarındaki kavramlara göre farklı özelliklerinden biri, bu kavramlar için bazen tek bir açıklamanın bulunmamasıdır. Sosyal sermaye kavramı da bunlardan biridir ve bu özelliğiyle farklı teorik ve ampirik yaklaşımlar açısından incelenmiştir. Sosyal sermayenin farklı açıklamalara sahip olmasının önemli sebeplerinden biri de onun özelliklerine göre mi yoksa işlevine göre mi açıklanması gerektiği hususundaki tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Diğer bir önemli sebep de farklı alanlardaki bilim insanları ve araştırmacıların sosyal sermayeye farklı anlamlar atfetmeleridir. Bu doğrultuda sosyologlar, sosyal sermayeyi sosyal yapılar veya sosyal ağlarda bulunan ve sahiplerine bazı yararlar sağlayan ulaşılabilir servet ve kaynaklar olarak açıklama eğilimindedir. Bu bireysel düzeyde yapılan kavramlaştırmaya karşı iktisatçılar ve siyaset bilimcileri, sosyal sermayeyi sivil toplum ve ekonomik gelişme üzerine inşa edilmiş bir topluluk, kuruluş ve hatta toplumun tümünün toplumsal serveti olarak değerlendirmektedirler (Zhao, 2002: 55). Son tahlilde, sosyal sermayenin, toplu faaliyetlerde karşılıklı faydalanmayı sağlamak için bireylerin katılımına olanak veren normlar ve ağlar olarak açıklanması, kavram hakkında yapılan tanımlamaların ortak yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal sermaye yaklaşımı aslında topluma odaklanarak bireysel davranışları analiz etmek suretiyle toplumsal sorunları çözümlemeye çalışır ve bunu yapabilmek için de toplumsal ilişkilerin hem bireysel ve hem de toplumsal davranışların ortaya çıkmasındaki rolünü incelemekten başka yol yoktur. Araştırmacıların sosyal sermayenin gelişmesiyle ilgilenmelerinin en önemli sebebi, sosyal sermayenin düzeyleri arasındaki ilişki ve buradan kaynaklanan toplumsal sonuçlardır.

Sosyal sermaye, hem ilgili alanların aktif eylemcilerine karşılıklı çıkar kazandırmak için bir altyapı olabilir ve hem de demokrasinin daha iyi çalışmasına yardımcı olabilir. Bu yönde sosyal sermaye, vatandaşların eylemlerinde örgütlenmeyi sağlayarak özellikle siyasi gelişim açısından fevkalade önemli olan sivil toplum alanını güçlendirip insanlarda işbirliği hissini arttırarak onların birbirinden bağımsız hareket etmelerini engelleyebilir. Böyle bir ortamda vatandaşların bilinçli bir şekilde siyasi düzeni etkilemeleri de mümkün olur. Başka bir deyişle sosyal sermaye sivil toplumun özünden ibarettir yani bireylerinin kolektif eylemlerini kolaylaştırır ve örgütlü bir şekilde işbirliği yapmalarını sağlar.

Bu kavram James S. Coleman (1988) ve özellikle Robert Putnam (1993, 1995, 2000) tarafından geliştirilmiş ve pek çok sosyal bilimci tarafından bir değişken olarak kabul edilerek farklı toplumsal, siyasi ve ekonomik konu ve sorunları yeni bir perspektiften çözümlemek için kullanılmıştır. Son yıllarda siyasal katılım analizleri için siyaset bilimcilerin de ilgisini çekmiştir. Sosyal sermaye kavramı, Aristoteles döneminden beri hakkında teoriler üretilmiş olan siyasal katılıma göre çok daha yeni bir kavram olmakla birlikte, siyasal

katılımı etkileyen ve bugüne kadar genellikle göz ardı edilmiş etkenlerin incelenmesinde önemli bir işlev görebilmektedir.

1. I. Sosyal Sermayeye Temel Yaklaşımlar

Pierre Bourdieu

Sosyal sermaye hakkındaki yeni analizler arasında en sistematik olanı Pierre Bourdieu'ye aittir. Bourdieu sermayeyi eylem alanına göre üç temel çeşide ayırır: 1- Doğrudan paraya dönüşebilen ve aynı zamanda mülkiyet hakkı şeklinde gerçekleşebilen “**ekonomik sermaye**”; 2- Bazı koşullara göre ekonomik sermayeye dönüşebilen ve eğitim diploması şeklinde kendini gösterebilen “**kültürel sermaye**”; 3- Toplumsal sorumluluk ve bağımlılıklar ile bağlantılar ve ilişkilerden oluşan ve bazı koşullarda ekonomik sermayeye dönüşebilen ve hatta asalet ve soyluluk şeklinde kendini gösterebilen “**sosyal sermaye**” (Bourdieu, 2010: 49-51). Özetle Bourdieu'ye göre sosyal sermaye, kişilerin gurup, örgüt, kurum veya topluluklara üyelikle elde ettikleri ve tanışıklıklarına dayalı kaynaklardan ibarettir.

James Coleman

Coleman'a göre “sosyal sermaye işlevi ile açıklanır; sosyal sermaye tek bir nesne değil belki iki ortak özelliğe sahip olan farklı nesnelerdir. Bu nesnelerin hepsi bir toplumsal yapının bir boyutuna sahiptir ve bu yapının içinde bulunan kişilerin belli eylemlerini kolaylaştırır. Sosyal sermaye, sermayenin başka çeşitleri gibi üretkendir ve belli hedeflerin elde edilmesini mümkün kılar” (Coleman, 1990; 302).

Coleman ve Bourdieu'nün sosyal sermaye açıklamaları aşağı yukarı birbirine benzer. Hem Bourdieu hem de Coleman bireyin gurup ve derneklere katılım ve üyeliklerinden bahsederek onun sonuçlarını sermaye olarak değerlendirir. Bourdieu bu kavram için “Yapışkanlık” terimini, Coleman ise “Toplumsal Yapı” terimini kullanır (Elvani, 2002: 5).

Robert Putnam

Putnam'a göre her toplumda (modern veya geleneksel, demokratik veya otoriter) resmî ve gayri resmî ağlar vasıtasıyla bireyler arasındaki ilişkiler tanımlanabilir. Bu ağlardan bazıları, esasen, yatay olup eşit şekilde durum ve güce sahip olan vatandaşların birlikte olmalarını sağlar. Ancak bazı başka ağlar, dikey ağlardır ki eşit durumda olmayan vatandaşları hiyerarşi ve bağımlılığa dayanan ve eşit olmayan ilişkiler vasıtasıyla birbirine bağlar. Putnam'ın ifadesine göre örneğin komşuluk dernekleri, spor kulüpleri, siyasi halk partileri vb. sivil katılım ağları olarak çok güçlü yatay eylemler göstermektedir (Putnam, 1992: 161-170).

Genellikle Putnam sosyal sermayeyi farklı siyasi sistemlerde, siyasi ve toplumsal gelişmeye ulaşmak için bir araç olarak değerlendirmektedir. Putnam'ın

en çok üzerinde durduğu konu güvendir ve ona göre insanlar, siyaset adamları ve devlet insanlarını birbirine yaklaştırabilen ve dolayısıyla siyasi gelişmeyi sağlayabilen de güvendir (Putnam, 1992: 164).

Putnam'ın çalışmaları ile Bourdieu ve Coleman çalışmaları arasındaki fark, sosyal sermaye kavramının kullanılış düzeyindedir. Bourdieu ve Coleman'ın tersine Putnam sosyal sermayeyi makro düzeyde ve hâkim siyasi rejimler açısından incelemektedir.

Francis Fukuyama

Fukuyama, sosyal sermayeyi aralarında işbirliği yapma izini verilmiş bir örgütün üyelerinin ortak olarak kabul ettikleri normlar veya gayri resmî değerlerin belli bir kümesinin bulunması şeklinde açıklar. Ona göre değerler ve normlara katılım kendi başına sosyal sermayenin üretilmesine sebep olmaz. Çünkü bu değerler negatif değerler de olabilirler. Buna karşı sosyal sermayeyi üreten normların temel olarak doğruluk, yükümlülükleri yerine getirme ve ikili ilişkiler gibi değerleri de içermesi gereklidir. Bu normlar guruplarda işbirliğinin oluşması ve yükselmesine sebep olur (Fukuyama, 1997: 10-11).

1. II. Sosyal Sermayenin Düzeyleri

Mikro Düzey (bireyler arası ilişki): Sosyal sermayenin bu düzeyi; bireysel ilişkiler, bireyler arasındaki ilişkisel ağlar ve onlara hakim olan normlar ve gayri resmî değerlere ve genel olarak guruplar ve topluluklar içinde gerçekleşen yüz yüze karşılıklı eylemlere odaklanır. Bu bağlamda sosyal sermaye; aile, arkadaşlar ve komşular gibi bireyler arası ilişkilerin nicelik ve niteliği şeklinde konuları içermektedir. Sosyal sermaye mikro düzeyde bilişsel ve yapısal olarak iki boyuta ayrılır (Şerifiyansesani, 2001: 11)

Mezo Düzey (resmî ve gayri resmî kurum ve dernekler): Sosyal sermayenin bu düzeyi, beşerî sermayenin örgütlenmesini sağlayan bir kolektif ortak birim olarak değerlendirilir (Mobareki, 2004: 8). Bu düzey, kurumların sosyal sermayeleri ve aralarındaki ve onların yatay ve dikey ilişkilerini kapsar. Kulüpler, şirketler ve siyasi partiler gibi kurum ve dernekler bu düzeyde yer alırlar.

Makro Düzey: Makro düzey de toplumsal kurumlara işaret eder. Sosyal sermayenin bu düzeyi yasalar, kanunlar, siyasi düzenin hukuki çerçevesi ve siyasi oluşum sürecine katılım düzeyini kapsamaktadır. Bu doğrultuda sosyal sermaye, sadece toplumun yapılanmasını sağlamak için değil onların bir arada tutulmasına da yardımcı olan kurumlardır (Şerifiyansesani, 2001: 12).

1.III. Sosyal Sermayenin Boyutları

Bilişsel Boyut:Bu boyut, değerler ve inançlar, tutumlar, davranışlar ve toplumsal normlar gibi sosyal sermayenin soyut kısmını teşkil eder. Bu değerler, bir topluluk veya toplum üyelerinde ortak olan güven, dayanışma, fikir birliği ve fikir alışverişinden oluşmaktadır ki bu değerlerin sağladığı koşullardan

dolayı farklı topluluklar ortak bir çıkar için işbirliği yaparlar (Şerifiyansesani, 2001: 83). Ayrıca bu boyutta yükümlülükler, toplumsal ilişkiler ve ortak kimlik de dikkate alınır.

Yapısal Boyut:1- Ağların içindeki bağlantılar: Ağlarda mevcut olan ilişkilerin genişlik ve yoğunluğunu kapsar.

2- Ağların biçim ve birleşimi: Ağların hiyerarşisi, iletişimlilik miktarı ve ağ yoğunluğunu kapsar. Bu boyut sosyal sermayenin daha somut yönlerini oluşturmaktadır.

Böylece sosyal sermaye bu iki boyutun neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu boyutlar ortak eylemin, biri oluşturanı (bilişsel) ve diğeri kolaylaştırıcı (yapısal) olarak değerlendirilebilir.

Sosyal sermayenin açıklanması için birçok araştırmacı farklı boyutlar tanımlamışlardır. Bunun sebebi ise araştırmacıların arasında sosyal sermaye bileşenleri üzerinde tam bir fikir birliğinin olmamasıdır.

1. IV. Sosyal Sermayeye Dair Genel bir Değerlendirme

Sosyal sermayeyi kapsam ve içerme açısından iki çeşide ayırabiliriz. Birincisi **Bağlayıcı Sosyal Sermaye** (*Bonding Social Capital*)'dir. Bu türde, homojen topluluklar arası güven ve ilişkiler, birbirine yabancı olan bireyler ve topluluklara göre daha yüksek seviyededir. Bu tür sosyal sermaye, özel kimlikleri güçlendirme ve homojenliği muhafaza etmeye eğilimlidir. Bu haliyle topluluk içi sadakatin korunması ve özel kimliklerin güçlenmesine sebep olur.

Bu kapsamda ikinci sosyal sermaye türü ise **Köprü Kurucu Sosyal Sermaye** (*Bridging Social Capital*)'dir. Bu tür sosyal sermaye heterojen değişik toplumsal gruplar arasında ilişkilerin oluşması ve gelişmesine sebep olur; yabancı bireylerle ilişki kurmaya yardımcı olarak kapsamlı kimliklerin ve geniş karşılıklı ilişkilerin oluşmasını sağlar.

Sosyal sermaye teorisyenlerinin çoğu bu kavramın iki asli unsuruna vurgu yapmaktadırlar. Bunlardan biri topluluk üyeleri arasındaki güven, diğeri ise toplumsal kurumlara üyeliktir. Bu iki unsuru sırasıyla sosyal sermayenin niteliksel ve niteliksel boyutları olarak değerlendirebiliriz.

1. V. Siyasal Katılım Türleri

Siyasal katılımı daha çok devletlerin kararlarını etkilemeyi amaçlayan siyasi eylemler dizisi olarak ele alabiliriz.

Almond'a göre siyasi eylemlere katılan vatandaşlar genellikle şu iki tarzda siyasi eylemlerde bulunurlar: 1- **Gönüllü Eylemler**(vatandaşlar bu eylemler vasıtasıyla siyasi kararları etkilerler). 2- **Uyarlanmış Eylemler**(vatandaşların bu eylemleri, siyasi kararlar uygulandıktan sonra gerçekleştirirler).

Çıkar belirleme sürecinde vatandaşlar bazı siyasi istek ve öneriler öne sürerler. Örneğin devlet yetkilileri ile görüşmek, yasal protesto amaçlı yürüyüşlere

katılmak, resmî ve gayri resmî derneklerde faaliyetlerde bulunmak bu türden istek ya da önerilerdir (Almond, G. & Verba, S. : 1989).

Milbrath siyaset katılımı siyasi haberleri takip etmekten siyasi tartışmalara katılmak, oy kullanmak, seçim kampanyalarında bulunmak ve parti faaliyetlerinde bulunmaya kadar siyaset katılımının tüm etkenlerini aynı kategoriye yerleştirir. Ayrıca gösteriler ve ayaklanmaları siyaset katılımının ek şekli olarak değerlendirir ve devamında vatandaşların siyasi yetkililere ulaşmanın kolay olmadığı ve barışçıl yollardan siyasi düzeni etkileyemedikleri zaman bu yollara Başvurduklarını belirtir (Moseffa, 1991: 35).

Çam'ın (2005: 173) Milbrath'dan aktardığına göre; siyaset katılım biçim ve türlerine göre farklı sınıflara ayrılır. Bunlar şu başlıklar altında belirtilir:

Aktif ve pasif katılma: Bazı kişiler diğerlerine oranla daha çok ve yoğun olarak katılır. Bazıları ise pasiftir. Siyaset yaşama katılmayan pasif bir kişi kendisini çok yakından ilgilendiren olaylar karşısında bazen aktif duruma geçebilir.

Açık-gizli katılma: Bireylerin siyaset eylemlerinden bazıları açık ve kamuoyu önünde cereyan ederken, bazıları kişiye özgü gizlilik taşır.

Zorunlu-bağımsız katılma: Yasaların gereği vergi ödemek zorunluluğu bir siyaset katılımıdır. Oysa bazı siyaset eylemler bireyin kendiliğinden, bağımsız olarak verdiği kararlarla olur.

Sürekli katılma ve süreksiz katılma: Oy verme gibi bazı davranışlar sisteme katkıda bulunurken, sisteme yöneltilen hizmet talebi, sistemden bir şeyler alır niteliktedir.

Açıklayıcı-araçsal katılma: Bu ayrımı kesin olarak ortaya koymak güçtür. Zira belirli bir durumda ve belirli bir kişi için açıklayıcı olan siyaset katılma; bir diğeri için araçsal nitelikte olabilir. Açıklayıcı siyaset katılmanın kendisi bir amaçtır. Oysa araçsal siyaset katılma bir amaca yönelik olup onun bir parçasını oluşturmaktadır

Sözlü-sözsüz katılma: Siyaset bir konuyu tartışmak, bir açık oturuma katılma sözlü olan siyaset katılma. Protesto yürüyüşü, gösteri, mektup yazmak gibi eylemler de sözsüz siyaset katılma.

Sosyal-sosyal olmayan katılma: Siyaset katılma, toplumun diğeri bireyleri ile birlikte grup dinamiği içerdiğinde sosyal anlamda katılma özelliği kazanır. Ters durumda bireysel katılma söz konusudur. Her eylem asgari düzeyde sosyal ilişki içerir. Ancak önemli olan bunun yoğunluğudur.

1. VI. Sosyal Sermaye - Siyaset Katılım İlişkisine Dair Kuramlar

Demokrasi Yaklaşımı: Tocqueville'in Teorisi

Tocqueville'in yaklaşımı sosyal sermayeyi mezo düzeyde topluluklarla (gruplar ve kurumlar) ilişkili olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu ilişki toplumların değersel ve ilişkisel yapılarını güçlendirerek toplulukların ve dolayısıyla

üyelerinin devlete karşı pazarlık yapma gücünü veya onların siyasal düzene etkili olma ölçüsünün çoğalmasına sebep olur. Diğer taraftan ise derneklerde üyelik, bireylerin işbirliği yapma alışkanlığının içselleşmesi konusundaki yeteneklerini de yükseltmektedir. Dolayısıyla onların etkili olma becerisini çoğaltıp ve tek taraflı olarak iktidar tarafından etki altında kalmalarını azaltır.

Albert Bandura'nın Siyasal Güven Teorisi

Bandura siyasal eylemlerin özgüven adı altında bireysel bir etken ve siyasal çevreye güven adı altında bir yapı olmak üzere etkilendiğini öne sürdüğü bir teori oluşturmuştur. Bandura'nın öğretisine göre "Siyasal güven, devlete güven ve özgüvenden oluşan bir süreçtir". Bu teoriye göre siyasal katılım kavramı iktidar ilişkisinin bireylerin seçimlerdeki oylarıyla ilişkilidir. Bu doğrultuda devlete güven olduğu zaman birey artık karar sürecinde ciddi bir şekilde siyasal olarak katılabileceğini düşünür ki bu siyasal katılımın göstergesi de oy kullanma oranıdır.

Putnam'ın Teorisi

Putnam'ın iddiasına göre insanlar arasında güven onların farklı alanlarda karşılıklı etkileşim tecrübelerinden doğmaktadır ve gönüllü dernekler ise bu tür etkileşimlerin oluşması için en önemli alanlardır. Diğer taraftan dernekler toplumsal güvenin tüm toplumda yayılmasına imkân veren ağları oluşturmaktadır. Üstelik dernekler sivil bağlılığın oluşmasında da önemli bir role sahiptirler ve kamusal işlerde üyelerinin yeteneklerini yükseltirler (Woollebeak, & Per, 2002: 5-23).

Putnam dernekleri toplumsal güven, yatay toplumsal ağlar ve sivil katılım için birincil kaynak olarak değerlendirir ve sosyal sermayeyi bu indekslerin sonucu olarak tanıtır. Putnam, Tocqueville'i izleyerek gönüllü derneklere katılımın güvenin oluşmasına sebep olduğunu belirtir (Milner, 2002: 73). Putnam ayrıca oy kullanmayı siyasal alanda vatandaşlar için standart ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Ona göre gönüllü derneklere katılım, başkalarına olan kişisel güven ve ayrıca sivil meziyetleri artırır.

Toplumsal İlişkiler ve Siyasal Katılım

Sınırlandırıcı sosyal sermaye arkadaşlar, tanıdıklar ve komşular gibi toplulukların arasında bulunmaktadır. Bu çeşit sosyal sermaye köprü kuran sosyal sermayenin güçlü bir şekilde gelişmesi için gerekli altyapıyı oluşturur. Paxtan'a göre köprü kuran sosyal sermaye birbiri ile kesişen ilişkiler anlamına gelmektedir. Ona göre bu çeşit sosyal sermaye bir topluluğun başka topluluklarla bilgiyi elde etmek, korumak veya ona ulaşmak için ilişkiye geçtikleri zaman oluşur (Larsen, 2004: 66). Burada ilk olarak ailenin sosyal sermaye ile ilişkisine değineceğiz.

Ailenin işlevsel, içeriksel ve yapısal özelliklerinden ailenin sosyal sermayesi olarak bahsedebiliriz. Aile sosyal sermayenin üretim araçlarından biri olarak

bireylerin davranışlar ve faaliyetlerinde etkili olabilmektedir. Coleman sosyal sermayenin aile vasıtasıyla aktarılabilirdiği üç mekanizmayı öne sürer: 1- Ebeveynlerin çocuklar için harcadıkları zaman ve emek yoluyla. 2- Ebeveynler ve çocukların arasındaki yararlı ve etkili bağlantılar yoluyla. 3- Ebeveynlerin çocuklara toplumsallaşma konusunda verdikleri öğretiler yoluyla.

Coleman'a göre ebeveynler ve çocukların arasındaki ilişkilerin yoğunluğu çocukların fikirsel ve toplumsal gelişmelerine yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle eğer ebeveynler çocukları için daha fazla zaman harcıyıp onlarla daha fazla zaman geçirirlerse çocuklarının fikirsel ve toplumsal gelişmelerine büyük ölçüde yararlı olabilirler. Ancak eğer ebeveynler modern toplumlarda ailenin uğradığı yapısal değişiklikler gibi farklı sebeplerden dolayı ailelerine fazla zaman ayıramazlarsa, bu mesele yavaş yavaş ebeveynler ve çocuklar arasındaki mesafenin açılmasına neden olacak, uzun vadede ailevi bağların çözülmesine yol açacaktır.

Coleman'ın yaklaşımında çocuklara zaman ayırmanın asıl amacı onları toplumsal açıdan liyakat sahibi ve yetenekli, psikolojik açıdan uyumlu ve davranışsal olarak uygun huylara sahip bireyler olarak yetiştirmektir (Hayrullahpur, 2004).

Sosyal sermayenin komşuluk ilişkilerdeki işlevine gelince Bandura'nın teorisine göre insanlar eğer güçlü toplumsal bağlantılar ve yüksek toplumsal konuma sahip iseler kolektif eylemlere daha büyük olasılıkla katılım gösterirler (Larsen, 2004: 66).

Burada üzerinde durulması gereken konu da toplumsal ilişkilerin arkadaşlık ve özellikle komşuluk düzeylerinde bireylerin mahalledeki ortak tecrübelerinin ürünü olmasıdır. Bu ortak tecrübe onların arasındaki bağlantıları güçlendirir ve bu bağlantılar daha sonra onların arasındaki ilişkinin altyapısını oluşturur (Lake &Huckfeldt, 1998:581).

Aileler, arkadaşlar ve komşular arasındaki konuşmalar ve fikir alışverişleri onların arasındaki toplumsal ilişkilerden ortaya çıkmaktadır. Gündelik konuşmalar arasında siyasi konular hakkında konuşmak için bir birçok fırsat ortaya çıkar ve bu ağlar içerisinde siyasi konular hakkında konuşmalar insanları siyasi bilgilere kısmen daha az maliyetle ulaşabilmelerini sağlar (a.g.e, 2006:6).

2. Yöntem ve Bulgular

Araştırmamızda, bağımsız değişkenler olarak sosyal sermaye ve siyasi güven, bağımlı değişken olarak da siyasi katılım belirlenmiştir. Ele alınan teorilere dayanarak sosyal sermaye ve siyasi katılım indeksleri ve bu indeksleri alanda incelemek için ölçekler hazırlanıp alt boyutları dikkate alınarak sosyal sermaye; toplumsal ilişkiler (aile, komşuluk ve arkadaşlık), toplumsal katılım (çeşitli etkinliklere katılım ve derneklere üyelik), toplumsal güven (bilişsel

güven ve mesleklere güven), özgüven ve sivil bağlılık başlıkları altında incelenmiştir. Siyasal katılım ise gizli siyasal katılım ve açık siyasal katılım olmak üzere iki indekse ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca siyasal güven indeksi (sosyal sermaye bağımsız değişkeni ile birlikte araştırmanın diğer bağımsız değişkeni) siyasal katılım ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Belirlemiş olan bağımsız ve bağımlı değişkenler indekslerini incelemek üzere, 64 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmış. Araştırma İstanbul'da Kredi ve Yurtlar Kurumuna bağlı iki erkek ve iki kız yurdunda gerçekleştirilmiştir. Araştırma için bu yurtlarda barınan kız ve erkek öğrencilerin sayıları dikkate alınmış, örneklem bu yurtlarda barınan öğrencilerin eşit sayıda kız ve erkek öğrenci oranlarını yansıtacak yüzdelere bölünmüştür. Buna göre örneklemenin dağılımı ise Kadırga Erkek Öğrenci Yurdu %17; Fatih Sultan Mehmet Erkek Öğrenci Yurdu %39; Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu %20 ve Vezneciler Kız Öğrenci Yurdu %24 şeklinde gerçekleşmiştir. 4 öğrenci yurdunda barınan öğrenci sayısı ile karşılaştırıldığında elde edilen dağılımın temsil kabiliyetinin olduğu görülmektedir. Bu yurtlarda barınan öğrencilerden tesadüfi olarak seçilenlere anket uygulaması yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Toplam 250 katılımcıya anket uygulaması gerçekleştirilmiş, bunlardan uygun olmayan 8'i elenerek 242 anket çalışmamız kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Katılımcılara uygulanan soru formlarından elde edilen veriler SPSS bilgisayar programı ile analiz edilmiş, bu çözümleme sürecinde ortaya çıkan istatistiksel bilgilerin betimsel analizi yapılarak bir dizi bulguya ulaşılmıştır. Ulaşılan bulgulardan elde edilen sonuçların en dikkat çekici olanı, katılımcıların gizli siyasal katılımlarının yüksek, açık siyasal katılımlarının düşük olduğudur. Gizli siyasal katılımın yüksek olması, öğrencilerin ülkede cereyan eden siyasi gündem ve olayları takip etmeleri, siyasi konularla ilgilenmeleri ve bu konular hakkında çevreleriyle fikir alış verişinde bulunmaları anlamına gelmektedir. Katılımcıların açık siyasal katılımlarının düşüklüğü ise siyasal katılımın asıl anlam ve amacı olan siyasal yönetimi belirleme ve siyasal mercilerin kararlarında etkili olma konusunda öğrencilerin katılımlarının düşük olduğunu ifade etmektedir.

Elde ettiğimiz sonuçlara göre öğrencilerin herhangi bir dernek veya kuruluştaki gönüllü olarak çalışma oranı %43,4; arkadaş toplantılarında siyasi ve toplumsal konular hakkında konuşma oranı ise %82,2'dir. Bu yüksek oranlara karşın, öğrencilerin insanları belli bir siyasi parti veya adaya oy vermeleri için ikna etmeye çalışma oranı 27,7'de; belli bir siyasi parti için bildiri veya broşür dağıtma oranı ise %9,9'da kalmaktadır.

Bağımsız değişken olarak sosyal sermayenin farklı boyutları söz konusu olduğunda ise katılımcıların toplumsal ilişki düzeyleri, sivil bağlılıkları ve özgüvenlerinin yüksek; toplumsal güven düzeyleri ve toplumsal katılımlarının ise düşük olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal sermayelerine bu açıdan

baktığımızda, katılımcıların yüksek sivil bağlılık ve yüksek özgüvene sahip olmalarına rağmen sosyal sermayenin en önemli unsurları olan diğer üç boyutun ikisinin düşük, birisinin ise yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak katılımcılarımızın sosyal sermayeleri konusunda genel bir değerlendirme yapacak olursak, araştırmamıza konu olan öğrencilerin sosyal sermayelerinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda araştırmamızın bağımlı ve bağımsız değişkenlerinin indeksleriyle ilgili elde edilen sonuçları özetle şöyle değerlendirebiliriz:

Toplumsal İlişkiler: Sosyal sermayenin bu alt boyutu, araştırmamızın önceki bölümlerinde işaret ettiğimiz gibi aile, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri indeksi ile toplumsal katılım indeksinden oluşmaktadır. Araştırmamızın bulgularına göre katılımcıların aile, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin güçlü ancak toplumsal katılımlarının düşük olduğu görülmektedir.

Katılımcıların aile, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin güçlü olmasına rağmen, derneklere üyelik ve kolektif etkinliklere katılım düzeylerinin düşük olması, açık siyasal katılım düzeylerine de olumsuz etkimektedir.

Özgüven: Araştırmamızda elde edilen bulgular, katılımcı öğrencilerin özgüvenlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Katılımcıların özgüvenlerinin yüksek, siyasal güvenlerinin düşük olduğu onların siyasal bir protesto eğilimi sergiledikleri anlamına gelmemektedir. Katılımcıların gizli siyasal katılımlarının yüksek oluşu ise onların siyasal çevreye karşı ilgisiz olmadıklarını ancak kolektif eylemlere mesafeli durduklarını göstermektedir.

Sivil Bağlılık: Sosyal sermayenin diğer bir boyutu olan sivil bağlılığın, araştırmamıza katılan öğrencilerde yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların sivil bağlılıklarının, özellikle de oy kullanma oranının çok yüksek olmasına rağmen sadece gizli siyasal katılımlarının yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yüksek sivil bağlılıkları, kolektif işbirliği gerektiren açık siyasal katılımlarına aynı oranda yansımamaktadır.

Toplumsal Güven: Sosyal sermayenin bu alt boyutu bilişsel güven ve mesleklere güven indekslerinden oluşmaktadır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular, katılımcıların gerek bilişsel güven gerekse mesleklere güvenlerinin ortanın altında olduğunu göstermiştir.

Katılımcılarımızın toplumsal katılımlarının ve derneklere üyeliklerinin düşük olması, onların diğer bireyler, gruplar, dernekler ve kurumlarla işbirliklerinin ve genel olarak kolektif etkinliklerinin de düşük olmasına yol açmaktadır. Bu sebepten dolayı katılımcılarımızın diğer insanlara güvenlerini gösteren bilişsel güven ve mesleklere güven seviyeleri düşük çıkmaktadır. Katılımcılarımızın toplumsal güvenlerinin düşük olması, Putnam'ın teorisi doğrultusunda onların siyasal hayatta etkili olmalarını engellemekte, çeşitli siyasal eylemler için diğer insanlar ve gruplarla kolektif şekilde işbirliği yapmalarının önüne geçmektedir.

Siyasal Güven: Bulgularımız, katılımcıların siyasal güvenlerinin düşük olduğunu göstermiştir. Katılımcıların siyasal katılımlarının düşük olarak tespit edildiği de dikkate alındığında, siyasal güven ile siyasal katılım arasındaki ilişki daha anlaşılır olmaktadır.

Sonuç

Araştırmamız çerçevesinde, siyasal katılım ile sosyal sermayenin toplumsal güven ve toplumsal katılım alt boyutları arasında güçlü bir ilişkinin mevcut olduğu; toplumsal güven ve toplumsal katılım yüksek olduğu zaman siyasal katılımın da aynı oranda arttığı sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla son söz olarak şunu söyleyebiliriz: Siyasi eylemlerin kökeninde, siyasi olmayan etmenler ve altyapısal unsurlar önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar arasında gönüllü dernekler ön plana çıkmaktadır. Dernekler toplumsal ilişkiler, toplumsal güven ve toplumsal katılım gibi sosyal sermayenin farklı boyutlarının gelişmesi ve yükselmesine uygun bir zemin hazırlayarak üyeleri arasında kolektif işbirliğini sağlamakta, toplumu mobilize ederek siyasi hareketliliği artırmakta, dolayısıyla vatandaşların siyasal katılımlarının yükselmesine katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Alevi, B.: 2001, Nekş-e Sermaye-ye Ectemai Der Tose'e, *Tedbir Dergisi*, Sayı: 116, 20-28.
- Allik, J.: 2004, Individualisim-Collectivism and Social Capital, *Journal of Cross- Cultural Psychology*, Sayı: 35, 29-49.
- Almond, G. & Verba, S.: 1989, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, London, Sage Publications.
- Anckar, D.: 2004, *Social Capital and Democracy*, (Çevrimiçi) <http://www.psa.ac.uk/cps>, 3 Mart 2016.
- Aydemir, M.: 2011, *Toplumsal İlişkilerin Sosyal Sermaye Değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalı, Tez (Doktora), Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Koçak.
- Beşiriyye, H.: 2001, *Mevane-e Tose'e-ye Siyasi Der İran-e Emruz*, Tahran, Gam-e No Yayınevi.
- Bourdieu, P.: 2010, Sermaye Biçimleri, *Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri*, İstanbul, Değişim Yayınları.
- Celeman, J.: 1998, Social Capital in the Creation of Human Capital, *Chicago Journals*, Sayı: 94, 95-120.
- Chandhoke, N.: 1995, *Civil Society and The State*, California, Sage Yayınları.
- Coleman, J.: 1990, *Foundations of Social Theory*, Boston, Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Çam, E.: 2005, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul, Der Yayınları.
- Elvani, S.: 2002, Sermaye-yi Ectemai: Mefahim ve Nezeriyyeha, *Feslname-i Modiriyet*, Tahran, Allame Tababai Üniversitesi Yayınları.
- Foley, M. & Edwards, B.: 1996, The Paradox of Civil Society, *Journal of Democracy*, Sayı: 7, 38-52.

- Fukuyama, F.: 1997, *The End of Order*, Londra, Social Market Foundation.
- Fukuyama, F.: 2000, Social Capital and Sivic Society, *IMF Working Paper*, WP/0074.
- Hayrullahpur, E.: 2004, *Berresi Evamel-e Ectemai-ye Moesser Ber Selamet-e Revani Ba Tekid Ber Sermaye-ye Ectemai*, Tahran, Şehid Beheştî Üniversitesi Yayınları.
- İnce, C.: 2014, *Sosyal Sermaye ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Bir Analizi: Şanlıurfa'da Bir Alan Araştırması*, Tez (Yüksek Lisans), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Fuat Güllüpnar.
- Jacobs, D.: 2002, Social Capital and Political Participation Among Ethnic Minority Groups in Brussels. A Test of The Civic Community Argument of Fennemaand Tillie, *Paper for the ECPR Joint Sessions of Workshops, Torino, March 2002 Workshop 'Political participation of Immigrants and their Descendants in Post-War Western Europe'*, Sayı: 2.
- Kawachi, I.: 2001, Social Capital for Health and Human Development, *The Society for International Development*, Sayı: 44, 31-35.
- Kim, J.: 2005, Bowling Together is Not A Cure-all: The Relationship Between Social Capital and Political Trust in South Korea, *International Political Science Revive*, Sayı: 26, 193-213.
- Krishna, A. & Uphoff, N.: 1999, *Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan*, India, Washington DC, The Word Bank Yayınları.
- Krishna, A.: 2002, Enhancing Political Participation in Democracies (What is The Role of SocialCapital), *Comparative Political Studies*, Sayı: 35, 437-460.
- Lake, L. & Huckfeldt, R.: 1998, Social Capital Social Networks and Political Participation, *Political Psychology Dergisi*, Sayı: 19, 567-583.
- Larsen, L.: 2004, Bondin and Bridging: Understanding The Relationship Between Social Capital and Civic Action, *Journal of Planning Education*, Sayı: 24, 64-77.
- Milner, M.: 2002, *Civic Literacy: How Unformed Citizens Make Democracy Work*, Hannover, University Presss of New England Hannover.
- Mishler, W. & Rose, R.: 2001, What Are The Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post Communist Societies, *Comprative Political Studies*, Sayı: 34, 30-62.
- Mobareki, M.: 2004, *Berresi-ye Rabete-ye Beyn-e Sermaye-ye Ectemai ve Corm*, Tahran, Şehit Beheştî Üniversitesi.
- Moeyyidfer, R.: 2008, Negereşi Ber Sermaye-ye Ectemai ve Ebad-e An, *Endişe-ye Sadık Dergisi*, Sayı: 11-12, 30-37.
- Moseffa, N.: 1991, *Kadınlarda Siyasal Katılım*, Tahran, Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Narayan, P. & Cassidy, M.: 2001, A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of A Social Capital Inventory, *Current Sociology*, Sayı: 49, 59-102.
- Newton, K.: 2001, Trust, social Capital, Civil Society and Demokracy, *International Political Science Revive*, Sayı: 22, 201-214.
- Parry, G.: 1992, *Political Participation and Democracy in Britain*, Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınları.

- Paxton, P.: 2002, Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship, *American Sociological Review*, Sayı: 67, 254-277.
- Portes, A.:1998, Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, *Annual Review of Sociology*, Sayı: 24, 1-24.
- Putnam, R.: 1992, *Making Democracy Work (Civic Traditions in Modern Italy)*, Princeton, Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Pye, L. & Verba, S.:2015, *Political Culture and Political Development*, Princeton, Princeton Legacy Kitapevi.
- Refi'pur, F.: 1991, *Kend ü Kavha ve Pendaştha*, Tahran, Şirket-i Sehami-ye Entezar Yayınevi.
- Sai, A.: 2004, *Tose' Der Mekateb-e Motearez*, Tahran, Koms Yayınevi.
- Şerifiyanesani, M.: 2001, Sermaye-ye Ectemai: Mefahim-e Esli ve Çarçub-e Nezeri, *Refah-e Ectemai Bilim ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, 5-18.
- Tacbahş, K.: 2005, *Sermayeha-ye Ectemai: E'temad, Demokrasi ve Tose'e*, Tahran, Şiraze Yayınları.
- Teneya, C. & Hanquinet, L.: 2012, High Political Participation, High Social Capital? A Relational Analysis of Youth Social Capital and Political Participation, *Social Science Research*, Sayı: 41, 1213-1226.
- Teşekkör, Z. & Moini, M.:2002, Negahi be Sermaye-ye Ectemai ve Tose'e, *Refah-e Ectemai Bilim ve Araştırma Dergisi*, Sayı:4, 25-42.
- Tocqueville, A. : 2016, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ YÜKSEK SEÇİM KURULU: 2015, *1983-2007 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri*, (Çevrimiçi), http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010920&_afLoop=96489032136660&_afWindowMode=0&_afWindowId=1354xzewl3_10#%40%3F_afWindowId%3D1354xzewl3_10%26_afLoop%3D96489032136660%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010920%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1354xzewl3_22 – 3 Şubat 2016.
- Weisinger, J. & Salipanto, P.: 2005, A grounded Theory for Building Ethnically Bridging Social Capital in Voluntary Organizations, *Nonprofit and Voluntry Sector Quarterly*, Sayı: 34, 29-55.
- Wheley, P.: 1999, The Origins of Social Capital, *Social Capital and European Democracy*, New York, Taylor & Francis Kitapevi.
- Woolcock, M. & Narayan, D.: 2000, Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy, *World Bank Research Observer*, Sayı: 15, 225-249.
- Woollebeak, D. & Per, S.: 2002, Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope and Type, *Nonprofit and Voluntary Sector Dergisi*, Sayı: 31, 32-61.
- Zhao, Y.: 2002, Measuring The Social Capital of laid-of Chinese Workers, *Current Sociologie*, Sayı: 5, 551-571.
- Zmerli, S.: 2002, *Bonding and Bridging Social Capital a Relevant Concept for Political Participation?* ECPR Joint Sessions Workshop, Sayı: 7.

Hazar Denizi'nin Kıyı Ülkeler Arasındaki Paylaşım Sorunu ve Kıyı Ülke Tezleri

Meryem ÖZGÜR

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Giriş

Hazar Denizi, Avrupa ile Asya'nın birleştiği ve Kafkaslar, Orta Asya, Güneybatı Asya ve Rusya arasında bağlantı sağlayan dünyanın en büyük gölüdür. Hazar'ın dünyanın en büyük kapalı su kütlesi olduğu ve coğrafik özelliklerinde dolayı göl olduğu şeklinde tanımlamalar yapılmaktadır. Ayrıca doğal çıkışı olmayan Hazar Denizi, büyüklüğünden dolayı deniz olarak da anılmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Hazar Denizi'ne kıyısı olan sadece iki ülke vardı: SSCB ve İran. SSCB'nin dağılmasıyla beraber Hazar'a kıyısı olan ülke sayısında bir artış olmuş ve ülke sayısı ikiden beşe çıkmıştır. Böylece günümüzde hâlâ neticelenmemiş olan Hazar'ın statüsü ile ilgili anlaşmazlıklar ve problemler ortaya çıkmıştır. Hazar'ın statüsü, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFS) ile İran arasında 26 Şubat 1921'de yapılan, daha sonra SSCB ile İran arasında 25 Mart 1940'da yapılan anlaşmalara bağlı bulunmaktadır. Bu iki anlaşmada Hazar Denizi ortak su olarak kabul edilmiş, seyrüsefer ve balıkçılık gibi konular üzerinde de düzenlemeler yapılmıştır. Anlaşmada buna ek olarak Hazar'a kıyısı olmayan ülkelerin ya da kıyı ülke bayrağı taşımayan gemilerin seyrüsefer hakkından yararlanamayacağı da belirtilmiştir. İran ve SSCB arasında imzalanan bu anlaşmalar, birçok önemli sorunun cevaplanmasında eksiklik göstermektedir.

Özellikle askeri faaliyetler alanında Hazar'ın çevresi ve yeraltı kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı bakımından yetersiz kalmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla beraber zaten mevcut olan bu eksiklikler daha da belirgin ve önemli birer sorun haline gelmiştir.

Buraya kadar Hazar Denizi ile ilgili temel bilgiler kısa bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu makale genel olarak bu anlatılan konular üzerinden, SSCB dönemi ve SSCB sonrası dönemde Hazar Denizi'nin statüsü, kıyı ülkeler arasında yapılmış anlaşmalar, Hazar Denizi'nin kıyı ülkeler arasındaki paylaşılması ve bu çerçevede kıyı ülkelerin savundukları tezleri inceleyecektir.

1. Hazar Denizi Coğrafyası ve Önemi

Dünyanın en büyük kapalı su havzası olan Hazar, Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın kesiştiği noktada yer almaktadır. Toplam alanı 376 bin km², sahillerinin toplam uzunluğu ise 7.019 km'dir. Hazar Denizi ekolojik, jeopolitik ve ekonomik açıdan dünyadaki diğer göllerden farklı bir yapıya sahiptir, bu farklılık sorunun çözümünde ve devletlerin iddia ettikleri tezlere de yansımaktadır. Böylece sorun, uluslararası hukuk, deniz hukuku, çevre hukuku gibi birçok hukuk dalının konusunu oluşturmaktadır.

Modern doğalgaz ve petrol endüstrisinde, denizlerdeki petrol ve doğalgaz kaynaklarından yararlanmak ve bu rezervlere ulaşmak gittikçe büyük önem kazanmıştır. Bunun sonucunda, rezerv keşfi yapılan deniz ve göl coğrafyalarının alanları genişlemiştir. Yapılan incelemeler, Hazar denizi ve çevresindeki yüksek miktardaki gaz ve petrol kaynaklarının zenginliğini de ortaya çıkartmıştır.

Hazar Denizi bulunduğu coğrafi konum itibari ile ulaşım açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Avrupa ve Asya arasında bağlantı sağlamasından dolayı Sovyetler Birliği zamanında da Hazar önemli bir role sahipti. Sovyetler Birliği döneminde Hazar'dan Baltık Denizi'ne, Volga, Don, Dinyeper ve Moskova nehirlerine bağlantı noktası oluşturmak için birçok büyük su kanalları inşa edilmiştir. Bu tarihlerde Hazar'a sadece İran ve Rusya'nın iki kıyı ülke olmasına rağmen İran sınırlı bir hareket alanına sahipti, daha çok kendi kıyılarına yakın yerlerde balıkçılık ve seyrüseferden yararlanabiliyordu. Rusya ise daha geniş alanlarda bu faaliyetleri gerçekleştirmekteydi.

2. Hazar Denizinin Hukuki Statü Sorunu

Hazar denizinin hukuki statüsüyle ilgili anlaşmazlıklar SSCB'nin 1991'de yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar SSCB ve İran buraya hâkim olan iki devlettir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Hazar'a kıyısı olan ülke sayısındaki artış, buradaki durumu değiştirmiştir. Günümüzde Hazar'a

kıyısı olan ülkeler; Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dır. Bu gelişmeler bölgede yeni bir düzen ihtiyacını gerekli kılmıştır. Diğer bir yandan ülkeler için son derece büyük önem taşıyan Hazar denizindeki kıymetli kaynakların da keşfiyle sorunun çözülmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Kıyı ülkelerin hepsi bu noktada farklı farklı tezler öne sürerek bu sorunun neticelenmesini zorlaştırmaktadırlar. Ülkeler arasındaki bu farklı görüşlerden dolayı zaman zaman Hazar denizinde çatışmalar dahi yaşanmıştır.

Bunlardan biri, 2001 tarihinde İran ve Azerbaycan arasında Hazar'ın tartışmalı olan kıyılarında yaşanmıştır. İran kendi sınırı olduğunu iddia ettiği bölgede araştırma yapan iki Azerbaycan gemisini zorla bölgeden uzaklaştırmıştır. Ayrıca İran savaş uçakları iki kere Azerbaycan'ın kendisine ait olduğunu iddia ettiği hava sahasını ihlal etmiştir.

Hazar Denizi hukuki statüsünün yer aldığı ilk anlaşma, İran ve Çarlık Rusya arasında 1729'da imzalanan Reşt Anlaşması'dır. Diğer Anlaşmalar ise 1813 tarihli Gülistan Anlaşması ve daha sonra bunun yerini alan 10 Şubat 1828 tarihli Türkmençay Anlaşmasıdır.

Türkmençay Anlaşması ile Hazar denizi Petersburg ve Tahran arasında bölünmüş ve böylece İran ve Çarlık Rusyası'nın Hazar sınırları çizilmiştir. Rusya, Hazar'da askeri donanma bulundurma imtiyazı elde ederken İran'ın burada donanma bulundurması yasaklanmış, onların sadece ticari gemilerine izin verilmiştir. Hazar, üçüncü ülkelere de kapatılmıştır. Böylece Hazar Denizi tamamen Çarlık Rusyası'nın kontrolüne geçmiştir.

2.1. SSCB Döneminde Hazar Denizi'nin Statüsü

Sovyetler zamanında Hazar denizi SSCB'nin iç suları (inland waters) olarak görülmekteydi. Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra Hazar 'ın statüsünü oluşturan anlaşma 26 Şubat 1921'de İran ve RSFSC arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasıdır. İmzalanan bu anlaşma, İran ve Çarlık Rusyası ile yapılan bütün anlaşmaları iptal etmiştir. Bu anlaşma ile İran, Hazar Denizi'nde balıkçılık ve seyrüsefer hakkı elde etmiştir. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB, 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir anlaşma daha imzalamış ve Hazar denizi resmen 'Sovyet-İran denizi' olarak tanımlanmıştır. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar denizinin paylaşımı böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır." SSCB ve İran arasında 1935'te ve daha sonra 25 Mart 1940'ta Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada, Hazar'ın İran ve SSCB'ye ait 'ortak su' olduğu belirtilmiştir.

Bu anlaşmalar Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Tahran ve Moskova arasında Hazar denizinin hukuki statüsünü belirlemiştir. Her ne kadar anlaşmalar İran ve SSCB'ye benzer haklar vermiş olsa da, Sovyetler Hazar'da askeri ve güvenlik anlamında ciddi üstünlük sağlamıştır. Ayrıca, 1964'te Sovyetler Birliği gizli bir yönerge ile Astara - Hasan Kuli hattı ile Hazar'ı ikiye

bölmüştür ve İran'ı bilgilendirmeden tek taraflı olarak deniz sınırı kabul etmiştir. Aslında bu hayali çizgi, İran ve Sovyetler Birliği arasında ikili anlaşma çerçevesince Uçuş Bilgi Hattı (FIR) olarak belirlenmiştir. Bu çizgi bütün Sovyetler Birliği haritalarında SSCB'nin sınırları olarak da çizilmeye başlanmıştır. Fakat uluslararası alanda bu kabul edilmiş bir durum değildir.

İran ve SSCB arasında 1921 ve 1940 anlaşmaları devletlerin Hazar'daki egemenlikleriyle ilgili genel olarak balıkçılık ve seyrüsefer haklarını düzenlemiştir. Bunlar dışındaki alanları belirlemede yetersiz kalmıştır. Bu eksiklikler SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni kıyı ülkeleriyle bir mutabakat sağlanamamasının nedenlerinden biri olarak görülebilir.

2. II. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Hazar'ın Statüsü

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya ve İran Hazar Denizi ile ilgi yapılacak yeni bir yasal düzenlemenin 1921 ve 1940 anlaşmalarının temel alınarak yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu anlaşmalar günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ancak Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan; Tahran ve Moskova arasında yapılan bu anlaşmalara bağlı olmadıklarını ilan etmişlerdir. Fakat 1991'de imzalanan Almatı Deklerasyonu ile bu ülkeler Sovyetler Birliği'nin yapmış olduğu bütün anlaşmalara bağlı olduklarını deklere etmişlerdir.

1991 yılındaki deklarasyon ile her bir ülke, SSCB'den kalan hukuki sözleşmeler ve anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceklerini garanti etmiştir. 1995 yılında yayımlanan uluslararası hukuk kitabı, parçalanan ülke topraklarında oluşan birden fazla yeni devletin daha önce imzalanan anlaşma ve sözleşmelere bağlı kalacaklarını belirtmiştir. Ancak bu ülkelerin kendi aralarında oy birliği ile yaptıkları mutabakat ve anlaşmalar kapsam dışı olarak belirtilmişti. Ne var ki kıyı ülkeler arasında henüz bir mutabakata varılamamıştır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979'da kurulmasının ardından, İran 1921'de yapılan anlaşmanın beşinci ve altıncı maddelerinin artık bir geçerliliğinin kalmadığını ve tek taraflı olarak bu maddeleri kaldırdığını 11 Kasım 1979 tarihli nota ile ilan etmiştir. İran notasında, 1921 anlaşmasının beşinci ve altıncı maddelerinde öngörülen koşulların değiştiğini, yani "rebus sic stantibus" prensibine dayanarak anlaşmanın koşullarında ciddi değişiklikler olduğunu ve değer kaybettiğine işaret etmiştir. Anlaşmanın ilgili maddeleri üçüncü tarafların İran üzerinden Sovyetlere karşı tehdit unsuru oluşması halinde, SSCB'ye İran sınırlarına girerek askeri müdahale hakkı vermektedir.

İran bu notasına rağmen SSCB'nin dağılmasından sonraki yıllarda Hazar denizinin ortaya çıkan hukuki statüsüyle ilgili tezini 1921 ve 1940 anlaşmalarına dayandırmıştır. Bunun sebebi Azerbaycan'ın politikasından kaynaklanmaktadır. Büyüyen Azerbaycan etkisi sadece Rusya için değil aynı zamanda İran için de bir tehdit oluşturmaktadır. Bunu, İran yazarı Kasem Maleki şöyle

ifade etmiştir: “Azerbaycan Rusya’nın Kafkaslar’daki ulusal güvenlik çıkarlarına yönelik potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Her ne kadar Azerbaycan Rusya’ya karşı sadakat gösteriyor olsa da, politik-askeri stratejileri Batı’ya dönüktür.” Sonuç olarak İran başlıca tehditi “Bakü’nün kapılarını batı devletlerine açması, böylece Azerbaycan’da Birleşik Devletler’in, İngiltere’nin, Türkiye’nin ve diğer devletlerin çıkarlarının egemen olması” olarak görmektedir.

Hazar’daki sınırların belirlenmesiyle ilgili kıyı ülkeleri ilgilendiren üç önemli husus vardır. Bunlar; doğal kaynaklara ulaşım, balıkçılık ve bu devletlerin uluslararası sulara özellikle Volga Nehri ve kanallar vasıtasıyla Karadeniz ve Baltık Denizi’ne ulaşmasıdır. Hazar denizinin ulaşım yolu olarak kullanılması özellikle kara ülkeleri ile çevrili olan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan için büyük önem taşımaktadır.

Hazar sorunun çözülmesine ilişkin ilk adım 1996’da atılmıştır. Kıyı ülkelerin dışişleri bakanları Türkmenistan’ın başkenti Aşgabat’da bir araya gelmişlerdir. Hazar denizinin statüsü ile ilgili öneri geliştirmek amacıyla Özel Çalışma Grubu kurulmuştur. Bu çalışma grubu altında ikili ve üçlü görüşmeler sürdürülerek ilgili ülkeler arasında ortak sorunların ve taleplerin belirlenmesi sağlanmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde kıyı ülkeler Hazar denizinde düzenlenmesi gereken alanları belirlemişlerdir. Bunlar arasında başta gelen konular; biyolojik ve mineral kaynakların durumu, seyrüsefer, ticaret, Hazar’ın ekosisteminin korunması ve güvenlik olmuştur.

3. Kıyı Ülkeler Arasında Yapılmış Olan Anlaşmalar

Hazar denizinde tüm devletlerin kabul ettiği ortak bir statü oluşturulamamış olmasına rağmen, devletler birbirleriyle birtakım anlaşmalar yapmışlardır. İlk sözleşme Kazakistan ile Rusya arasında 6 Haziran 1998’de imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre Hazar’ın Kuzey kısmı Kazakistan ve Rusya arasında deniz yatağı orta hat boyunca bölünmüş olup su yüzeyi ise ortak kullanım alanı olarak belirlenmiştir. 13 Mayıs 2002’de daha önce adı geçen sözleşmeye ek olarak Rusya ve Kazakistan arasında deniz sınırını belirleyen bir protokol imzalanmıştır. Bu protokole göre, Kurmangazi petrol sahası Kazakistan’ın yetkisine ve Khvalynsk sahası ise Rusya’nın yetkisine bırakılmıştır.

Kazakistan ve Azerbaycan 18 Kasım 2001’de Hazar deniz yatağının bölünmesi üzerine bir anlaşma imzalamışlardır. Taraflar, deniz yatağı ve deniz dibinin belirlenen esas çizgiye (baseline) eşit uzaklıkta çizilmiş olan orta hat boyunca taksim edilmesi üzerinde anlaşmışlardır. Bu sözleşme çerçevesince, iki ülke kendi deniz yatağı bölümleri içinde, kaynak arama ve işletme, deniz altı kabloları veya boru hatları döşeme, yapay ada, baraj inşasında kendi egemenlik haklarını kullanabileceklerdir.

Rusya ve Azerbaycan arasında 23 Eylül 2002'de Moskova'da Hazar denizinde bitişik bölgelerin deniz yatağının bölünmesi üzerine bir sözleşme imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre orta hat boyunca deniz altının taraflar arasında paylaştırılmasına karar verilmiştir. Taraflar deniz yatağını kullanma noktasında, mineral kaynakların ve diğer yasal ekonomik aktivitelerinde kendi yetki alanlarını kullanacaklardır.

Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan arasında ikili ve üçlü anlaşmalar neticesinde, Hazar'ın kuzeyinde bir mutabakat sağlanmış olsa bile Türkmenistan ve İran bu anlaşmalara karşı çıkmışlardır. Kuzey ülkelere karşı İran ve Türkmenistan birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Aşkabat ve Tahran 2003'te Hazar'ın güney kısmı ile ilgili bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre iki ülke deniz yatağını 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesine göre ve uluslararası hukuk kurallarına göre taksim edilmesi hususunda anlaşılmıştır. Fakat uygulamada başarı elde edilememiştir. Hukuksal statü noktasında devletler arasında ortak bir anlaşmanın sağlanamamasından dolayı Hazar denizinde kuzey ve güney ülkeleri olmak üzere iki taraf oluşmuştur. Hazar'ın statüsüyle ilgili sorunların çözümüne ilişkin 1996'da oluşturulan Özel Çalışma Grubu Haziran 2003 görüşmelerinde Hazar Denizi ve çevresinin korunmasıyla ilgili bir karar alınmış ve ilk defa beş ülkenin imzasını taşıması yönüyle önemli olan bu belge Kasım 2003'te imzalanmıştır.

Kıyı ülkeler arasında Hazar Denizi statüsünün belirlenmesi ile ilgili çalışmalar yapıldığı zirveler düzenlenmektedir. İlk zirve 2002'de Türkmenistan'da, 2007'de İran'da, 2010'da Azerbaycan'da ve son zirve 2014'te Rusya'da gerçekleşmiştir. Bir sonraki zirvenin Kazakistan'da gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

2014'de yapılan zirve diğer zirvelerden farklı olarak bir önem taşımaktadır. Bu zirve kıyı ülke başkanları tarafında 'büyük bir başarı' olarak tanımlanmıştır. Bu zirvede taraflar Hazar ile ilgili yeni başlık konuları oluşturmuşlardır: Hazar Denizi tren yolu, ortak ekonomik forum ve diğer girişimler. Zirve sonunda toplam on dokuz belge imzalanmış olup Hazar denizi statüsü ile ilgili birtakım kararlar alınmıştır. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

- Ulusal sınırlar kıyıdan itibaren 15 deniz mili ve bundan sonraki 10 deniz mili münhasır balıkçılık bölgesi olarak belirlenmiştir. (Toplam 25 deniz mili) Bununla ilgili kurallar ise konsensus ile sağlanacaktır.
- Deniz yatağı kaynaklarının kullanımı uluslararası hukukun genel ilkeleri ve kuralları ve ilgili tarafların anlaşmaları ile belirlenecektir.
- Hazar denizine diğer su kaynaklarında ulaşım yine uluslararası hukuk kuralları ve ilkelerine göre düzenlenecektir.

İki taraflı veya çok taraflı anlaşmalar yapılmasına rağmen, İran ve SSCB arasında önceden yapılmış olan sözleşmeler, Hazar denizinde kıyı ülkeler ile ortak bir anlaşma yapılana kadar yürürlükte kalacağı öngörülmüştür.

4. Hazar'ın Hukuki Statüsü ile İlgili Ülkelerin Tezleri

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili üç görüş vardır. Bunlardan ilki, Hazar denizinin bir göl olması nedeniyle, göl yatağı ve su alanları kıyı ülkeler arasında eşit bir şekilde bölünmeli, her devletin kendi sektöründe mutlak egemenliğini kullanabilmesi. İkinci görüş, Hazar denizi statüsünün belirlenmesinde 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin temel olarak alınması, karasuları, kıta sahanlığı, balıkçılık bölgeleri düzenlenmeli. Son görüş ise, Hazar denizi "kendine özgü jeolojik şartlarla meydana gelmiş geniş bir su havzası özelliğindedir". Sahip olduğu bu farklılıklardan dolayı Hazar, göl veya deniz değildir. Bu sebeple Hazar'ın statüsü uluslararası hukuk normlarına ve pratiklere göre belirlenmelidir. Hazar ülkeleri, Hazar denizinin hukuki boyutuyla ilgili tüm ülkelerin kabul ettiği ortak bir statü geliştirememişlerdir. Bütün ülkeler bu konuda farklı yaklaşımlar sergilemektedirler.

4.1. Rusya Federasyonu

Rusya, uzun bir dönem boyunca tüm kıyı devletlerin rızası olmadan devletlerin tek başlarına hareket edemeyecekleri 'kondominyumun' uygulanmasında ısrarcı olmuştur. Rusya bu duruşunu 1998 yılında değiştirmeye başladı ve Moskova, deniz dibinin sınırlandırılması gerekirken su yüzeyinin devletlerin ortak kullanımında olması gerektiği tezini savunmaya başlamıştır. Bu durumda kıyı ülkelerin hepsi balıkçılık ve diğer faaliyetlerde eşit haklara sahip olacaklardır. Ne var ki bu ortak paylaşılan bölgede, tarihten de şahit olunacağı üzere en güçlü olan ülke en fazla avantajla sahip olacaktır.

Rusya deniz yatağının orta hat esasına göre bölünmesinden bahsederken, devletlerin sınırlarından itibaren dikey bir şekilde orta hatta doğru çizilen sınırlara değil bu sınırların orta hat esasına göre belirlenirken bütün kıyı devletler arasında eşitlik ve tarihi etkenlere dayanılarak yapılacak müzakereler sonucunda belirlenmesi gerektiğini açıklamıştır.

Rusya orta hattın kesin kuralları esas alınmamasını savunurken, bu çerçevede oluşturulacak müzakerelerde hâkimiyet kurarak, müzakerelerin kendi talepleri doğrultusunda sonuçlanmasını sağlaması mümkündür. Böylece Rusya, bölgede diğer kıyı ülkelerine göre daha büyük avantaj elde edebilecektir.

Rusya 2005'te yayımlamış olduğu bildiride Hazar'daki statünün barışçıl, istikrarlı, işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri içinde belirlenmesinin kendisi için büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Rusya'nın tezi şu prensipleri içermektedir:

- Hazar denizi ve kaynaklarında sadece kıyı ülkelerin egemenlik haklarının olması.
- Hazar denizinin kendine münhasır bir yapısının olması dolayısıyla 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında değildir.
- Rusya deniz yatağının orta hat boyunca bölünmesini, su yüzeyinin ise ortak kullanıma açık olmasını benimsemektedir.

- Rusya Hazar'ın ulusal sektörlere, karasuları ve balıkçılık bölgelerine bölünmesi tezine karşı çıkmaktadır.
- Devletler 15 mile kadar kendi yetkilerine giren bölgeler oluşturarak burada balıkçılık ve diğer faaliyetlerini devam ettirebilir, geriye kalan kısım ise ortak sular olarak kalmalıdır.

4. II. Kazakistan Cumhuriyeti

Kazakistan, eski Sovyetler Birliği ülkesi olarak diğer ülkeler gibi ekonomide hâlâ Rusya'ya bağlı durumdadır. Bu bölgede gerçekleştireceği petrol ticareti ile kendi ekonomisinde istikrar sağlayacaktır. Böylece Kazakistan, Hazar'da petrol ve diğer kaynakların kullanımının ve keşfinin rahat bir şekilde yapılmasını garanti altına almak için deniz yatağının paylaşılmasını savunmaktadır. Diğer yandan suların bölünmemesini ve bu noktada balıkçılık ve diğer faaliyetlere de kotaların ve kuralların oluşturulmasını öne sürmektedir.

Kazakistan'ın duruşu, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün bazı konularda 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümlerinin uygulanması gerektiği şeklinde olmuştur. Ayrıca tüm kıyı devletlerin ekonomik ve politik çıkarlarını korumak amacı ile Kazakistan bu anlaşmanın hükümleri çerçevesince karasuları, balıkçılık bölgeleri ve ortak su bölgesi uygulanmasını ileri sürmektedir. Karasularının dış sınırları devlet sınırları sayılıp bu bölgede devletler tam egemenlik hakkına sahip olmalıdır. Balıkçılık bölgesinin ayrı olarak değerlendirilip genişliği ve rejimi kıyı devletleri ile birlikte belirlenmelidir.

Kazakistan 2010'da Bakü'de gerçekleşen zirvede Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Hazar Denizi'nin üç bölgeye (karasuları, balıkçılık ve ortak sular) bölünmesini önererek bu tezini tekrarlamıştır.

4. III. Türkmenistan Cumhuriyeti

Türkmenistan, Hazar'ı özel bir su havzası olarak görmektedir. Hazar'da kısmen uluslararası deniz hukuku hükümleri ile diğer kıyı ülkeleri ile ortaklaşa belirlenmiş bölgelerde "kondominyum" idaresini ileri sürmektedir. Genel olarak Türkmenistan Hazar denizi statüsünün çözümü ile ilgili çok net davranmamakta, kendi çıkarları doğrultusunda diğer kıyı ülkelerin tezlerine yaklaşmaktadır. Türkmenistan'ın bu doğrultuda ileri sürdüğü diğer bir öneri ise, 12 deniz mili ülke sınırlarına dâhil olmalı ve sonraki 13 deniz mili münhasır ekonomik bölge olarak sayılmalıdır. Ticaret ve savaş gemilerinin ise uluslararası hukuka göre düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Türkmenistan Hazar'da askeri yapılanmalara da tamamen karşı durmakta, sorunun barış ve güvenlik içinde çözülmesini talep etmektedir.

4. IV. Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan, Hazar'ın deniz dibi, hava sahası ve diğer bütün doğal kaynakları kapsayacak şekilde ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmaktadır. Azerbaycan'ın böyle bir tezde bulunmasının en önemli ve başlıca

nedeni Hazar'daki petrol yataklarının kendi kıyısına yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomisini petrol üzerine kurarak daha güçlü hale getirme planları ancak bu tez doğrultusunda başarılı olabilecektir. Azerbaycan için bu ekonomik gelişmenin sağlayacağı en önemli sonucu Rusya'nın kontrolü ve etkisinden çıkmaktır.

İlk zamanlarda Azerbaycan, her ne kadar ulusal sektörler konusunda bir öneri sunmuş olsa bile, bir süre Hazar'ın BMDHS'nin 122. maddesine göre kapalı deniz olarak değerlendirilmesini ve buna dayanarak devletlerin münhasır ekonomik bölgelerinin ve egemenlik alanlarının belirlenmesini savunmuştur.

Azerbaycan'ın tezlerindeki bu değişiklikler Rusya ve İran'ın tavırlarıyla bağlantılı olmuştur. İran ve Rusya Hazar'ın ortak kullanımını savunmaktalar. Fakat daha sonra Rusya'nın da kendi bölgesinde petrol kaynakları keşfetmesiyle bu tutumu değiştirmiştir. Böylece Azerbaycan'da ulusal sektörler tezine yaklaşılmıştır. Ayrıca Azerbaycan, SSCB'nin kendi cumhuriyetleri arasında 1970 tarihinde Hazar Petrol ve Gaz Bakanlığı'nın yapmış olduğu sınır tespitine göre günümüz sınırların bölünmesini talep etmektedir. Bu talep, İran tarafından geçerli bir anlaşma olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

Azerbaycan eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan petrol stratejisinde önemli adımlar atan isim olmuştur. Dünya siyasetinde etkin olan büyük devletleri kendi tarafına çekerek ileride oluşabilecek sorunların çözümünde kendini güvenceye almaya çalışmıştır. Bu kapsamda Hazar denizinde bulunan Çırağ, Azeri ve Güneş kuyularından petrol çıkarma ile ilgili yapılan anlaşmaları yüzyılın anlaşması olarak tanımlamıştır.

4. V İran İslam Cumhuriyeti

Hazar'ın statüsünün 1921 ve 1940 anlaşması temel alınarak çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. İran buranın yaklaşık %20'lik bir payla beş eşit parçaya bölünmesini talep etmektedir. İran, Azerbaycan'ın Hazar'ın ulusal sektörlerle bölünmesi tezine tamamen kaşı çıkmaktadır; çünkü Hazar denizinin ulusal sektörlerle bölünmesi halinde İran yüzde 13.8'lik (51.888 km²) bir paya sahip olacaktır.

İran, Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan ile deniz yatağının orta hat boyunca bölünmesine ilişkin anlaşmaların tüm kıyı ülkeleri tarafından onaylanmadan geçerli olmayacağını ileri sürerek bu anlaşmaları kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hazar'ın statüsü hakkında beş ülke arasında ortak bir karara varılmasını beklemeden, İran petrol üretimi için GVA Consultants isimli İsveç firması ile bir sözleşme imzalamıştır.

İran, Hazar'ın %20 payla bölünmesini savunduğu için hiçbir şekilde ikili anlaşmalara yanaşmayıp çok taraflı anlaşma yapılması gerektiği üzerinde ısrar etmektedir. İran'ın Hazar'ı eşit sektörlerle taksim etme talebi özellikle en uzun kıyı şeridinde sahip olan Kazakistan ve Rusya için ekonomik olarak son derece olumsuz görülmektedir.

Hazar'ın hukuki statüsü belli olana kadar bu tartışmalı kısımlarda herhangi bir petrol çalışmasının yapılmaması konusunda diğer kıyıdaş ülkeleri, özellikle Azerbaycan'ı uyaran İran, kendi egemenlik alanı olarak tanımladığı bu bölgede petrol sondaj kuyuları açmaya başlayacağını ve bu %20'lik kısımda hiçbir ülkeye petrol arama çalışmalarına izin vermeyeceğini 2002'de ilan etmiştir.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında Hazar denizinde iki önemli sorun var: hukuki statüsü ve denizin kıyı devletleri arasındaki paylaşımı sorunu. Bu anlaşmazlıkların temel konusu, petrol rezervlerini kullanımı, ihraç etme ve buradaki diğer kaynaklara sahip olma hususu olarak görülmektedir. Hazar denizi ile ilgili birçok araştırma ve tezler ileri sürülmüştür. Burada en önemli konu her bir kıyı ülkesinin havzadaki mutlak egemenlik haklarının durumudur. Kıyı ülkeleri bu egemenlik alanları konusunda bir anlaşmaya varabilirse, bununla beraber birçok sorun da çözülecektir.

İran ve Rusya 1991'den önce bölgede üstünlük sahibi iki ülke durumunda iken, günümüzde diğer kıyı ülkelerin ortaya çıkmasıyla denge değişmiştir. Bağımsızlıklarına kavuşan devletler arasında yeni mücadele ve yarış alanı doğmuştur. Her ülke kendi çıkarları doğrultusunda, savunduğu tezlerle eline geçebilecek en büyük payı alma arzusundadır. Hazar denizi, zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinden dolayı kıyısı olmayan devletlerin ve büyük petrol şirketlerinin de ilgisini çekmektedir ve böylece dünya jeopolitiğinde de önem kazanan bir bölge olmuştur.

Sorunun çözülebilmesi ve bir sonuca varılabilmesi için beş ülkenin konsensus sağlaması gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında, Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan kendi aralarında bir anlaşma sağlamış gözükmektedirler. Diğer iki ülkenin duruşu değerlendirildiğinde, Türkmenistan sürekli tezini değiştiren bir tutum sergilemektedir. %13'lük bir kıyı uzantısına sahip olan İran ise, Hazar'ın eşit sektörlere göre taksim edilmesi konusunda ısrar etmektedir. Hazar'ın eşit bir şekilde pay edilmesini savunmasının nedeni, en kısa kıyı şeridinde sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer tezleri kabul etmesi durumunda Hazar'da uzun yıllar boyunca kazanmış olduğu birçok avantajdan mahrum kalacaktır.

Bu üstünlük durumu, İran ve Rusya'nın tezlerini ve bu doğrultuda bölge ile ilgili politikalarını da etkilemektedir. İran, Rusya kadar olmasa da Hazar'da hâkim iki büyük devletten biridir. Her iki ülke de Hazar'da yabancı askeri yapılanmalara, hava sahasının yabancı ülkeler tarafından kullanılması gibi durumlara karşı çıkmaktadır. Rusya açısından bakıldığında, yabancı oluşumları bir güvenlik tehdidi ve bölgedeki hareket alanının sınırlandırılması olarak görmektedir. Sonuç olarak, Hazar Denizi'nin statü sorunuyla ilgili anlaşmazlıkların temeli aslında jeopolitik üstünlük yarışıdır.

Sorunun çözülmesinde kıyı ülkelerin ortak bir statü konusunda mutabakat sağlanmasının yanı sıra Hazar denizinin bu hukuki statüsü uluslararası hukukun genel ilkelerinden biri olan hakkaniyet ilkesine göre çözülmesi de mümkündür. Hakkaniyet ilkesi, uluslararası hukukta adilâne bir sonuca varılabilmesi için tüm verilerin dikkate alınarak sorunun bir çözüme kavuşturulması açısından önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Janusz Barbara, *The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems*, Briefing Paper 5, No. 2, London: Chatham House, 2005.
- Kazakistan Dışişleri Bakanlığı, *Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya*, 10.12.2013, <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/aktualnye-voprosy-vneshnej-politiki-kazakhstana/pravovoj-status-kaspijskogo-morya>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).
- Kutluk Deniz, *Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları, Çevresel Tehdit*, TÜDAV Yayınları No: 16, İstanbul 2003, s.123.
- LawTeacher, *Status Problems Of The Caspian Sea*, 2013, <http://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/status-problems-of-the-caspian-sea-international-law-essay.php?cref=1>, (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2015).
- Lee Yusin, *Toward a New International Regime for The Caspian Sea*, Problems of Post Communism, Vol. 52, No. 3, May/June 2005, s. 37-48.
- Metin Meftun, *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Mamedov Movsun, *İran Metit na Kaspiyskoye More*, Gazeta Kommersant, 12 Mart 2002, <http://www.kommersant.ru/doc/313826>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016).
- Mamedov Rustam, *Mejdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Vçera, Segodnya, Zavtra*, <http://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/19.Mamedov.shtml>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2016).
- Mousavi Seyyed Rasoul, *The Future of the Caspian Sea after Tehran Summit*, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. XXI, No.1-2, 27-42, Winter-Spring 2008-09.
- News Central Asia, *Sammit Prikaspiyskih Gosudarstv vı Astarhani- Rol i Mesto Turkmenistana*, 30.11.2014, <http://www.newscentralasia.net/2014/09/30/sammit-prikaspiyskih-gosudarstv-v-ac/>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).
- News Central Asia, *Caspian Summit at Astrakhan- The Outcome*, 30 Eylül 2014, <http://www.newscentralasia.net/2014/09/30/caspian-summit-at-astrakhan-the-outcome/>, (Erişim Tarihi: 06 Ocak 2016).
- Novosti Kazahstan, *Glava MİD Kazakhstan Nadeyetsa çto Pravovoy Status Kaspiya Budet Opredden vı Obozrimom Buduşem*, 23 Nisan 2012, <http://newskaz.ru/politics/20120423/3019027.html>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).

- Oğan Sinan, *Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü*, TÜRKSAM, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2015).
- Radio Free Europe Radio Liberty, *Putin Optimistic of Eventual Accord After Fourth Caspian Summit*, 29 Eylül 2014, <http://www.rferl.org/content/caspian-sea-summit/26610935.html>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016).
- Reutov Alexander, *Rossiya i İran ne Stali Soritsya*, 13 Mart 2001, *Gazeta Kommersant*, <http://www.kommersant.ru/doc/171443>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).
- Ria Novosti, *Status Kaspiyskogo Morya*, 26 Nisan 2014, <http://ria.ru/spravka/20140426/1004969274.html>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016).
- Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivi, http://archive.mid.ru/ns-vnpop.nsf/osn_copy/FE-E551EFF9C8FBE1C325704300315456, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).
- Shu Yand, *The legal status of the Caspian Sea*, EIR (Executive Intelligence Review), Vol. 25, No. 19, 8 May 1998.
- The Economist, *Storm in a Precious Teacup*, 02 Ağustos 2001, <http://www.economist.com/node/719184>, (Erişim Tarihi: 03 Ocak 2016).
- Volhonsky Boris, *Zamestiteli Glav MİD Obsujdayut Status Kaspiya*, *Gazeta Kommersant*, 24 Ocak 2002, <http://www.kommersant.ru/doc/307207>, (Erişim Tarihi: 02 Ocak 2016).
- Viktoriya Kondaurova, *Vopros o Pravovom Statuse Kaspiyskogo Morya: Mejdunarodnoe Pravo Otveta ne Daet*, *Sentralnaya Aziya i Kavkaz*, 2008, <http://cyberleninka.ru/article/n/vopros-o-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya-mezhdunarodnoe-pravo-otveta-ne-daet#ixzz3w7gMkmbX>, (Erişim Tarihi: 06 Ocak 2016).
- Zann Igor S. vd., *The Caspian Sea Encyclopedia*, Springer, Berlin 2010.
- <http://fan-5.ru/better/article-114935.php>, (Erişim Tarihi: 29 Aralık 2015).
- <http://caspiy.net/knigi/kaspij-more-ili-ozero/24-kaspij-more-ili-ozero-2-status-kaspiya.html>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2016).
- <http://caspiy.net/knigi/kaspij-zachem-on-zapadu/43-kaspij-zachem-on-zapadu-4-kak-razdelit-kaspijskuyu-neft.html>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2016).
- <http://komanda-k.ru/Россия/каспийское-море>, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2015).
- http://mgimo.ru/files2/y02_2015/267745/thesis-chernitzyna.pdf, (Erişim Tarihi: 19 Ocak 2016).
- <http://sudru.ru/библиотека-юриста/учебники/1027519-талалаев-ан-право-международных-договоров-действие-и-применение-договоров-м-1985-296-с?start=12>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2016).
- <http://www.dobrososedstvo.org/dobrososedstvo-mezhdu-stranami-i-narodami-2010/mezhdunarodno-pravovye-aspekty-razgranicheniya-kaspiya-i-dobrososedstvo-prikaspijskix-gosudarstv.html>, (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2016).

Rusya'nın Filistin Bölgesindeki Ortodoks Faaliyetleri (1856-1914)

Alagöz Uulu AZAMAT

İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Yakınçağ dünya tarihinin önemli gelişmelerinden birisi Rus-Osmanlı ilişkileri ve 'Doğu Sorunudur'. 18. yüzyıldan başlayarak Avrupa büyük güçlerinin arasına katılan Rusya İmparatorluğu kendisinden daha 200 sene erken imparatorluk haline gelen Osmanlı devleti ile uzun zamanlı rekabete girmişti. İki kıta arasında büyük devletlerin rekabetinde din ve kültür, ticaret ve ekonomi, savaş ve diplomasi gibi çok alanda birbirine rakip oldular. Rus İmparatorluğunun Osmanlıya karşı politikasında din ve etnik unsurlar çok önemli yer alıyordu. Rusya yönetici sınıfı ve entelektüelleri iç kitlede dış politikasını meşrulaştırmak ve dış güçlere bahane göstermek için Osmanlı altındaki 'eziyet gören Ortodoks Hristiyanlar' ve Slav kardeşler propagandasını çok iyi kullanıyordu. Osmanlıya karşı politikasında Rusya'nın Ortodoks ve Slav gerekçeleri dış politikasının meşrulaştırması gittikçe büyüdü ve Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra sistematik ve resmi hale geldi. Bunu Osmanlı da kabul etmek zorunda kaldı. Kırım Savaşı öncesi çıkan 'Kutsal Yerler' sorunu bu politikanın bir parçasıydı. Kırım Savaşı sonrası Paris antlaşmasındaki Osmanlı Topraklarındaki Hristiyanlara ait olan madde Rusların gelecek faaliyetlerine

yeni alan açtı. Rus toplumunda devlet politikasından kendi girişimleri ile Orta doğu coğrafyalarında bulunan Ortodokslar ile bağ kurma ve hacca gitme yaygındı. Rus çiftçisinden imparatorluk ailesine kadar destek kazanan İmparatorluk, Filistin Ortodoks Cemiyeti, Ortadoğu ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde özel yer alıyordu. Katolik ve Protestan misyonerlerine benzer bir faaliyet gösteren bu cemiyet 1882 senesinden 1914 senesine kadar çalıştı. Sovyet Döneminde sadece araştırma laboratuvarı halini alan cemiyet, 1991 yılı sonraları tekrar çalışmaya başladı. Faaliyet göstermeye başlayan cemiyet ilk olarak çok sayıda arşiv belge ve bilgileri yayınladı. Son yıllarda araştırmacıların da bu konuya ilgisi arttığından konuyla ilgili birçok araştırma gerçekleştirildi. Bu makalede, İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyetinin kurulması, eğitim faaliyetlerini araştırma ve analiz etmek amaçlanmıştır.

1. Grandük Konstantin'in Kudüs'ü Ziyareti ve Rus Politikasının Kurumlaşmaya Başlaması

Rus ve Osmanlı devletlerinin ilişkilerinde din ve kültürler yakınlıkta olan halkları koruma ve bazen kendi çıkarlarına göre onları kullanma sık kullanılan politikadandır. 18. yüz yıldan başlayarak güçlenen Rusya, Osmanlı topraklarındaki özellikle Balkanlar'daki Ortodoks halklarını dış politikada kullanma metodunu bir doktrin haline sokmuştu. II. Ekaterina zamanından başlayarak İstanbul'u ve boğazları ele geçirme ve sıcak denizlere inme politikasını izleyen Rusya, Osmanlı ile karşı karşıya geldi. Farklı dinden olan Osmanlı devletin altında eziyet gören Ortodoks ve Slav kardeşleri kurtarma iddiaları Rus toplumunun her seviyesinde büyük destek kazanıyordu. 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması Rusların Osmanlı topraklarındaki Hristiyan himaye politikasındaki dönüm noktası oldu.¹ Çünkü bu antlaşmada Osmanlı topraklarındaki Hristiyanların özellikle Ortodoksların Rusya tarafından koruyucusu olduğunu tanıyan madde vardı. Bu antlaşma ile Rusya daha önce Fransa'nın Osmanlı coğrafyasındaki Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir şekilde, Ortodoks dünyasının korucusu haline gelmişti. Daha sonraları Rus İmparatorluğunun etkisi Osmanlı topraklarının topraklarında gittikçe artmıştı. 1806-1812 yıllarında gerçekleşen Rus-Osmanlı savaşlarının neticesinde Osmanlı, Sırp'ların siyasi varlığını tanımak zorunda kalmıştı. Bu gelişmenin ardından Rusların diğer başarıları meydana çıkar. Osmanlı topraklarında papazlar yardımıyla yürüttüğü propaganda neticesinde Ortodoks Rumların arasında ulusçuluk akımlar yayılmaya başlamıştır. Daha sonraları bu cereyan

¹ Şamil Mutlu, *Osmanlıda Misyoner Okulları*, İstanbul, 2003, s. 254.

neticesi olarak bağımsız Yunanistan kurulmuştur. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın Osmanlı'ya karşı isyanı sırasında kısa süre Osmanlıya destek veren Rusya Ortodoks himayesi politikasını hiçbir zaman durdurmamıştı. 1847 yılında "kutsal yerler" sorunu patlak verdi. Rus imparatoru I. Nikola kendisini tüm Ortodoksların hamisi olarak gördüğünden ve Fransa ise 1740 senesinde imzalanan kapitülasyondan vazgeçmek istemediğinden, Hz. İsa'nın doğduğu yer olarak kabul edilen Beytü'l-lahmdaki gümüş yıldızın kaybolmasını bahane ederek savaşa tutuşmuşlardı. Tarihte Kırım Savaşı olarak adlandırılan bu savaşın neticesinde imzalanan Paris Barış Antlaşmasında Ruslar birkaç önemli siyasi kayıplara uğramasına rağmen kendilerine gelecek için Ortodoksların himayesi konusunda alan açtılar ve gelecek faaliyetlerini Osmanlı'nın daha derin bölgeleri olan Filistin ve Şam'da devam ettirmeye başladılar.

1858 yılında Grandük Kostantin, ailesi ile iki yıllık Akdeniz seyahatine çıkmıştı. Grandük Yunanistan'ı ve Akdeniz adalarını gezmek istiyordu. Grandük Konstantin imparator I. Nikola'nın beşinci çocuğuydu. Kardeşi Aleksandr tahta çıktığında reformcular grubu ile beraber Rusya'daki Büyük Reformlar'ın ideologlarından birisiydi. Grandük Konstantin Nikolaeviç, Kırım Savaşı sonrası Rusların Filistin faaliyetlerinin başlamasındaki rolü çok büyüktür. 'Mansurov projesi', Kudüs projesi olarak işe başlamasında büyük çaba göstermişti. Bu projenin Rusya'nın Ortadoğu coğrafyalarında siyasi güç olmasına iyi araç olacağını iyi anlıyordu. 1853'ten 1863'e kadar Rus Deniz İşleri bakanı, Rus-Filistin faaliyet fikrinin başlatıcısıdır. Gençliğinden başlayarak oryantal Hristiyanlığı ile ilgileniyordu. 1845 senesinde Afyon'u ve İstanbul'u ziyaret etmişti. Grandük Konstantin'in Akdeniz seyahatının belli bir rotası yoktu. İmparator, II. Aleksandr'dan Akdeniz'in farklı bölgelerine ziyarette bulunduğunda mektup ile izin alarak gidiyordu. Grandükün bu seyahata San Petersburg'daki siyasi entrikalar sebebiyle çıktığı da iddia ediliyor. Akdeniz seyahatına çıkmadan önce Grandük, Filistin'e gitmek arzularını söylediğinde Dışişler bakanı Gorçakov ısrar ile bu adıma karşı çıkmıştı. Çünkü Avrupa ülkelerinin siyasi ve dini çevreleri ile Dışişleri bakanı ikinci defa kutsal yerler sorunu yaşamak istemiyordu. Fakat Yunanistan'ı ziyaret etmeye izin almıştı. İki senelik seyahatinde genel olarak Palermo'da kalıyordu. Palermo'da kaldığında kendisinin önceden başlamış Filistin işleri ile uğraşıyordu. Her zaman Filistin'e gitmek imkânını arıyordu. Filistin'e gitmek için izin almaya yakın adamlarından birisi olan Mansurov'u mektup yazarak İmparatora, Sank Petersburg'a göndermişti. Eğer imparator izin verirse Boris Mansurov ikinci defa Filistin'e gidip, imparator aile üyelerinin- Rusya'da imparator ailesine "avgusteyşee" deniyordu- kutsal toprakları ziyaret etmesine hazırlık yapacaktı. 25 Şubat 1859 tarihinde

Mansurov, Palermo'dan Sank Petersburg'a gelmişti. Grandük Konstantin'in ailesi ile kutsal topraklara gitmek istediği mektubu imparatora vermek ile beraber kendisinin Filistin'de Rus faaliyeti düşüncelerini de iletmişti. Konstantin Nikolaeviç mektubunda isteğini şöyle yazıyor: *"Ben Atina'ya kadar gelip, Filistin'e kadar gitmesem, Rusya'nın kutsal topraklara soğuk davrandığı olarak kabul edilecek, Rusya'nın Hristiyan kardeşlere ilgi göstermediği olarak yorumlanır ..... zaten Atina'dan Filistin'e dört günlük yol... Benim ve benim eşim için bu ziyaret büyük avunç, ailelik mutluluğumuzun nimeti ve hayat boyunca unutulmaz anı olacak. Eminim ki, sen kalbinde anlayacaksın ve bizim isteğimizi paylaşacaksın. Senin cevabını sabırsızlık ile bekliyorum. Ancak kıymetli Saşa (Ruslarda Aleksandr ismini şahsın yakın insanları Saşa olarak söylerler) sen ne karar alırsan al, ben senin kulun olarak senin kararına uyacağım."*² İmparatora mektubu ile beraber Grandük başka bir mektubu Maliye Bakanı A.M. Knyajeviç'e göndermişti. Grandük mektubunda Rusya'nın çıkar ve menfaatlerini akıla aldığımızda Filistin faaliyetinin önemli olduğunu yazıyor. *"Doğuda yürütülen faaliyetler sonuç olarak bizim kiliseye büyük saygı götürecektir ve bizim siyasi etkimiz artacaktır. Bu gibi faaliyetlerden hükümet o kadar çok olmayan para için vazgeçmemeli."*³

Mansurov bu konuda çok aktif bir şekilde çalışmıştı. O önceden hazırladığı projeyi imparatora iletmişti ve kendisinin Filistin faaliyetlerini himaye etmesini istemişti. Mansurov'un Sank Petersburg'a misyonu çok başarılı olmuştu. İmparator Konstantin'e Filistin'e gitmesine izin vermişti. Üstelik Mansurov'un hazırladığı proje "Kudüs projesi" olarak çalışılacaktı ve Rus-Filistin faaliyetlerini yürütmek için imparator Filistin komitesinin kurulmasıyla ilgili kararnameye imza atmıştı. Komitenin işleri için II. Aleksandr 500 000 ruble bütçe ayırmıştı. Osmanlı Sultanı Abdülmecit, Grandük Konstantin'i karşılamak için Kudüs patriği II. Kiril'i göndermişti. O zamanlarda Kudüs patriği İstanbul'da ikamet ediyordu. Mansurov ise Grandük Konstantin ve ailesinin Filistin ziyaretine hazırlıklar yapmak için Kudüs'e gitmişti. 28 Nisan'da Filistin sahillerine ulaşan Grandükün kutsal topraklardaki duygularını ve faaliyetlerini kardeşi II. Aleksandr'a yazdığı mektuplardan görebiliriz. Filistin'de Konstantin Rus faaliyetleri ile ilgili oldukça yoğun çalışmıştı. Rusların imar ve inşaa faaliyetleri tam bu zamandan başlayarak aktif hale gelmişti.

² "Pismı velikogo knyazya Konstantina Nikolaeviça imperatoru Aleksandru II .25 Fevral' /9 marta 1859 g. 1857-1861," *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazyem Konstantinom* , Moskova, Terra, 1994,s. 96-97. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/21-40/31.htm

³ A.A Dmitrievskiy, *İmperatorskoe Pravoslavnoe Obşestvo b ego deyatelnost za istekşuyu çetvert veka (1882- 1907)* , Moskova –Sankt Peterburg, 2008, s. 102.

Grandük günlüğünde “2 Mayıs. Sabah satın aldığımız araziye bakmak için Kudüs şehir duvarlarına gittim. Çok iyi arazi seçilmiş.” şeklinde yazıyor. “5 Mayıs. Sabah konsolosluk için satın alınmış araziye gittim. Arazi Hz. İsa kabri kilisesine yakın yerdeymiş. Kıpt ve Etyopya kiliselerini de ziyaret ettim. Çok fakirmişler.”⁴ diye Filistin’deki yaptıklarını rapor şeklinde günlüğüne yazıyordu. Böylece Grandük Konstantin Nikolaeviç, Rus tarihindeki Hristiyanlar için kutsal sayılan Kudüs’ü ziyaret eden ilk Rus imparator aile üyesiydi. Onun ziyaretinin sonucu olarak Rus-Filistin ilişkileri güçlenmişti ve hacılar için ziyareti konusunda önemli kararlar alınmıştı. Kısa zaman içerisinde Kudüs Rus Genel Konsoloslugu ve Filistin Komitesi işe girmişti. Bu kurumlardaki kadroların hepsi grandük bakanlık yapan Deniz İşleri Bakanlığı’ndan çıkmışlardı. Bab-elhalil veya daha çok Hebron Kapısı olarak bilinen eski Kudüs’ün batı duvarlarına yakın yerde Rusların kompleksi inşa edilmeye başlanmıştı ve bu binalar Rusların Filistin varlığının büyük göstergesi olacaktı.

Grandük Konstantin’in girişimi ile başlanan Rus-Filistin faaliyetlerinin kurumlaşmasına ihtiyaç vardı. 23 Mart 1859 tarihinde İmparator II. Aleksandr’ın karnamesi ile Filistin komitesi kuruldu. Bu Komite Mansurov hazırlayan Rus Filistin projesini hayata geçirecekti ve sonraları Rus-Filistin varlığının en büyük göstergesi İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyetinin alt yapısı olmuştu. Filistin komitesinin inşa faaliyetleri Rus literatüründe ‘Rus Filistin’i’ olarak geçen kutsal topraklardaki Rus varlığının oluşmasında önemlidir. Bu komitenin kurulmasında Grandük Konstantin büyük rol oynamıştı.

Rus Ticaret ve Gemicilik Derneğinin Filistin’e Mansurov’u göndermesi komitenin kurulmasında önemli yer alıyor. Filistin Komitesi faaliyet gösterdiği kısa sürede Rus-Filistin varlığının temeli olacak adımları atmışlardı. Ancak komitenin faaliyeti diğer Rus devlet dalları ve kurumları ile büyük rekabet içerisinde geçmişti. Komitenin kapatılması ve Dışişler Bakanlığı yönetimine geçmesi de bununla ilgilidir.

Filistin Komitesinin üyeleri ve kurucuları liberal düşünceli Grandük Konstantin’in yakın arkadaşları ve Deniz İşleri Bakanlığının memurlarıydı. Filistin Komitesinin faaliyetleri imparator tarafından himaye edilmesine rağmen Dışişleri Bakanlığı, Rus Ruhani Misyonu, Rus Kudüs Genel Konsoloslugu tarafından rakip olarak görülmüştü. Bu kurumlar arasında rekabet ve entrikalar Rus faaliyetlerinin bir parçasıydı.

⁴ “İz dnevika Velikogo Knyazya Konstantin’a Nikolaeviç’a. O prebivanii v svyatoy zemle. 28 Aprel’ — 11 Maya 1859 g.” *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazyem Konstantinom*, Moskova, Terra, 1994, s.164-167. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/21-40/35.htm

Osmanlı hükümdarı, Grandük Konstatin'e İstanbul'u ziyareti sırasında Kudüs'ün batı tarafındaki devlet arazilerinden hediye olarak bir arazi hediye etmişti. Sultanın bu hediyesi Rusların diğer arazi ve inşaa faaliyetleri için birçok kolaylıklar sağlamıştı. Sonuç olarak Ruslar 1859 senesinde Kudüs ve civarında birkaç araziye sahip olmuşlardı. Rusların ilk satın alınan arazisi Meydam Meydanındaydı. Osmanlı kanunlarına göre yabancı ülke vatandaşları Osmanlı devletinde toprak sahibi olamazdı. Onun için Osmanlı vatandaşı Dragoman Mihail Şeyh Aşirinin ismine Tanus isimli İngilizlere Dragoman olarak çalışan insandan satın alınmıştı.⁵ Arazi yer altı arkeoloji buluntuları gibi kaynakları ile beraber satın alınmıştı. Ancak Rusların arazi satın alma işlemleri çok kolay olmamıştı. Kudüs'te Rusların arazi satın alma amaçları belli olunca spekülasyonlar başlamıştı. Bazı arazi sahipleri Ruslara arazisini satmak istemiyor, bazıları da fiyatları çok yükseltmişlerdi. Mansurov ve Kudüs'teki diğer yetkilileri birkaç defa tartışmalarından sonra arazi şehir duvarının dışarısında satın alınmıştı. Bunun sebeplerini Mansurov kendi raporunda şöyle gösteriyor:

- Eski sur içi Kudüs çok kalabalıktı ve burada yaşayanların sağlıklı yaşaması için yeterli şartlar yoktu (temiz su, dar yollar).

- Kudüs'ün binlerce yıllık tarihi vardı ve eski duvarlar ve şehir kalıntıları yıkılınca altı metreden on dört metreye kadar arkeolojik miras oluşmuştu. Yeni bina yapmak için araziye düzenli hale getirmek için büyük maddi imkânlar lazım olacaktı.

-En önemlisi Eski Kudüs'te arazi oldukça pahalıydı. Ruslar onun yerine şehire yakın, duvar dışarısından geniş arazi satın almışlardı.⁶

Rusya'nın Kudüs Konsolosu arazi satın alma işlemlerini daha kolaylaştırmak için Osmanlı Mutassarıfı Sürreya Paşa ile yaklaşarak ona "76 bin piastre" bahşış verdiğini yazıyor. Sürreya Paşa karşılıklı olarak araziye inşaat işleri için İstanbul'dan izin almaya destek verecekti. Çünkü şehir duvarından ateş gelecek mesafede bina inşa edilmesi yasaktı. Fakat Sürreya Paşa izin almak için İngilizlerin daha önce yapmış binalarını gerekçe göstererek izin

⁵ "Dogovor o prodaje uçastka zemli v İerusalime na Meydamskoy ploşadi, k severo-zapadu ot starogo goroda , prinadlejavşego Muse Tanusu , na imya dragomana Rossiyskogo Posol'stva Mihaila Şeyh Aşiri", 2 fevralya (novogo stilya) 1859 g. Kopya. Per. s. Fr. ARV Rİ ,f.RİPPO, op. 873/12, d. 16, l. 18-21
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/59.htm

⁶ B.P. Mansurov, *Otçet o merah, prinyatih k uluçşeniyu bita russkih palomnikov v Palestine*", 1860 g. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/61-80/64.htm

almaya yardım edeceğini söylemişti. Kudüs genel konsolosu İstanbul Rus Büyükelçisi A.B. Lobanov-Rosyovskiy'in de Osmanlı yetkilileri ile inşaat işlemleri için görüşmesini rica etmişti.⁷ İnşaat için hazırlık işleri 1860 senesinde başlamıştır. İnşaat için gereken taşlar ve kireçler inşaat yerine götürülmüştü. Diğer malzemeler ise Rus Gemicilik ve Ticaret Derneği tarafından Rusya'dan götürülüyordu.

Kudüs'te Filistin Komitesi faaliyeti sırasında yapılmış Rus kilise , idare ve yaşam kompleksinin mimarı Martin İvanoviç Eppinger'di. Bu ünlü mimar Peterburg Lüteran Okulundan ve İmparatorluk Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuştu.⁸ Kendi imkânları ile Aynaroz Dağlarındaki Bizans Ortodoks kiliselerinin mimarisini araştırmıştı. Ortodoks mimarisi konusunda uzman olduğu için Filistin Komitesi onu Kudüs inşaatları için mimar olarak seçmişlerdi. Martin Eppinger'e inşaat işlerini kısa zamanda tamamlama şartı koyulduğu için ressam ve mimar kardeşi ile birlikte binaları paylaşarak çalışmışlardı. Martin Eppinger, Kudüs Rus inşaat işlerinde mimar olmak ile beraber aynı zamanda işlerin yöneticisiydi. Rus-Filistin bina kompleksinin projesi maddi imkânlar dolayısıyla iş sırasında değişebildi. İmparatorun kararnamesine göre satın alınan arazilere aşağıdaki binalar yapılmalıydı:

- 1) 1200 kişilik Kutsal Üçleme Katedralı
- 2) Şehit Kraliçe Aleksandra Kilisesi ve Rus Ruhani Misyonu Evi
- 3) 60 kişilik iki katlı hastane
- 4) Hacı erkekler için 300 kişilik ev
- 5) Hacı kadınlar için 500 kişilik ev
- 6) Hizmetçiler evi
- 7) Kompleksi koruyacak duvar

1860 senesinde Eppinger, Rusya'dan kırk uzman götürmüştü. Onlar yerlilerden seçilecek işçilerine Rus inşaat tekniklerini öğreteceklerdi. Bir yıl sonra Ruslar ile 300'den fazla taş ustası çalışıyordu. Onların yardımı ile Rus Mahallesi yükselmeye başlamıştı. Taş ustalarını genelde Rus ustalar yönetiyordu. Genelde on usta bir grup olarak çalışıyordu. Etiyopyalı Hristiyanlar işçilerin

⁷ "Donesiniye konsula v İerusalime V.İ.Dorgobujinova poverennomu v delah v Konstantinople knyazyu A.B. Lobanovu-Rostovskomu", 27 Yanvarya/8 Fevralya 1859 g. AVP Rİ, f. Posol'stvo v Konstantinope , op.517/2, d.3359,1.1-4.

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/60.htm

⁸ "Martin İvanoviç Eppinger", *Ensiklopedičeskiy slovar' Brokgauza*, polutom 80, Sankt Petersburg, 1904.s. 942.

çalışmasını kontrol ediyorlardı. İş sırasında işçiler sadece uzmanın ruhsatı ile iş yerini terk edebilirdi. Genel olarak dört sene boyunca aynı anda 800-1200 civarında insan çalışıyordu. Yerli Araplar ise her ay çalışma ücretini alarak çalışıyorlardı. İnşaat malzemeleri genelde Rusya'dan getiriliyordu. Ancak bazen yerli tüccarlar ile anlaşma yapılarak onlardan da satın alınıyordu. 20 Nisan 1864 tarihinde Filistin Komitesinin Başkanı A.B. Golovkin, Dışişleri Bakanı A.M. Gorçakova yazdığı mektubunda, komitenin 1859 yılında amaçlanan inşaat işlerini tamamladığını yazıyordu. Sonuç olarak komitenin misyonu tamamlaması dolayısıyla Filistin Komitesinin ortadan kaldırılmasını rica etmişti. Komite yerine Rusların Filistin faaliyetlerini kontrol etmek için Dışişleri Bakanlığı adı altında Asya İşleri Başkanlığına bağlı Filistin Komisyonunu kurmayı öneriyordu. Bu komisyon genel sekreterden, devletin gizli danışmanı ve Filistin işleri ile yakından ilgili olan Mansurov'dan, General İgnatev'den, Kut-sal Sinod'un ober-prokuroru gönderen üyelerden oluşmalıydı.⁹ Deniz İşleri Bakanlığı'na bağlı Filistin Komitesi kapatılarak yerine Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Filistin Komisyonu düzenlenecekti. Filistin Komitesinin çalıştığı 1858 ve 1864 yılları arasında 1,245, 678 ruble karşılığında işler tamamlanmıştı. Karşılaştırmak için şöyle bir bilgi verebiliriz: O devirde 1 dolar, 1.5 rubleydi ve Ruslar Alaska'yı ABD'ye 7.2 milyon dolara satmışlardı.¹⁰ Demek ki en azından Alaska'dan kazanılmış olan paranın onda biri Filistin faaliyetlerinin harcamalarını karşılayabilirdi. Genel olarak finansın büyük parçası arazi satın almaya ve inşaat işlerine harcanmıştı. Bu paranın 500 000 rublesi devlet tarafından ve 536, 127 rublesi de kilise cemiyetlerinin bağışlarından toplanmıştı. Diğer maddi kaynaklar ise hacıların bağışlarıydı.¹¹

Genel olarak Filistin Komitesi'nin faaliyetleri Kudüs Rus Konsolosluğu, İstanbul Rus Büyükelçiliği ve Deniz İşleri Bakanlığı ile ilgiliydi. Her girişim ve işlerin yürütmesi bu kurumlar arasındaki mektup, rapor ve kararnameler ile gerçekleşiyordu. Yerel şartlar ve inşaat işlerinin bazı sorunları Eppigen'e inşaat projesini duruma göre değiştirme zorunda bırakmaktaydı. Önceden

⁹ "Otnoşenie predsdatel'ya Palestinskogo Komiteta A.V. Golovnina ministru inostrannih del knyazyu A.M. Gorçakov'u" .10 aprelya 1864 g. AVP Rİ f. Greçeskiy stol, op.497, d.2525, l.4-4 ob. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/55.htm

¹⁰ "Zarplatı i senı s XVI veka do 2012 goda", <http://www.russianmoney.ru/Articles.aspx?id=2&type=content> 05.10.2014

¹¹ "Obşiy svod rashodod Palestinskogo Komiteta s 1858 po 1864 god , proizvedennih kak v Palestine , tak i v Rossii", 25 Noyabr 1866 . http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/58.htm

planlanan iki katlı binalar sadece bir kat olarak inşaa edilmişti. Ancak önceki planda olmayan sarnıç ve havuz yapılmıştı. Filistin Komitesi'nin altı yıllık faaliyetinin sonucu olarak Rus-Filistin'i meydana glemişti. Sultan Abdülmecid, Grandük Konstantin'e hediye ettiği 23 bin metrekare araziye, 48 bin metrekarelik arazi satın alınarak eklenmiş, sonuçta da Ruslar Kudüs ve civarında büyük bir araziye sahip olmuşlardı. Bu arazide Hristiyanlar için kutsal topraklarda Rus varlığının sembolü olan bina kompleksi inşaa edilmişti. Bu bina kompleksi, Kudüs'te bugün "Moskobiye" ismini taşımaktadır.

İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyet'i 1882 yılında Rusya imparatorluğu tarafından kurulan uluslararası organizasyondur. Bu cemiyetin amaçları kurulmasından başlayarak Orta Doğu'da Rus imparatorluğunun dış politikasını yürütmektir. Bu cemiyet Kutsal toprakları Rus ortodokslarının daha kolayca ziyaret etmesini sağlamak, bu coğrafyayı araştırmak ve daha önemlisi bu bölgedeki Arap, Ortodoks ve Hristiyanlar arasında eğitim faaliyetlerini yürüterek Ortodoks cemaatini kuvvetlendirme işlerini yapıyordu. 1859 yılında kurulan Filistin cemiyeti 1864 yılında ismini Filistin Komisyonu olarak değiştirmişti. 1882 yılında bu komisyon, Ortodoks Filistin Cemiyeti olarak yeniden kurulmuştu. 1889 yılında ise cemiyet kendi ismine 'İmparatorluk' kelimesini de eklemişti.

Bu cemiyetin kurulmasında Rus Ortodoks Kilisesinde önemli rol oynayan Porfiry (Uspenski) ve Antoniy önemliydi. İsmi geçen Ortodoks kilise üyelerinin Orta Doğu'daki din kardeşleriyle yakın olma, onlar ile iş birliği kurma fikirleri Rus imparatorluğunun dış politikasına çok uygun gelmişti. Bu sebeple Rus toplumunun önde gelenlerinin arasında bu fikir büyük destek kazanmıştı. 1882 yılında İmparator III. Aleksandr emriyle Filistin Ortodoks Cemiyeti resmi olarak çalışmaya başladı. İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti, 1917 Ekim Devrimine kadar devlet ve toplum tarafından büyük destek alıyordu. Rus tarihçilerine göre Ortodoks Rus Kilisesi, Rusların Hristiyanlığı kabul etmesinden başlayarak Doğu Hristiyanlar ile hiçbir zaman bağlarını koparmamıştı. Emperyalizm devrinde din ve kutsal sorunlar uluslararası antlaşmalarda yer almaya başlayınca o geleneklerin sadece devam etmeye başladığını iddia ediyorlardı. Din ve kutsal sorunlar Rus dış politikasında genel olarak her zaman önemli yer almamıştı. Fakat Kırım Savaşı'ndan sonra bu konu Ruslar için çok önemli konu haline gelmişti. Kırım Savaşı'nın bir sebebi de kutsal sorunlardı. Kırım Savaşı sonrası Rusya diplomasi bazı konularda önemli kayıplara uğramasına rağmen Kudüs konusunda gelecekteki Orta Doğu politikası için alan açmıştı. Rus Ortodokslarında Kudüs'ü ziyaret etme geleneği önceden de çok yaygındı. Fakat bu politikayı din ve inanç üzerinden yürütme hem iç politikada hem de dış politikada daha çok meşrulaştırıyordu.

1830'larda Kudüs'ü ziyaret eden Rusların sayısı 200-400 arasında iken on dokuzuncu yüz yılın ortalarında bu sayı on bine yükselmişti.¹² İnanç etkisi ile yapılan ziyaretler çok güçlü politika silahına çevrilmişti. 1856 yılında Paris Antlaşması görüşmeleri başlamadan önce Ruslar Orta Doğu'da gelecek faaliyetlerine zemin hazırlamaya başlamıştı. İlk olarak 1856 yılında Rus Gemicilik ve Ticaret Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyetin amacı, Orta Doğu ile ticareti güçlendirmektir. Bu cemiyet, devlete bağlı idi. 1859 senesinde Kutsal Topraklara dini ziyaretleri daha düzenli şekilde organize etmek için Filistin Komitesi kurulmuştu. Kurum başkanı olarak İmparator II. Aleksandr'ın kardeşi Grandük Konstantin Nikolaeviç seçilmişti. Komitede çiftçilerden başlayarak imparatora kadar bağışlanan paralar toplanıyordu. İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyetini kurma fikri ünlü Rus Şarkiyatçısı ve Rus İmparatorluğunun Maliye Bakanlığında yüksek seviyedeki memuru V.N. Hitrovo'ya (1831-1903) aitti. Onun Doğuyu merak etmesi Filistin'e gitmeden önce başlamıştı. 1871 senesinde Filistin'e ilk seferini gerçekleştirmişti. Ordaki Rus ziyaretçilerinin ziyaret sırasında çektiği zorlukları, Filistin Ortodoks Kilisesinin hali onu çok etkilemişti. Katolik ve Protestan kiliselerinin Orta Doğu'daki Hristiyanlar arasındaki aktif olması onu çok endişelendirmişti. Hitrovo, Filistin'e gerçekleştirdiği ziyareti hakkındaki hatırasında şöyle yazıyor:

*"Bizim Kutsal topraklara giden fakir ziyaretçilerimize toplum çok tepki gösteriyordu. Ancak sadece onların ziyareti sayesinde biz Filistin'de varlığımızı sürdürüyoruz. O varlık o kadar güçlü ki oradan sadece göçebe bedevilerden başkaları Rusça anladığını görürsünüz. Eğer ziyaretçiler faktörünü durdursak Filistin'deki Rus etkisi azalacak. Kutsal topraklarda sistemli yapılan Katolik ve çok güçlenerek propaganda yapan Protestanların etkisinden Ortodoksluk kaybolacak."*¹³

2. İmparatorluk Rus Ortodoks Cemiyeti'nin Orta Doğu Coğrafyasındaki Eğitim Faaliyetleri

İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin faaliyetlerinden önemlilerinden birisi eğitimdi. Bu faaliyetler kutsal topraklarda Ortodoks Hristiyanlığına destek başlığı ile gerçekleştiriliyordu. Eğitim ve aydınlatmaya cemiyet tarafından özel vurgu yapılıyordu. Bu tür faaliyetler Orta Doğu'da Rusların Batı'nın Katolik ve Protestan güçler ile rekabetinde en güçlü alet olarak değerlendiriliyordu. Eğitim genel olarak Arap ve Ortodoks kitlelerini amaç olarak alıyordu.

1895 yılında İmparatorluk Filistin Cemiyeti'nin eğitim faaliyetleri Antioh Papazlığına da yayılmıştı. Okullar genel olarak Lübnan ve Suriye'de kuruluyordu.

¹² N.N. Lisovoy , *Russkoye duhovnoe i političeskoe prisutsviye v svyatoy zemle i na Blicnem Vostoke v 19 – i naçale 20 v.*, Moskova, 2006,s.163.

¹³ V.N.Hitrovo, *Nedelya v Svyatoy zemle. İz putevih vospominanij*,Sankt-Peterburg, 1879,s. 15.

1889 senesinde Filistin Cemiyeti'nin yedi okulu çalışırken 1890'larda onların sayısı yirmiye yükselmişti. 1909 yılında Filistin'de yirmi dört Rus okulunda 1576 öğrenci eğitim alırken Suriye ve Lübnan'da yetmiş yedi okulda 9974 öğrenci eğitim alıyordu. Bu sayılar 1914 senesine kadar devam etmişti. Cemiyetin eğitim faaliyetini Birinci Dünya Savaşı ve Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi durdurmuştu.

Okulların ve öğrencilerin sayısının artması nedeniyle ve bunları yönetmenin daha kolay olmasını sağlamak için üç coğrafi eğitim bölgesi oluşturulmuştu: Kuzey Suriye (Tripoli, Homs, Akar Eparhlığı), Güney Suriye (Şam'dan Beyrut'a kadar) ve Galiley (Nazaret, Hayfa ve çerçevesi). Bunlardan başka iki özel eğitim bölge başkanlığı da vardı: Kudüs okulları (Dört okul ve Bet-Jal Kız Öğretmenler Okulu) ve Beyrut okulları. İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti'nin okulları genel olarak üç kategoriye ayrılıyordu: Öğretmen liseleri (Nazaret ve Bet-Jal'da pansiyonları ile beraber); ilk okullar, eğitim Rusça olup genel olarak şehirlerde yer alıyordu ; Arapça eğitim ile köy okulları. Bu üçüncü kategori okulların seviyesi düşüktü ve eğitim genel olarak Arapçaydı.

Filistin'de okulların az olmasına rağmen bölge halkının yoksulluk şartlarında yaşaması ve Kudüs papazlığının Rusların bölgedeki eğitim faaliyetlerine şüpheli bakması bazen de düşman gibi davranması Ortodoks Filistin Cemiyetinin eğitim alanı için Galileo'yu seçmesine neden oldu. Rum papazlığı Kudüs halkı arasındaki etkisini azaltmak istemiyordu. Osmanlı Devleti ise Ortodoks çocukların eğitimini Rum kilisesine bırakmıştı. Ancak Kudüs papazlığının Ruslara şüpheli davranışından dolayı Ruslar başta istendiği gibi Rum okullarını Ortodoks Filistin Cemiyeti okullarına çevirmek yerine yeni okullar açmak zorunda kaldılar. Galileo'daki Filistin Ortodoks Cemiyeti okulları da iyi durumda değildi. Sion papazlığı da Rusların bu bölgede aktifleşmesinden şüpheleniyordu. İstanbul'daki Rus yetkilileri de bu konuda yardımcı olamadılar. Çaresiz kalan Ruslar, Rum kilisesinin her türlü isteklerini karşılayarak özellikle maddi konularda Kudüs papazlığının cemiyetin eğitimdeki faaliyetlerine destek kazanmaya çalıştılar. Fakat Kudüs papazlığı her zaman Ruslara güvenmiyordu. Kudüs papazlığının sempatisini kazanamayan Ortodoks cemiyeti, Antakya papazlığından çok sıcak bir karşılama kazandı. Antakya papazı Spiridon, Filistin Ortodoks Cemiyeti'ne yazdığı mektubunda papazlığın iyi durumda olmadığını, Katolik ve Protestan faaliyetlerinin bölgedeki Ortodoks etkisini azaltmasını belirterek yardım istemişti.¹⁴ Antakya papazlığının isteğini Homs, Selevki, Beyrut, Tripoli metropolitleri destekledi. Cemiyet, karşı

¹⁴ Avgustin(Nikitin) Arhimandrit , *Deyatelnost Palestinskogo Provaslavnogo Obşestva v Sirii. Provaslavnyy Palestinskiy sbornik*, Moskova, 1992. Vıp.31(94).s.122.

cevap olarak Şam Kız Okulu'nu Homs'daki Rum Erkek Okulu başta olmak üzere birkaç okulu kendi altına aldı. 1895 yılında on altı Rum Kilise Okulu, cemiyet okulu olarak değiştirildi. Filistin cemiyetine her zaman yeni okullar açmasını isteyen talepler geliyordu. Ancak cemiyetin finans durumu bunu imkansız kılıyordu. 1905 yılında Suriye'de Filistin Cemiyeti'nin 65 okulu varken, 1913 senesinde onların sayısı 72'ye yükselmişti.

Galuzova, Filistin'e göre Suriye'de Filistin Cemiyeti'nin başarılı olmasının sebebini iki bölgenin ekonomik durumlarının farklı olmasından kaynaklandığını iddia ediyor. Suriye ve Filistin'in aynı kültür ve dili paylaşmasına rağmen ekonomik durumda Suriye daha iyi durumdaydı. Filistin'de genel olarak verimsiz topraklarda çiftçiler yaşıyordu. Suriye'de ise dağlı bölgelerde bağımsız köyler ve deniz kenarında ticaretten zenginleşen şehirler vardı. Bu durum eğitime olan ihtiyacı yükseltiyordu.¹⁵ Bu yüzden iki bölgede okula giden öğrencilerin sayısında büyük fark vardı. Galileo'daki 20 okulda her okulda ortalama 45 öğrenci vardı. Onların sadece ikisinde öğrenci sayısı 100'den fazlaydı. 9 öğrencili okullar da vardı.¹⁶ Güney Suriye cemiyet okullarında ise 50 okulda ortalama 106 öğrenci vardı. Kuzey Suriye'de ise öğrenci sayısı daha yüksekti. Ortalama 22 okulda 133 öğrenci her okulda eğitim alıyordu. Suriye'de cemiyetin başarıları belli olmakla beraber çalışmak da zordu. İlk olarak yerli halkın eğitim talebi yüksekti. Onlar çocuklarının Fransızca ve İngilizce de öğrenmesini istiyorlardı. Cemiyetin bu bölgede Katolik ve Protestan misyonerleri ile de rekabeti de büyüktü.

Cemiyet, Rum okullarını almadan 5 yıl önce 1890 yılında Suriye ve Lübnan'da 295 katolik okulu vardı, buralarda 17 566 öğrenci eğitim alıyordu. Protestan okullarında ise 15 öğrenci vardı.¹⁷ Bu kadar büyük bir sonucu Filistin cemiyeti 1914 yılında bile elde edememişti. Genel olarak Katolik okulları öğrencileri inancına önem vermeden alıyorlardı. Fakat bunların Katolik dini faaliyetlerine katılmaları önemliydi. Ailesi ve geleneklerinden uzak duran öğrenciler Katolik geleneklerine alışmış durumda kalıyorlardı.¹⁸ On sene sonra alınan aşağıdaki sayılar Katolik ve Ortodoks rekabetinin eğitimdeki durumunu gösteriyor. Cemiyetin 1901 yılındaki raporunda durum şöyle anlatılıyor:

¹⁵ N.Laguzova, *Şkolnaya deyatelnost imparatorskogo Pravoslavnogo obşestva v 1905-1914 gg.* Moskova , 2001,s.126.

¹⁶ *Kratkiye svedenya ob uçrecdeniyah İPPO s 1 marta po 1 iyunya 1905 g. Soobşeniya İPPO,* Sankt Peterburg , 1905.T.16.,s.144-116.

¹⁷ *Latinskiye şkolı v Sovyatoy zemle . Soobşeniya İPPO .* Sankt Peterburg,1891.T.2.s.101.

¹⁸ *Latinskiye şkolı v Sovyatoy zemle . Soobşeniya İPPO,* s.102.

RUSYA'NIN FİLİSTİN BÖLGESİNDEKİ ORTODOKS FAALİYETLERİ

“Biz şimdi Filistin’de ve Suriye’de 87 okulda faaliyet gösteriyoruz. Bu bölgede okula 10 627 öğrenci gidiyor. Bu sayılara iyi diyebiliriz. Fakat Filistin ve Suriye’deki 1316 Katolik okuluna ve oradaki 60 bin öğrenciyle karşılaştırdığımızda çok az. 170 Ortodoksun yaşadığı bölgede şimdiye kadar okul yok ve oralardaki çocuklar Ortodoks olmayan okullara gidiyorlar. Biz şimdi halkın sadece üçte birinin eğitim ihtiyacını yerine getiriyoruz.”¹⁹

İmparatorluk cemiyetinin okulları kendilerine verilen talimat ile çalışıyordu. 1905 senesinde Rusya’nın Uzak Doğu’da Japonya ile savaşı, cemiyetin maddi durumunu zayıflatmıştı. Bu nedenle yeni okul açma taleplerine rağmen cemiyet buralarda yeni okullar açamadı. 1913 yılında (İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti’nin son rapor yılı) Cemiyetin 104 okulundan 10 601 öğrenci eğitim alıyordu. Onların 5831’ü erkek (%53) ve 4767’si (%47) kız öğrenciydi. 1905 ve 1914 yıllarının arasında cemiyetin gelirinin iki kata düşmesine rağmen öğrenci sayısı değişmeden kalmıştı. 1905 yılında Filistin cemiyeti okullarında 417 öğretmen vardı, onların 25’i Rus ve 387’si yerliydi. Öğretmenlerin sayısı giderek azalmıştı. Cemiyetin maddi sıkıntısı yüzünden öğretmenler az maaş alıyordu. Bu yüzden öğretmenler ilk fırsatta başka okullara gitmeye hazırды. Suriye’de halk cemiyet okullarından git gide memnun olmamaya başlamıştı. Yerli halk çocuklarının Rusça’dan başka İngilizce ve Fransızca öğrenmelerini de istiyordu. Fakat cemiyet yerli halkın isteklerini yerine getiremiyordu. Cemiyetin maliyesi buna müsait değildi. Örnek olara cemiyet okullara yıllık 90 000 bin ruble harcıyordu ve bu rakamın da bir parçası Rus Ortodokslarının Kutsal yerlere giden hacılarıyla ilgiliydi. Suriye cemiyet okullarına değişim 1912 senesinde geldi. Filistin cemiyeti okullarına devlet tarafından harcama, öğretmenlerin maaşına zam yapma, öğretmenler sayısını arttırma, ders programına İngilizce ve Fransızca ekleme kararı alınmıştı. Fakat Rusya’nın önce Almanya, sonraları da Osmanlı ile savaşa girmesi başlayan bu reformların durdurulmasına neden oldu. Osmanlı Devleti, Avrupa okullarını kapatıp orada çalışan öğretmenleri savaş esiri ilan etmişti. Rus öğretmenler ilk olarak Şam’a sonra da Urfa’ya gönderilmişti. Kadın öğretmenler ise Rusya’ya dönmeye hak kazanmışlardı. Suriye ve Filistin’deki Filistin Cemiyeti okulları önce yerli dini organizasyonlara bırakılıp sonraları da devlet eğitim bakanlığının altına alınma kararı alındıktan sonra kapanmışlardı.

¹⁹ Godovoe obşee sobraniye. Soobşeniye İPPO.1902.T.13.s.86.

Sonuç

18. yüz yılda başlayan Rus-Osmanlı rekabeti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. O zamanlarda dünyanın büyük güçlerinden biri olan Rus İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ile rekabete girdiği zaman birbirlerine karşı kullandıkları ideolojik silahlardan birisi dindi. Din onların politikalarını meşrulaştırma aracıydı. Osmanlı Kuzey Kafkasya Müslüman aşiretlerine din üzerinden politika aktarırken Ruslar, Osmanlı'nın geniş bölgesi Balkanlarda ve Ortadoğu'da Ortodoksları himaye etme politikası yapıyordu. Rus İmparatorluğunun bu politikasında İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti önemli yer alıyor. Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Antlaşması'nda Ortadoğu'da siyaset yapmak için Ruslar dinle ilgili bir alan açmışlardı. 1882 senesinde Filistin Komisyonu ve Filistin Cemiyeti birleştirilerek İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyetin fonksiyonları, Rus Ortodoksların Kudüs'e hac için gitmelerini organize etmek ve kolaylaştırmak, yerli Ortodokslar ile irtibat kurmak ve bu irtibatları güçlendirmektir. Cemiyetin önemli faaliyeti ise eğitimdi. Rus Ortodoks kilisesi, Filistin ve Suriye'deki Katolik ve Protestan faaliyetlerinden endişeleniyordu. Oysa bu cemiyetin faaliyeti Katolik ve Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinin bir benzeriydi. Rus toplumunda devlet politikasının haricinde Orta doğu coğrafyasında bulunan Ortodokslar ile bağlar kurma ve haca gitme yaygındı. Onların fikir ve hareketleri ile kurulan ve Rus çiftçisinden imparatorluk ailesine kadar destek kazanan İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti Ortadoğu ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde özel bir yer alıyordu. Katolik ve Protestan misyonerlerine benzer bir faaliyet gösteren bu cemiyet, 1882'den 1914'e kadar çalıştı. Sovyet döneminde sadece araştırma laboratuvarı halini alan cemiyet 1991 yılı sonlarında tekrar çalışmaya başladı. Faaliyetlerine tekrar başlayan cemiyet ilk olarak çok sayıda arşiv belge ve bilgileri yayınladı.

Kaynakça

- Avgustin(Nikitin) Arhimandrit , Deyatelnost Palestinskogo Pravoslavnogo Obşestva v Sirii. Pravoslavniy Palestinskiy sbornik,Moskova, 1992. Vıp.31(94).
- N.N. Lisovoy , *Russkoye duhovnoe i političeskoe prisutsviye v svyatoy zemle i na Bliznem Vostoke v 19 – i načale 20 v.*, Moskova, 2006
- Şamil Mutlu, *Osmanlıda Misyoner Okulları* , İstanbul, 2003.
- V.N.Hitrovo, *Nedelya v Svyatoy zemle. İz putevih vospominaniy*,Sankt-Peterburg.1908.
- N.Laguzova, *Şkolnaya deyatelnost imparatorskogo Pravoslavnogo obşestva v 1905-1914 gg.* Moskova , 2001.

RUSYA'NIN FİLİSTİN BÖLGESİNDEKİ ORTODOKS FAALİYETLERİ

- Kratkiye svedenya ob uçrecdeniyah İPPO s 1 marta po 1 iyunya 1905 g. Soobşeniya İPPO*, Sankt Peterburg , 1905.T.16.
- Latinskiye şkoli v Svyatoy zemle . Soobşeniya İPPO .* Sankt Peterburg,1891.T.2.
- A.A Dmitrievskiy,*İmperatorskoe Pravoslavnoe Obşestvo b ego deyatelnost za istekşuyu četvert veka (1882- 1907)* , Moskova –Sankt Peterburg, 2008.
- Pismı velikogo knyazya Konstantina Nikolaeviça imperatoru Aleksandru II .25 Fevral’/9 marta 1859 g. 1857-1861,” *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazyem Konstantinom* , Moskova, Terra, 1994,s. 96-97. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/21-40/31.htm
- “İz dnevika Velikogo Knyazya Konstantin’a Nikolaeviç’a. O prebivanii v svyatoy zemle. 28 Aprel’ — 11 Maya 1859 g,” *Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knyazyem Konstantinom*, Moskova, Terra, 1994,s.164-167. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/21-40/35.htm
- “Dogovor o prodaje uçastka zemli v İerusalime na Meydamskoy ploşadi, k severozapadu ot starogo goroda , prinadlejavşego Muse Tanusu , na imya dragomana Rossiyskogo Posol’sstva Mihaila Şeyh Aşiri”, 2 fevralya (novogo stilya) 1859 g. Kopya. Per. s. Fr. ARV Rİ ,f.RİPPO, op. 873/12, d. 16, l. 18-21
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/59.htm
- P. Mansurov,*Otçet o merah, prinyatih k uluçşeniyu bita russkih palomnikov v Palestine*”, 1860 g. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/61-80/64.htm “Donesiniye konsula v İerusalime V.İ.Dorgobujinova poverennomu v delah v Konstantinopole knyazyu A.B. Lobanovu-Rostovskomu”, 27 Yanvaryä/8 Fevralya 1859 g. AVP Rİ, f. Posol’stvo v Konstantinope , op.517/2, d.3359,l.1-4.
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/60.htm
- “Martin İvanoviç Eppinger” ,*Ensiklopedičeskiy slovar’ Brokgauza*, polutom 80, Sankt Petersburg, 1904.s. 942.
- “Otnoşenie predsdatelya Palestinskogo Komiteta A.V . Golovnina ministru inostrannıh del knyazyu A.M. Gorçakov’u” .10 aprelya 1864 g. AVP Rİ f. Greçeskiy stol, op.497, d.2525, l.4-4 ob. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/55.htm
- “Zarplatı i seru s XVI veka do 2012 goda”, <http://www.russianmoney.ru/Articles.aspx?id=2&type=content> 05.10.2014
- “Obşiy svod rashodod Palestinskogo Komiteta s 1858 po 1864 god , proizvedennıh kak v Palestine , tak i v Rossii”, 25 Noyabr 1866 . http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVIII/1780-1800/Ross_sv_zemle_1/41-60/58.htm

Mısırlı Hikâyeci Yûsuf İdrîs'in Hayatı ve “Bir Bakış” İsimli Hikâyesi

Sayed HASSAN

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

Mısırlı yazar Yûsuf İdrîs, 19 Mayıs 1927 tarihinde Mısır'ın Eş Şarkiye ilindeki Fâkûs'a bağlı Bayrûm köyünde doğdu. Babasının müfettiş olması sebebiyle öğrenim yıllarında ailesinden ayrı olarak yaşamak zorunda kaldı. Bu durum, Yûsuf İdrîs'in küçük yaşlarda kendine güvenmesini ve olgun bir kişiliğe sahip olmasını sağladı. Aynı zamanda, edebiyata ve sanata olan kabiliyeti de bu dönemlerde gelişti.

Muhtelif zamanlarda Rûzel Yûsuf; *Eş-şab*, *El-mısır* ve *El-cumhûriyye* adlı gazete ve dergilerdeki edebiyat köşelerinde editörlük yaptı. 1961 yılında ise *El-ehrâm* gazetesinde çalışmaya başladı.

Yeni bir edebiyat okulunun önderi olarak kendiliğinden anlatım hatta lehçesel anlatım, ruhbilimsel çözümleme ve duyarlılık üzerinde durdu; ülkesinin kaygı verici toplumsal ve demografik sorunlarını ele aldı.

1991 yılının Ağustos ayında Londra'da hayata gözlerini yumdu. Geriye roman, kısa öykü ve tiyatro türlerinde çok sayıda eser bıraktı.

Bir Bakış

Onun yaşında küçük bir hizmetçi kızın benden - benim yaşındaki büyük bir insandan - taşıdığını basit ve masum bir şekilde düzeltmemi istemesi, bana tuhaf geldi. Taşıdığı yük gerçekten çok ağırdı. Başının üstünde, fırında patates tepsisi duruyordu, bu küçük tepsinin üstünde de geniş bir yufka tavaşı vardı. Yükün düşmemesi için tavayı ince elleriyle sımsıkı tutmasına rağmen tava kaymaya başladı ve taşıdığı yük, az kalsın yere düşecekti.

Hayrete düşen küçük hizmetçi kıza şaşkın şaşkın bakarken bu şaşkınlığım çok fazla sürmedi. Düşmek üzere olan yükü düzeltmeye çalıştım. Birkaç kere denedim. Ama bir türlü olmuyordu. Tepsiyi düzeltirken tava kayıyor, tavayı düzeltirken tepsi yamuluyor ve her ikisini düzeltirken de kızın başı eğiliyordu. Nihayet yükü düzeltmeyi başardım. İçim rahat etsin diye ona yakında bulunan fırına dönüp tavayı orada bırakmasını tavsiye ederek tepsiyi eve götürdükten sonra fırına tekrar dönüp tavayı almasını söyledim.

Başından neler geçtiğini bilemiyordum. Yük, başını gizlediği için başını göremiyordum. Yükü sımsıkı tuttuğundan emin olmak için biraz bekleyip *hanım* sözcüğünden başka duyamadığım birkaç sözcük fısıldayarak çekip gitti.

Arabalarla taşıp dolan geniş caddeyi geçerken ondan, fırını temizlemek için kullanılan kumaş parçasına benzeyen, salaş, yıpranmış ve eski olan elbisesinden, yırtık elbisesinden gözüken ve iki ince çiviye benzeyen ayaklarına bakmaktan kendimi alamadım. Cıvıv pençelerine benzeyen çıplak ayaklarıyla yere basarken, hareket ettikçe titrerken, yolun sağına soluna iki küçük deliğe benzeyen siyah gözleriyle bakarken şaşkın şaşkın gözlüyordum onu. Birkaç ağır adımla yürüyebiliyorsa da bazen titriyordu bazen de eğiliyordu. Ancak çok geçmeden kendine hâkim olup yürümeye devam ediyordu. Bütün hareketlerini uzun uzun gözledim. Her anda yükün düşmesini de bekliyordum. Sonunda hizmetçi kız, büyükler gibi kalabalık caddeyi yavaş yavaş geçebildi.

Caddenin öbür yanında yürümeye devam etti. Gözümden uzaklaşmadan önce durup hareket etmediğini fark ettim. Ona yardım etmeye koşarken az kalsın bana araba çarpacaktı. Yanına varınca her şey yolundaydı, başındaki tepsi ve tavanın durumu da tam yerindeydi. Hizmetçi kız ise durup kendi yaşındaki ve ondan daha büyük yaşlardaki çocukları top oynarken, bağırırken ve gülüşürken seyrediyordu. Ona baktığımı fark etmedi. Çok fazla durmadı. Yine yoluna devam etti. Sokağa sapmadan önce yavaş yavaş döndü. Başındaki yük de onunla birlikte döndü. Topa ve çocuklara uzun bir bakış attı. Sokağın kalabalığının arasında kayboldu.

“Çocuklara Arkadaş” Dergisinin Grafik Tasarım Açısından İncelenmesi

Ghonche GHOGHI

İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Giriş

Dünyada çocuklar için yayınlanan süreli yayınlar ilk olarak Batı’da ortaya çıkmıştır. İngiltere’ de on sekizinci yüzyılda yayınlanan ve ilk çocuk dergisi olan *Juvenile Magazine* (1788) ve onu takip eden *The Children’s Magazine* (1799) iyi bir şöhret yapmalarına rağmen kısa ömürlü oldular.¹ On dokuzuncu yüzyıl dergilerinden *The Child’s Companion* 1824’te yayınlanmaya başlar ve yayın hayatını yaklaşık yüz sene sürdürür. İngiltere’ de yayınlanan diğer çocuk dergileri *The Childeren’ s Friends*, *Infant’ s Magazine*, *The Charm* (1852-1854), kırk bin tirajı geçen *The Boy’ s Own Magazine* (1855-1874), *Aunt Judy’ s Magazine*, *Boys of England*, *Chatterbox* ve *The Boy’s Own Paper* olarak sıralanabilir.² Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk çocuk dergisi olan ve Boston’ da 1826’ da yayınlanan *The Juvenile Miscellany’ yi* *The Children’ s Magazine* (1829), *The Child’ s Friend* (1843), *The Little Pilgrim* (1854), *The Riverside Magazine* (1867), *Our Young Folks*, *Harper’ s Young People* takip ederken Fransa’ nın bu dönemdeki önde gelen çocuk dergileri *Le Musee des Familles* ve *Magazine d’Education et de Recreation’* dur.³

Türkiye’de süreli yayınların ortaya çıkışı Tanzimat’ın ilk yıllarına rastlar. İlk dergilerden biri olan *Vakayi-i Tıbbiye* 1849 senesinde yayınlanır ve bunu diğer

¹ A. Ferhan Oğuzkan, *Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Çocuk Edebiyatı Yıllığı, Gökyüzü Yayınları, İstanbul, 1987, s.25.

² Oğuzkan, “a.g.e.”, s. 25-26.

³ Oğuzkan, “a.g.e.”, s. 26-27.

dergiler takip eder. Süreli yayınlar, Tanzimat'la beraber resmi olarak başlayan Avrupalılaşma/Batılılaşma çabalarının gösterge ve uzantılarından biridir. Bu devirde Osmanlılarda kadınlar ve çocuklar için süreli yayınlar ortaya çıkmaya başlar. Bilinen ilk çocuk dergisi *MümeYYiz*, ilk kadın dergisiyle aynı sene içinde çıkmıştır. İlk kadın dergisi *Terakki* 28 Haziran, *MümeYYiz* ise 15 Ekim 1869'da yayınlanmaya başlar. Bu tarih aşağı yukarı kadının kadın, çocuğun da çocuk olarak telakki edilmeye başlandığı dönemdir. Eski harfli çocuk dergileri genelde kısa bir yayın hayatına sahip olurlar. *MümeYYiz* 49 sayı çıkar. *Çocuklara Mahsus Gazete* 627 sayıyla en uzun ömürlü çocuk dergisi olurken onu 166 sayıyla *Çocuklara Rehber*, 113 sayıyla *Yeni Yol* takip eder. Geriye kalan dergilerin büyük bir bölümü yirmi sayıyı bile bulamazlar.⁴

Çocuk dergilerinin çıkış yeri genellikle İstanbul'dur. Üç dergi Selanik (*Aile*, *Çocuklara Rehber*, *Çocuk Bahçesi*), iki dergi Bursa (*Ciddi Karagöz*, *Haftalık Çocuk Gazetesi*), iki dergi İzmir (*Mektebliler Âlemi*, *Çocuk Yıldızı*) bir dergi de (*Türk Çocuğu*) Ankara'da yayınlanmıştır. Yeni Yol ise sırasıyla Bolu, Akhisar ve İstanbul'da yayınını sürdürmüştür. Geri kalan dergiler İstanbul'da yayınlanmıştır.

Çocuklar için yayınlanan eski harfli dergiler genellikle siyasi ve sosyal konjonktüre göre hareket ederler.

Çocuklara Arkadaş Dergisi

Bulunduğu kütüphaneler: AEK: 21, BK: O.18, HTU: 63, AMK: 1962 SA 14, AİK: 4597, ESÖ: 210. (Bütün kütüphanelerde tam koleksiyonu vardır.)

Mehmed Şemseddin'in ikinci dergisi olan *Çocuklara Arkadaş*'ın ilk sayısı 1 Cemaziyevvel 1298/ 1 Nisan 1881 tarihini taşır. Yazar "İptida"sında "Arkadaş" ismiyle bir dergi çıkardığını, fakat üzümlere yayınına sona erdirdiğini, bu defa da çocukların tahsillerine yardımcı olmak ve "edebiyattan güzel güzel makaleler ve hikâyeler yazmak üzere" *Çocuklara Arkadaş*'ı çıkarmaya karar verdiğini söylüyor. Dergide resimler, hayvanlar hakkında bilgiler, ahlak, yazılar, güzel sözler İstanbul ve semtleri, tarihi yapıları hakkında malumat, tarihî konular, eğlendirici hikayeler, okuyucu mektupları vardır. On iki sayı yayınlanan *Çocuklara Arkadaş*'ın eldeki son sayının tarihi 22 Zilkade 1299/5 Ekim 1882'dir⁵.

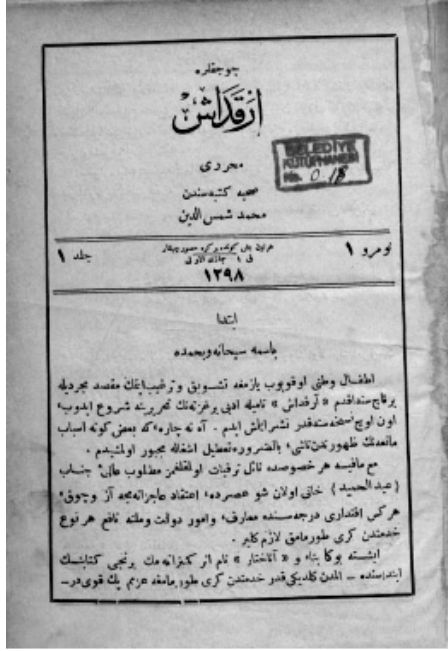
Derginin ayrı bir kapağı yoktur, ilk sayfası kapak yerine geçmektedir. Derginin logosunun "Çocuklara" kelimesi harekesiz matbaa nesihi ve "Arkadaş" kelimesi de daha büyük boyutta sülüs hat ile yazılmıştır. Logo, sayfanın ortasına yukarıya yerleştirilmiştir. Derginin bilgileri logonun altında yazılmıştır:

⁴ Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 15-18.

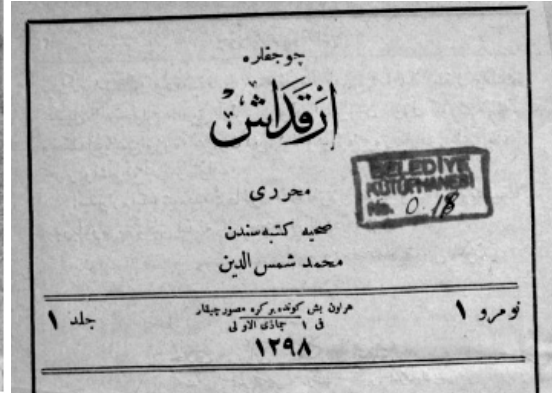
⁵ Okay, "a.g.e.", s. 58.

“ÇOCUKLARA ARKADAŞ” DERGİSİNİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

“...Her on beş günde bir kere musavver çıkar / Maarif nezaret-i celilesinin ruhsatıyla
her on beş günde bir kere resimli olarak tab ve neşrolunur / Muharriri: Sıhhiye ketebe-
sinden (Karantina ketebesinden): Mehmed Şemseddin / Nüshası elli paradır / Mihran
Matbaası: Babıali Caddesinde Numara: 7 / İstanbul / 1298-1881...” (Bkz. Resim 1) .

Resim 1

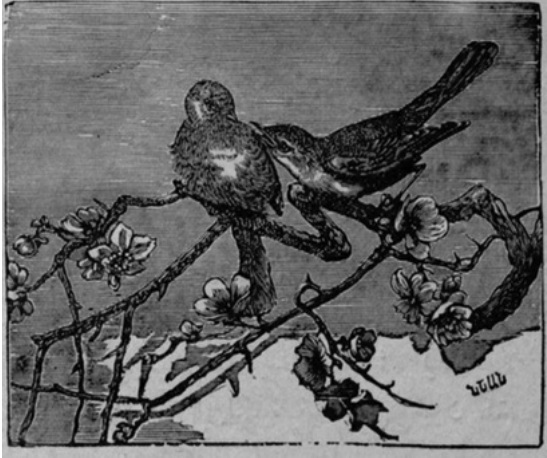
Resim 2

Derginin sayfaları, kitap gibi tek sütun olarak düzenlendiğinden iki ya da üç sütun değildir. Metin harekesiz matbaa nesih hattı ile yazılmıştır (Bkz. Resim 2) . Siyah-beyaz olarak basılan dergi, toplamda on altı sayfadır. Derginin her sayısı bir önceki sayının devamı olarak numaralanmıştır. Derginin eni 8,5, boyu 14 cm'dir. Derginin başlıklarının tümü metin ile aynı boyuttadır. Özel tasarımı yoktur ve metin ile aynı hatta yazılmıştır. Başlıkların hepsi tek kelime ya da iki kelimeden oluşturulmuştur. Derginin desenlerinin tümü siyah beyazdır, çok sade olan bu desen ve resimler, anlatılan konu hakkında bilgi vermektedir. Dergide dekoratif motifler kullanılmamıştır. Dergide çok az resim görülmektedir. Derginin birinci sayısında toplamda iki resim vardır. Birinci resim derginin altıncı sayfasındadır (Bkz. Resim 3) . Metnin başlığı “Bahar” dır. Metinde bahar mevsiminin geldiğini, goncalar açıldığını, kuşların ağaçların üstüne oturduğunu ve yaz için yuvalarını hazırlamaya başladığı anlatılmaktadır. Resmin altında sağ tarafında imza gibi bir simge vardır (Bkz. Resim 4) . Resim sade ve doğal olarak çizilmiştir.

Derginin birinci sayısında olan ikinci resim onuncu sayfadadır (Bkz. Resim 5) . Metnin başlığı “Deve”dir. Metinde çöl anlatılırken orada ağaç ve su bulunmadığı için seyyahların yanlarına yeterince yiyecek ve su almaları anlatılmaktadır. Ayrıca bu çöllerde hiçbir at ve katırın yük taşıyamadığı, Allah'ın

bunun için Deveyi yarattığı anlatılmaktadır. Develerin günlerce yemek yemeden yürüyebildiğini ve yola çıkmadan önce yeterince su içip kaç gün susuz yük taşıyabildiği de anlatılmaktadır. Böylece devenin faydaları anlatılmaktadır. Resim doğal olarak çizilmiştir. Resmin alt sağ köşesinde Latin harfleriyle "E . D" simgesi imza olarak yazılmıştır. Dikkat çekici olan bunun Arap harfleriyle yazılmamasıdır (Bkz. Resim 6). Derginin birinci sayısının iki resminin imzaları farklı olduğu için bu ressamın aynı değildir.

Dergide genel olarak her metnin başlığından sonra birkaç altı çizilen kelime yazılmıştır ve bunların çizginin altında anlamı yazılmaktadır. Mesela derginin birinci sayısının altıncı sayfasında "Bahar " başlığından sonra çocukların anlamakta zorlanacakları düşünülen metinden seçilmiş beş kelime altındaki anlamları ile yazılmıştır (Bkz. Resim 7). "Heraret" kelimesinin altında, anlamı olan "sıcaklık " kelimesi yazılmıştır. Bu tarz, derginin tüm sayılarında devam etmektedir.

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

“ÇOCUKLARA ARKADAŞ” DERGİSİNİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çocuklara Arkadaş dergisinde sayfa numaraları birbirinin devamıdır, yani derginin birinci sayısı on altıya kadar numaralanmıştır ve derginin ikinci sayısı ise birinci sayının devamı olarak on yedinci sayfadan başlamaktadır. İkinci sayı birden başlayarak birden numaralanmamış, yani bu sayı on yedinci sayıdan başlamaktadır. Derginin ikinci sayısının yirmi dördüncü sayfasında “Yağmur” başlıklı metin ile ilgili bir resim görünmektedir (Bkz. Resim 8) .

Resim 7

Metinde yağmur bulutlardan yağdığını, havanın karanlık olduğunu, ördeklerin mesrur olduğunu ama kuşların mesrur olmadıkları ve kendilerini ağaçların dallarının altında sakladıkları, yağmurdan sonra kuşların tekrar ötükları anlatılmaktadır.

Resim 8

Derginin ikinci sayısının yirmi altıncı sayfasında “Hikâye” başlıklı metinle ilgili bir resim görünmektedir (Bkz. Resim 9) . Metinde iki tavşanın hikayesini anlatmaktadır. Büyük tavşanın şalgamı sepetten yere düşürdüğü ve küçük tavşanın yediğini anlatılmaktadır. Büyüklerin her zaman küçüklere yardım etmeleri öğütlenmekte ve bunun iyi bir şey olduğunu dile getirilmektedir.

Resim 9

Resim 10

Derginin üçüncü sayısının kırk birinci sayfasında “Ayasofya Cami-i Şerifi” başlıklı metin ile ilgili bir görsel görünmektedir (Bkz. Resim 10) . Metinde Ayasofya caminin tarihi, mimarisi, duvarları, kubbesi, taşları ve diğer özellikleri anlatılmaktadır. Derginin resimleri natürel olarak çizilmiştir.

Derginin üçüncü sayısının kırk beşinci sayfasında da “Hikaye” başlıklı metinle ilgili bir resim görünmektedir (Bkz. Resim 11) . Derginin kırk altıncı sayfasında aynı başlıkla ilgili iki resim daha vardır (Bkz. Resim 12) . Metinde küçük bir çocuğun mektebe gitmek istememesi, kız kardeşi ile mektebin yolunda arı, kuş ve at görmeleri ve onların yerinde olmak isteyip hiç bir şey yapmayacakları anlatılmaktadır. Kız kardeşi de çocuğa arının bal hazırladığını, kuşun yuva yaptığını, atın yük taşıdığını anlatmaktadır. Sonunda çocuk her canlının bir iş yaptığını öğrenerek kendisinin de okula gitmesinin gerektiğini anlamaktadır. Resimler natürel olarak çizilmiştir. Burada resimler çerçevesiz tasarlanmıştır. Mesela resim 11’deki arı ve resim 12’deki kuş çerçevesiz tasarlanmıştır, bu yüzden bu görseller kullanılarak modern bir sayfa düzeni yapılmıştır. Bu hikâye ile çocuklara tembel olmamalarını, çalışkan olmalarını ve Allah’ın her yarattığının bir sebebi olduğunu ve bir işe yaradığını anlatılmaktadır. Hikâyede kullanılan resimler çocukların bu konuları anlamalarına çok yardım etmektedir. Resim 11’deki çocuklar, arı diye bir böceğin olduğunu öğrenmekte ve onun ne işe yaradığını anlamaktadır. Resim 12’de kuşun ağzında olan küçük ağaçlar, kuşun yeni bir yuva yapmaya çabaladığını ve metnin konusunu çok iyi göstermektedir. Ayrıca resim 12, atın yük taşımalarını çocuklara iyi bir şekilde göstermektedir. Resimdeki manzara doğayı çocuklara gösterip onu çocuklara tanıtmaktadır. Bu resimler çocukları eğitmek için onların anlayabilecekleri bir şekilde tasarlanmıştır ve bu konuda başarılı olmuştur.

“ÇOCUKLARA ARKADAŞ” DERGİSİNİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Resim 11

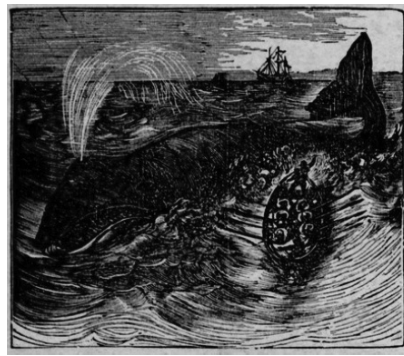

Resim 12

Derginin dördüncü sayısında sadece bir resim vardır. Bu resim derginin elli dördüncü sayfasındadır (Bkz. Resim 13). Metnin başlığı “Baykuş” tur. Metinde gündüzün ışığı baykuşun gözlerine çok güçlü ve parlak geldiği, o yüzden baykuşun gündüzlerde bir ağaç ya da duvarın arkasında kendisini gizlediği, geceleyin avlandığı anlatılmaktadır. Ayrıca kuşların baykuştan korktukları ve geceleri ondan kaçtıkları ile kuşların gündüz vakti baykuşu bularak hep beraber ona saldırmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. Resim 13’te kuşların baykuşa saldırmaları gösterilmektedir. Metin çok iyi bir şekilde baykuşun nasıl bir kuş olduğunu anlatmaktadır. Aynı zamanda çocukların her şeyi iyi öğrenmeleri için görsel hafıza da çok önemlidir. Bu yüzden resimler çocukların konuyu anlamalarına çok yardım etmektedir. Resim 13’te baykuşun çizgisi onun hangi formda bir kuş olduğunu göstermektedir. Başka kuşların ona saldırmasını gösteren bu resim, bu olayı ve doğanın yaratılışını, kuşların gece baykuştan kaçıp gündüz ona saldırmalarının kuşların doğasında olduğunu iyi bir şekilde çocuğun görsel hafızasına da kazıyaktadır. Bu yolla dergi ve kitaplardaki görsel ve resimlerin önemini ve onların eğitici rolünü daha iyi anlayabiliyoruz.

Resim 13

Resim 14

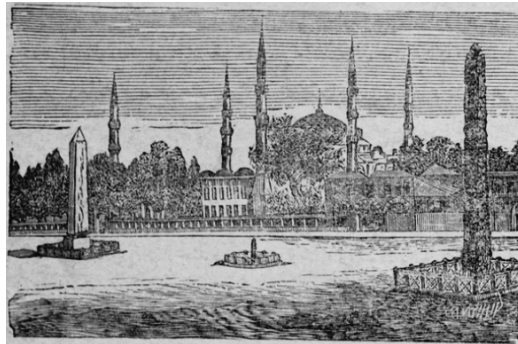
Derginin beşinci sayısının altmış dokuzuncu sayfasında “Ate Balığı Avu” yani “Ate Balığı Avcılığı” başlıklı metinle alakalı bir resim vardır (Bkz. Resim 14). Metinde avcıların “Ate Balığı”nı nasıl avladıkları anlatılmaktadır. Bu metinden ayrıca “Ate” balığının yağının nasıl çıkarıldığı ile onun yağ ve kemiklerinin farklı yerlerde nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır. Anlaşılacağı gibi resim 13 ve resim 14’te çocukları etkilemek ve onların konuyu iyi anlamaları için hareketli ve aksiyon çizgileri kullanılmıştır. Resim 14’te denizin dalgaları, balinanın başından su fışkırtması, gemi ve gemideki olan kişilerin çabalaması ve balina ile savaşmaları çocukların görsel hafızalarını çok iyi etkileyebilir ve çocuklar bu sayede balinanın şekil ve boyutunu, nasıl su fışkırttığını ve insanların ondan nasıl faydalandıklarını çok iyi anlayabilirler. Resim natürel olarak çizilmiştir.

Derginin bu beşinci sayısının yetmiş dördüncü sayfasında “Hikaye” başlıklı metin ile alakalı bir resim görünmektedir (Bkz. Resim 15). Metnin başlığının altındaki ifadeden bu hikayenin İngilizce’den Osmanlı Türkçesine çevrildiği anlaşılmaktadır. Hikâyedeki gemicilerin birisi güney Amerika sahillerine giderken satmak için yanında birçok şapka götürdüğü anlatılmaktadır. Gemicinin ormanda dinlenirken şapkalarının birini çantasından çıkarıp kafasına takarak uyuduğu, bir maymunun bunu görüp çaldığı anlatılır. Gemicici artık şapkalarını geri alamayacağını anladığından kafasındaki şapkayı da maymunlara bırakmak için yere atar. Maymunlar, bu hareketi taklit ederek çaldıkları şapkaları yere doğru fırlatırlar. Buna çok şaşırان ve sevinen gemicici, yerdeki bütün şapkaları toplayıp gemisine döner. Resim 15, işte bu olayın görselidir. Bu hikâyeye ve görselde maymunun nasıl bir hayvan olduğu, şekli ve onun taklit etme özelliğini çocuklara anlatılmaktadır.

Çocukların görseli olan metinleri çok daha kolay anladıkları bilindiği için Çocuklara Arkadaş dergisinin her sayısında bir ya da iki resim kullanılmıştır. Ama tüm metinlerinin görsellerle zenginleştirilmesi devrin maddi imkânları açısından masraflı olacağından her sayıda ancak bir ya da iki resim kullanılabılmıştır.

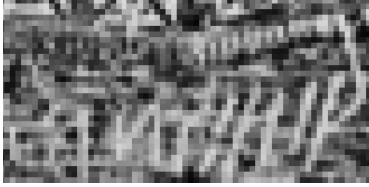
Resim 15

Resim 16

“ÇOCUKLARA ARKADAŞ” DERGİSİNİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Derginin altıncı sayısında tek bir resim vardır. Resim, seksen beşinci sayfadaki “Sultan Ahmet Cami-i Şerifi” başlıklı metinle ilgilidir (Bkz. Resim 16). Metinde, derginin üçüncü sayısında Ayasofya Camisi anlatıldığından bilgisinden sonra bu sayıda Sultan Ahmet Camisinin anlatılacağı belirtilmektedir. Metinde Sultan Ahmet Camisinin kaç minaresinin olduğu, iç ve dış özelliklerinin tarihi anlatılmaktadır. Resmin altında, sağ tarafta bir imza görünmektedir (Bkz. Resim 17) . Derginin taramasının kalitesi yüksek olmadığı için bu imza okunamamaktadır. Resim natürel olarak çizilmiştir ve perspektifte görünmektedir. Resmin altında “At Meydanı” yazılmıştır. Resimde Sultan Ahmet Camisi ve At Meydanı görülür.

Resim 17

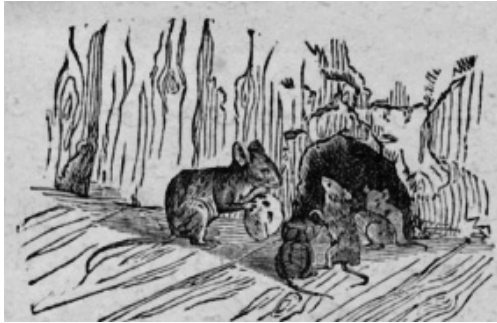
Resim 18

Resim 19

Derginin yedinci sayısının yüz yedinci sayfasında “Kırlangıç Kuşu” başlıklı metinle ilgili bir resim görünmektedir (Bkz. Resim 18). Metinde kırlangıç kuşunun yaz sıcaklarında gözün kolayca göremeyeceği küçüklükteki böcekleri yediği, soğuk vakitlerde bu böceklerin alçak yerlerde olduklarından kırlangıcın onları avlamak için yere yakın uçtuğu anlatılmaktadır, Kırlangıç kuşunun yerden ayrılmadığı durumlarda yağmur yağacağını çocuklara anlatılmaktadır. Ayrıca kırlangıçların soğuk havalarda sıcak yerlere göç etmeleri ve yazın tekrar geri dönmeleri ve eski yuvalarını nasıl kolayca buldukları anlatılmaktadır. Resim 18 çocuklara kırlangıç kuşunun nasıl bir kuş olduğunu göstermektedir. Resim 18’in sağ altında bir imza görünmektedir (Bkz. Resim 19) .

Bu yedinci sayısının yüz onikinci sayfasında bir resim daha görünmektedir (Bkz. Resim 20) . Bu metinde 4 ayrı kısa hikâye vardır ki her birisi bir konuyu öğretmektedir. Resim 20’deki hikâyede hayvanların hilelere karşı nasıl uyanık davrandıkları dile getirilmektedir. Resim 20’de işte bu hayvanlar çizilmiştir.

Resim 20

Resim 21

Derginin sekizinci sayısının yüz onsekizinci sayfasında, “İstanbul” başlıklı metin ile ilgili bir görsel vardır (Bkz. Resim 21) . Görselin altında “Karaköyden görünüş” ibaresi yazılmıştır. resim natürel olarak çizilmiştir. Bu uzun metinde İstanbul şehrinin tarihi, Bizansların özellikleri, İstanbul’un farklı isimleri ve bunların anlamları anlatılmaktadır. Çocuklar İstanbulun tarihini ve anlamını resimlere bakarak daha kolay anlayabilirler. Aynı derginin sekizinci sayısının yüz yirmidördüncü sayfasında bir resim daha vardır (Bkz. Resim 22) . Metnin başlığı “Çay” dır. Metinde çayın ne olduğu, ilk kez Çinliler tarafından içildiği, her Çinlinin bir çay bahçesinin olduğu, ağaçlardan çay yapraklarını topladıkları anlatılmaktadır. Resim 22’de Çinlilerin çay toplamaları çizilmiştir. Ayrıca Çinli çocukların şapkaları, saç modelleri ile onların kullandıkları taşıma sepetlerinin nasıl olduğu metinde değinilmeyen hususların resim üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Bu resimler çocukların eğitimi için iyi bir şekilde kullanılmıştır.

Resim 22

Resim 23

Derginin dokuzuncu sayısında sadece bir resim kullanılmıştır (Bkz. Resim 23) . Resim yüz otuzdördüncü sayfadadır ve resim çerçeveli değildir. Metin başlığı “Çemberlitaş” tır. Bu tarz çerçevesiz resimler modern bir tasarımdır. Özellikle taşın ortada ve başlığın üstte olması yaratıcı ve modern bir sayfa düzeni oluşturmuştur. Metinde eskiden beri İstanbul’da birçok dikilitaşın bulunduğu, ama bazılarının çeşitli sebeplerle yıkıldığı, birkaç tanesinin ise hâlâ sapasağlam durduğu, Çemberlitaş ile başka dikili taşlarla ilgili bilgiler de anlatılmaktadır. Çocuklar bu sayede bu tarihi bilgilere sahip olmaktadır.

Derginin onuncu sayısının yüz kırk dokuzuncu sayfasında “Tavşan” başlıklı metin ile ilgili bir resim görülmektedir (Bkz. Resim 24) . Metinde tavşanın özellikleri, nerede yuva yaptığı, korkak bir hayvan olduğu, arka ayaklarının daha

“ÇOCUKLARA ARKADAŞ” DERGİSİNİN GRAFİK TASARIM AÇISINDAN İNCELENMESİ

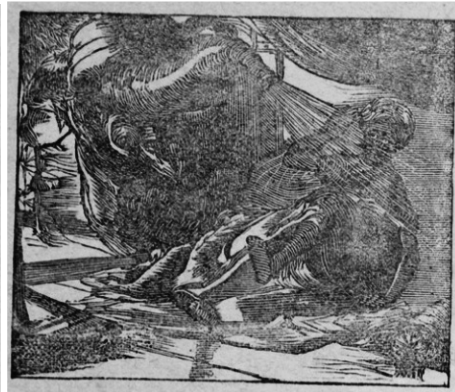
uzun olup taziden daha güçlü olduğunu gibi bilgiler anlatılmaktadır. Böylece çocuklar tavşanın resmini group tanıyabilecekler ve metindeki bilgiler ile onun özelliklerini öğrenebileceklerdir. Derginin bu sayısında başka bir resim yoktur.

Derginin on birinci sayısının yüz yetmişbirinci sayfasında bir resim vardır (Bkz. Resim 25) . Metnin başlığı “Hikaye” dir. Hikâye’de, Hindistan’ının Delhi şehrinde bir terzinin dükkânı olduğunu ve bir filin bu dükkânın önünden her gün geçmesi anlatılmaktadır. Bu hikâye kısaca şöyledir: Terzi file her gün meyve veriyormuş, bu yüzden fil oradan geçerken hortumunu terzinin mağazasının penceresine uzatıyor ve terzi de ona meyve veriyormuş. Ama bir gün fil, hortumunu pencereden içeriye uzattığında terzi ona kızmış ve iğnesini onun hortumuna batırmış ve file hiçbir şey vermemiş. Fil oradan gitmiştir. Yakın bir yerde pis suyla dolu bir kuleye gidip hortumuyla bu o pis suyu çekmiş sonra terzinin penceresinden hortumunu uzatarak suyu terzinin yüzüne püskürtmüştür.

Resim natürel olarak çizilmiştir. Filin terzinin üzerine suyu nasıl püskürttüğü manzarası hikâyenin püf noktasıdır. Resim hareketli olarak hikâyenin heyecanlı noktasını göstermektedir. Resimde boyutlar iyi seçilmiştir: Filin terzi ve pencereden büyük olması, çocuklara filin boyutunu göstermektedir. Ayrıca terzinin şapkası ve kıyafetinin modeli ve Hint tarzı giyimi de hikâyenin Hindistan geçtiğini çocuklara göstermektedir. Çocukların beyrinde Hindistan, onların kıyafetleri, filin şekli ile filin hortumu resim ile şekillendirilmiştir. Çekici ve hareketli olan resim 25 grafik açısından başarılıdır ve o zamana göre çok modern bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Resimde perspektif vardır. Filin ve terzinin duruşu ve bakışları doğal olarak çok modern bir resmi göstermektedir. Derginin bütün sayılarındaki resimlere göre bu görsel grafik açısından daha modern ve başarılıdır.

Resim 24

Resim 25

Bu resim Derginin son resmidir. Derginin on ikinci ve son sayısında hiç bir resim yoktur.

Sonuç

“Çocuklara Arkadaş” dergisi on iki sayı olarak yayınlanmıştır. Birinci sayısı 1 Nisan 1881’de, son sayısı 5 Ekim 1882’de yayınlanmıştır. Derginin logosunun “Çocuklara” kelimesi harekesiz matbaa nesih ve “Arkadaş” kelimesi de daha büyük boyutta sülüs hat ile yazılmıştır. Sülüs hattının okunması çocuklar için daha kolay olduğu için logo bu hat ile yazılmıştır. Logo, sayfanın ortasına gelecek şekilde yukarıya yerleştirilmiştir. Derginin bilgileri logonun altında yazılmıştır. Bu tarz sayfa düzeninin sebebi el yazılı kitaplardır. Çünkü matbaa yaygınlık kazanmadan önce el yazması kitapların logosu kabul edilebilecek süslemeler de bu şekilde, sayfanın ortasında ve yukarıda yazılıyordu. Bu yüzden eski harfli çocuk dergilerinde de el yazı kitaplarda olduğu gibi logo ortada olacak şekilde düzenlenmiştir.

Derginin sayfaları, kitap gibi tek sütundadır. Metin harekesiz matbaa nesih hattı ile yazılmıştır. Harekesiz matbaa nesih hattının okunması çocuklar için daha kolay olduğu için bu hat seçilmiştir.

Derginin on iki sayısında toplam 18 resim vardır. Resimler genelde doğal olarak tasarlanmıştır ve bu tasarımda da çocukların eğitiminin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bazı resimlerin imzası vardır, bazılarının ise imzası yoktur. Bu bilgi, dergideki resimlerin aynı ressamın eseri olamayacağını düşündürür. Derginin tasarımı klasiktir. Bu sebepten derginin tasarımı el yazması kitapların tasarımına benzemektedir. Resimler siyah beyaz olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi renkli basımın henüz gelişmemiş olmasıdır. Resimler metnin püf noktalarını gösterir. Çocukların görsel hafızalarında kalıcı izler bırakması bu yöntemle sağlanmıştır. Dergi yukarıda sıraladığım özellikleri sayesinde çocuk dergileri arasında görsel kullanımı açısından başarılıdır.

Kaynaklar

Oğuzkan, A. Ferhan, *Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Çocuk Edebiyatı Yılı, Gökyüzü Yayınları, İstanbul, 1987.

Okay, Cüneyd, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi, İstanbul, 1999.

Boyaların Su Üstündeki Dansı: Ebru

Ekatarina VLASOVA

*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Ebru... Benim için ne kadar zevkli ve ruhsal bir Türk sanatı... Bu sanat, onunla tanıştıktan sonra insanın kalbinde unutulmaz bir iz bırakıyor.

Ural Devlet Üniversitesi Doğu Bilimleri bölümünde lisans öğrencisiyken, ebru hakkında ilk bilgimi “Türk Kültürü” dersinde almıştım. O zaman, bir gün ebru yapacağımı hayal bile edemezdim.

Ebru’nun nasıl aklıma geldiğini ve nasıl onu yapmaya karar verdiğimi hâlâ tam bilemiyorum... Ancak demek ki “kısmet olmuş!”.

Benim için ebru bir “koruyucu melek”tir. Türkiye’de yüksek lisans yapmaya karar verdiğim yıl ebru kursuna da gitmeye başladım. Türkçe seviyem yeterli değildi ve “maliye” bölümünde okuyabilmek için yeterli bilgim olmadığından yüksek lisansımın ilk yılı zor geçiyordu. Bu durum beni çok üzüyordu. Stresteydim ama ebru dersleri beni rahatlattı, böylece olumsuz düşüncelerden kurtuldum.

Ebru yapmayı ne kadar seviyorsam, ebru ile uğraşmak, onu daha fazla incelemek ve anlamak da istiyorum. Ebru’nun öyle gizemli ve bilinmeyen noktaları var ki bu noktaların hepsini keşfetmek benim için imkânsız... Ebru sanatında kendimi geliştirmenin sınırı yok! Bu sanat öyle ilginç ki aynı teknik

ile aynı boyları kullanarak ebru yapsan bile asla aynı resim veya figür ortaya çıkmaz...Her denemede kesinlikle değişik bir figür ortaya çıkar... Ebru yapmak insanın doğuşu gibi, “tek” ve “benzersiz” dir.

Ebru ince bir sanattır. Mesela, bir çiçek çizmek için ilk önce çalışma yerinin hazırlanması lazım, şöyle ki (bu birinci ve en önemli aşamalardan biridir.) ‘esas’ olan şey, diğer bir ifadeyle kitrenin hazırlanması, sonra zeminde fonun ayarlanması gereklidir. Bundan sonra boyalar hazırlanır. Tüm aşamaların kendi püf noktaları vardır. Bir “çiçek çizme” işine başlamak için bu ufak detayları göz önünde tutmak gerekmektedir. Çalışma yeri hazır olduğunda “büyücülük” ya da “sihirbazlık” başlamak üzeredir. Fon hazırlandıktan sonra boyaların damlalarından çiçek çizmeye başlanabilir. Biz çiçek çizerken boyalar, kitre ve fırça ile temas kurarak parlak boyaların dünyasında yaşarız.

Muhteşem ebru yapmak için insanın “keyfi” bile önemlidir. Ayrıca her hangi bir dikkatsiz hareket, küçücük bir toz bile senin tarafından kurulan dünya uyumunu mahvedebilir...

Sanat alanında kendini geliştiren insanın ruhuna, “huzur” ve “uyum” dolar. Fırçayı elime alıp sanat harikasını yapmaya başlayabildiğimde o kadar mutlu oluyorum ki ... Bunu anlatmam pek mümkün değil...

İnsanlar genelde ebrulara bakarak aynısını kendilerinin de kolaylıkla yapabileceklerini sanıyorlar. Ama bu pek de doğru değil! Bu sadece ilk bakışta oluşan kanaattir. Gerçek çok farklı.... Diğer birçok sanat gibi Ebru sanatı da insandan “zaman” ve “sevgi” istiyor. Sevilmeden yapılan şeylerde yaptığının esasını “keşfedemez”, maalesef “derinlere” dalamazsınız...

BOYALARIN SU ÜSTÜNDEKİ DANSI: EBRU

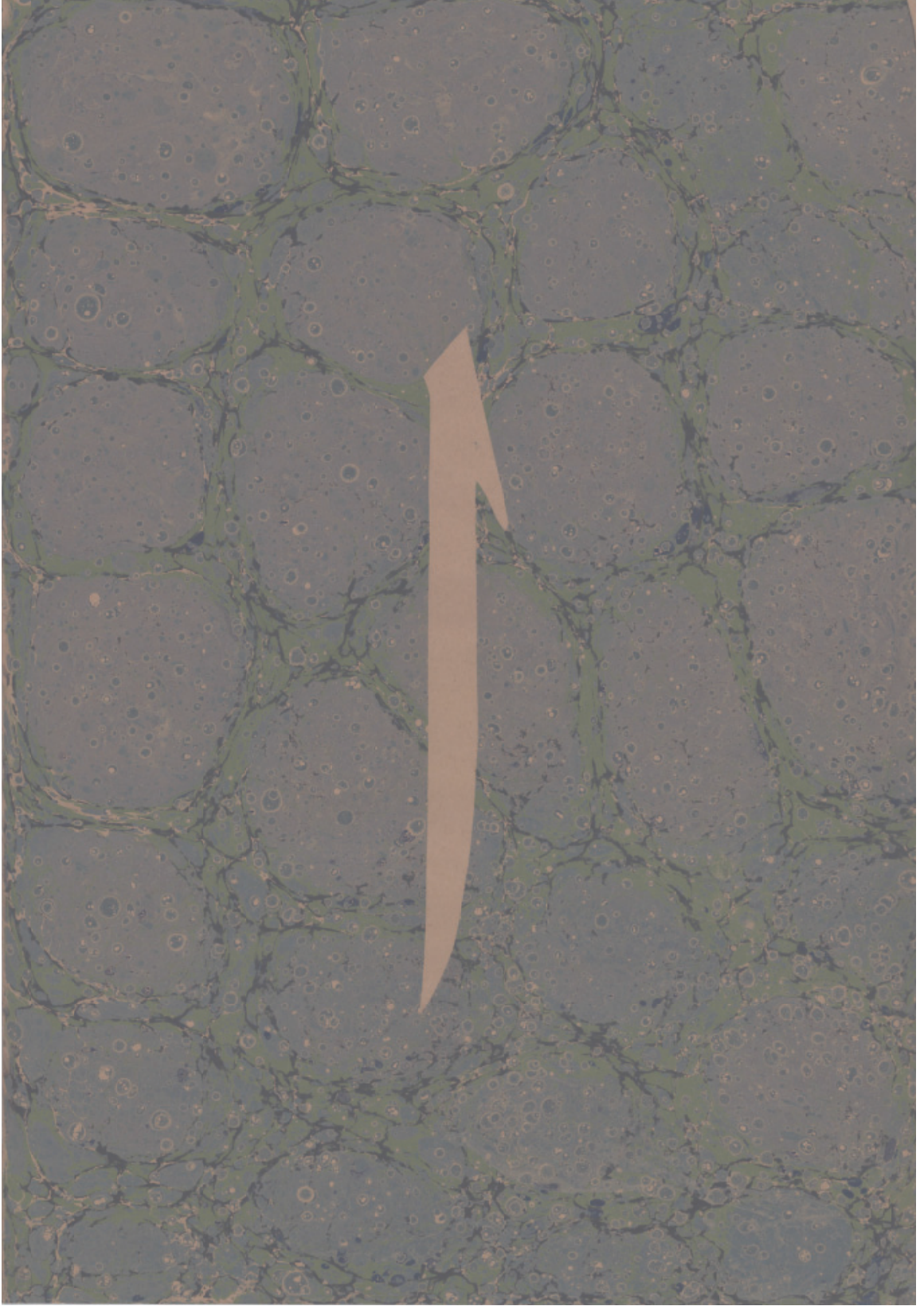

BOYALARIN SU ÜSTÜNDEKİ DANSI: EBRU

BOYALARIN SU ÜSTÜNDEKİ DANSI: EBRU

**ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ'NİN
DERS VE FAALİYETLERİNDEN FOTOĞRAFLAR**

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ SOSYAL BİLİMLER YAZILARI

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ'NİN DERS VE FAALİYETLERİNDEN FOTOĞRAFLAR

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ SOSYAL BİLİMLER YAZILARI

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ'NİN DERS VE FAALİYETLERİNDEN FOTOĞRAFLAR

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ SOSYAL BİLİMLER YAZILARI

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ'NİN DERS VE FAALİYETLERİNDEN FOTOĞRAFLAR

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ SOSYAL BİLİMLER YAZILARI

